

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE
PARLAMENTER SİSTEME GEÇİŞ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan

Fatih AL

İstanbul, 2017

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE PARLAMENTER SİSTEME GEÇİŞ

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan

Fatih AL

Öğrenci No

140702016

Danışman

Prof. Dr. Mehmet SARAY

İstanbul, 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’nin Demokratikleşme Süreci ve Parlamenter Sisteme Geçiş**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 05/07/2017

Aday: **Fatih AL**

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

05/07/2017

Enstitümüz *Tarih* Anabilim Dalı *Tarih* Programı Yüksek lisans öğrencilerinden 140702016 numaralı *Fatih AL*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*TÜRKİYE’İN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ ve PARLAMENTER SİSTEME GEÇİŞ*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 04.07.2017 tarih ve 2017/25 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
(İstanbul Üniversitesi)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ
(Beykent Üniversitesi)

ÖNSÖZ

Demokrasi, her dönemde çeşitli milletlerce tartışılmış felsefi bir kavramdır. Yine demokrasi kavramı, statik bir şekilde belirli bir anlam çerçevesi içerisinde sınırlı kalmamış, tarih boyunca kendini yenileyerek gelişme göstermiştir. Bununla beraber yeni anlamlar kazanmıştır. İfade ettiği anlam sürekli güncellenmiştir. Ve hali hazırda günümüzde dahi tartışılarak gelişimini sürdürmektedir.

Peki, Türklerde ilk demokrasi kavramının ortaya çıkışı ve uygulanışı nasıl olmuştur? Türklerde parlamento anlayışı nasıldı? Türkiye'nin modern anlamda demokratikleşme süreci nasıl başlamış ve neticelendirilmiştir? Parlamenter meclis sisteminin Türkiye'deki önemi nedir? Çalışmamızda bu tip sorulara cevap vermeyi amaç edinerek Türk tarihi araştırılmıştır. Bu araştırma yapılırken çeşitli belgelerden ve kaynaklardan faydalanılmıştır. Buna göre demokrasinin Türkiye serüveni İslam öncesi Türkler döneminden başlatılmış, Cumhuriyet'in ilanı ile günümüze değin anlam ve ifade olarak gelişerek devamlılığı tespit edilmiştir. Umulur ki "Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci ve Parlamenter Sisteme Geçiş" adlı çalışmamız Türk demokrasi tarihinin aydınlanmasına katkıda bulunur ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında çekilen sıkıntılardan ders çıkarılmasını sağlar. Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün hafızalarımızda yer etmiş olan "*Hâkimiyet bilâ kayd-u şart milletindir.*" yani "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." söylemini her Türk ferdi kendine bir mihenk taşı olarak kabul etmelidir. Ayrıca halk egemenliğinin, milli iradenin üzerinde bir başka hâkimiyeti asla kabul etmemeli; vatanının bölünmezliği, hürriyet ve egemenliği, milletin birlik ve beraberliği bir arada tutmak, muhafaza etmek için hakiki manada çaba göstermelidir.

Son olarak bu çalışmamın hazırlanmasında maddi manevi destekleri ile her anımda kendimi yalnız hissettirmeyen, varlıkları ile bana güç veren aileme, henüz akademik hayatımın başında olduğum bu dönemde kendisiyle çalışma şansı yakaladığım, bana fikir ve düşünceleriyle yol gösteren, aydınlatan ve bu araştırmayı yapmama vesile olan saygıdeğer Prof. Dr. Mehmet SARAY hocama teşekkürlerimi sunarım...

Fatih AL

Adı ve Soyadı : Fatih AL
Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet SARAY
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2017
Alanı : Tarih Anabilim Dalı
Anahtar Kelimeler : Demokratikleşme, Meşrutiyet, Parlamenter, Meclis, Türkiye

ÖZ

TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE PARLAMENTER SİSTEME GEÇİŞ

Türkiye’nin demokratikleşme süreci Osmanlı Devleti’nde 1718 ile 1808 yılları arasında, (Lale Devri) zihniyetin modernleşmesi ile başlamıştır. Bu değişim süreci 1789-1807 Nizâm-ı Cedid Hareketi ile devam etmiş olup radikal kararlar alınmıştır. İlk ciddi demokratikleşme teşebbüsü ise 1808 yılında Sened-i İttifak’ın imzalanması ile gerçekleşmiştir. Devletin ayanlar ile imzaladığı bu sözleşme, padişahın yetkilerini kısıtlayan ilk belge olma özelliğine sahiptir. Ardından 1839 yılında Tanzimat Fermanı imzalanmıştır. Tanzimat Fermanı ile ilk defa kanun gücünün üstünlüğü kabul edilmiştir. 1856 yılında ise Islahat Fermanı imzalanmış ve azınlıklara büyük ölçüde ayrıcalıklar tanınmıştır.

1876 yılında I. Meşrutiyet, 1908 yılında ise II. Meşrutiyetlerin ilanı ile mutlaki yönetimden meşruti yönetime geçiş sağlamıştır. Meşrutiyet döneminde anayasal düzene resmi geçiş sağlanarak Kanun-i Esasi yürürlüğe girdi. Ayrıca ilk parlamento deneyimi de bu dönemde kazanılmıştır. Halk ilk defa bu dönemde oy kullandı, yönetime katılma imkânı da bularak seçme ve seçilme hakkına sahip oldu. 1923 yılında ise ülkede cumhuriyet ilan edilmiş ve cumhuriyet rejiminin beraberinde getirdiği demokratik inkılap hareketleri ile demokrasinin çağdaş seviyeye evrimi tamamlanmıştır.

Name and Surname : Fatih AL
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet SARAY
Type and Date : Post Graduate, 2017
Department : Department of History
Keywords : Democratization, Constitutionalist Period,
Parliamentary, Parliament, Turkey

ABSTRACT

TURKEY’S DEMOCRATIZATION PROCESS AND TRANSITION TO PARLIAMENTARY SYSTEM

The Democratization process of Turkey has begun between 1718 and 1808 (Tulip Era) in the Ottoman Empire with modernization of mentality. The period of change continued with “The New Order” (Nizâm-ı Cedid) movement” between 1789 and 1807 and radical decisions have been made in this period. First serious attempt for democratization came true by signing of “Charter of Alliance” (Sened-i İttifak) in the year of 1808. This charter which signed between the state and landed proprietor in Ottoman Empire is the first document which restricts the authority of the Sultan of Ottoman Empire. Following the Imperial Edict of Gülhane (Tanzimat Fermanı) has signed in 1839. Supremacy of law has been agreed first time with The Imperial Edict of Gülhane. In the year of 1856, “Royal Edict of Reform” (Islahat Fermanı) has signed and major privileges recognized for minorities.

With the announcement of “First Constitutionalist period in 1876 and “Second Constitutionalist period in 1908, transition to constitutional administration has begun. During the constitutionalist period, The Ottoman Basic Law (Kanun-i Esasi) has become valid providing official transition to constitutional order. People voted first time in this period, and had the rights to be chosen and chose also with the possibility of taking part of the administration of the government. The Republic has been announced in the country in the year of 1923 and the evolution of democracy to modern standards has been completed with the democratic reform movements accompanied by republic regime.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	vi
ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR HAKKINDA	1

GİRİŞ

DEMOKRATİK DEVLET YÖNETİMİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Demokrasi Kavramı	7
2. Devlet Kavramı	9
2.1. Devleti Meydana Getiren Ana Simgeler	11
2.1.1. Millet (Ulus) ve Milliyetçilik	11
2.1.2. Ülke	12
2.1.3. Milli Egemenlik	12
2.1.4. Hükümet	13
3. Demokratik Hukuk Devletin Vazgeçilmez Unsurları	14
3.1. Parlamento (Meclis)	14
3.2. Siyasi Partiler	15
3.3. Anayasa	16
3.4. Sivil Toplum Kuruluşları	17
3.5. Kolluk Kuvvetleri	18

I. BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİNDE DEMOKRASİ ve HUKUK ANLAYIŞI

1. Türk Adı ve Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışı	20
2. İslam Öncesi Türk Devletlerinde Demokrasi ve Hukuk Anlayışı	24
3. Müslüman Türk Devletlerinde Demokrasi ve Hukuk Anlayışı.....	28

II. BÖLÜM

İLK DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

1. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu	32
2. İlk Demokratikleşme Teşebbüsleri.....	37
2.1. Lale Devri (1718-1730).....	38
2.2. Nizâm-ı Cedit Hareketi (1789-1807)	40
2.3. Sened-i İttifak (1808)	43

III. BÖLÜM

MUTLAKİYETTEN MEŞRUTİYETE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

1. Tanzimat Dönemi Demokratikleşme Hareketleri (1839-1876)	48
1.1. Gülhane Hâtt-ı Hümayûn'un İlanı (1839)	48
1.1.1. Gülhane Hâtt-ı Hümayûn'un Muhtevası	51
1.1.2. Gülhane Hâtt-ı Hümayûn'un Değerlendirilmesi	52
1.2. Islahat Fermanı'nın İlanı (1856)	55
1.2.1. Islahat Fermanı'nın Muhtevası	57
1.2.2. Islahat Fermanı'nın Değerlendirilmesi	59
1.3. Tanzimat Döneminin Genel Değerlendirmesi	60
2. I. Meşrutiyet Dönemi Demokratikleşme Hareketleri (23 Aralık 1876)	63
2.1. I. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu	63
2.2. I. Meşrutiyet'in İlanı: Kanun-i Esasi Anayasası'nın Hazırlanışı ve İlanı	66
2.3. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı: Parlamenter Sisteme Geçiş	69
2.4. Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması ve "İstibdat" Döneminin Başlaması	73
2.5. I. Meşrutiyet Döneminin Genel Değerlendirilmesi	77
3. II. Meşrutiyet Dönemi Demokratikleşme Hareketleri (1909-1918)	80
3.1. II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu	80
3.2. II. Meşrutiyet'in Hazırlanışı ve İlanı: 1908 Devrimi	83
3.3. Meclis-i Mebusan'ın Yeniden Açılışı ve Seçimler	88
3.4. Anayasada (Kanun-i Esasi) Yapılan Değişiklikler	93
3.5. II. Meşrutiyet Döneminin Genel Değerlendirilmesi	96

IV. BÖLÜM
MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE DEMOKRATİKLEŞME
HAREKETLERİ

1. T.B.M.M.’nin Açılması ve Meclis Hükümetinin Oluşturulması	101
2. Saltanatın Kaldırılması	109
3. Cumhuriyet’in İlanı	112

V. BÖLÜM
CUMHURİYET REJİMİNİN GETİRMİŞ OLDUĞU DEMOKRASİYİ
GÜÇLENDİREN İNKILAPLAR

1. Halifeliğin Kaldırılışı ve Şer’iye Mahkemelerinin Kapatılması	117
2. Yeni Anayasa’nın Kabulü	124
3. Yeni Hukuk Düzenine Geçiş: Türk Medeni Kanunu’nun Kabulü	125
4. Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması	128
5. Çok Partili Rejime Geçilmesi	131

SONUÇ	136
-------------	-----

EKLER	137
-------------	-----

EK-1. 1808 Sened-i İttifak Metni Sureti	137
EK-2. Gülhane Hâtt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) Sureti	138
EK-3. Islahat Fermanı Sureti	140
EK-4. 1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti	143
EK-5. II. Abdülhamid’in Mithat Paşaya Kanun-i Esasi’yi İlan Ettiğini Bildiren Hâtt-ı Hümayunu Sureti	157

KAYNAKÇA	159
----------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	179
----------------	-----

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.w.s.	: Adı Geçen Web Sayfası
A.İ.B.Ü.	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
A.T.E.S.E.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
A.K.D.T.Y.K.	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
A.K.Ü.	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
Atatürk Ü.	: Atatürk Ü.
A.Ö.F.	: Açıköğretim Fakültesi Yay.
A.Y.Ü.	: Ahmet Yesevî Üniversitesi
B.M.	: Birleşmiş Milletler
baş.	:Başkanlığında
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
C.B.Ü.	: Celal Bayar Üniversitesi
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
Ç.K.Ü.	: Çankırı Karatekin Üniversitesi

D.Ü.	: Dumlupınar Üniversitesi
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
e.t.	: Erişim Tarihi
E.Ü.	: Erciyes Üniversitesi
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
İ.B.Ü.	: İstanbul Bilgi Üniversitesi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İ.T.C.	: İttihad ve Terakki Cemiyeti
K.A.D.	: Karadeniz Araştırmaları Dergisi
K.M.Ü.	: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
K.Ü.	: Kafkas Üniversitesi
M.K.Ü.	: Mustafa Kemal Üniversitesi
M.L.B.L.A.	: Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
O.D.M.Ü.	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi
O.T.A.M.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	: Sayı

s.	: Sayfa
S.D.Ü.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
S.Ü.	: Sabancı Üniversitesi
T.A.L.I.D.	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.İ.B.	: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.Ü.B.A.R.	: Türkçülük Bilimi Araştırmaları
v.b.	: Ve Benzeri
Y.	: Yıl
Y.K.Y.	: Yapı Kredi Yay.
yy.	: Yüzyıl
Yay.	:Yancılık

ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Tezimizin hazırlanışı esnasında Türk demokrasi tarihi başta olmak üzere çeşitli alanlarda (sosyal-siyasi-hukuki-ekonomi) araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sürecinde elde edilen bilgilerin objektifliği ve doğruluğu üzerinde titizlikle durulmuştur. Bu sebeple öncelikli olarak alanında önde gelen, işin ehli akademik uzmanların çalışmaları ana kaynak olarak benimsenmiş ve faydalanılmıştır. Bunların yanında akademik geçerliliği olan birçok makale, kitap, gazete ve arşiv dokümanları edinilerek tezimiz bir bütün halinde tamamlanmıştır.

Tezimizin içerisinde kullanılan çeşitli kelimelerin, kavramların ifade ettiği anlamlar, M.K. Atatürk'ün baş mimarı olduğu **Türk Dil Kurumu**'nun günümüz web sayfası çokça ziyaret edilerek açıklanmış ve ifade edilmiştir. Ayrıca **Türk Tarih Kurumu**'nun eserleri büyük ciddiyetle araştırılıp incelenmiştir. Böylece kavramlar üzerinde yaşanılabilecek anlam karmaşasının önüne geçilme hedeflenmiştir. Türk tarihinin aydınlanmasında önemli çalışmaları bulunan **Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**'ne gidilerek orijinal fermanların ve eserlerin birebir kopyaları gözlemlenmiş ve incelenmiştir. Alanında önde gelen akademik uzmanların makalelerinin yer alması ile oluşturulan ve Türk tarihi için önemli bir yere sahip olan **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi** ve **Türkler Ansiklopedisi**'ne sıkça başvurulmuş, alıntılar yapılmıştır. Tezimizde kullanılan kaynakların tamamını burada izah etmek pek zor olacağından önem arz eden (ana kaynak olarak) kaynakları burada zikretmek yerinde olacaktır...

Mehmet SARAY; Tezimizi hazırlarken öncelikle Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün hazırlamış olduğu **Tez Yazım Klavuzu** etüt edilip tez taslağı oluşturulmuştur. Bunun yanında tezimizin bilimsel bir araştırma usul ve adabına uygun hazırlayabilmek için Türk tarihi alanında önde gelen isimlerinden biri olan Prof. Dr. Mehmet Saray hocamın hazırlamış olduğu **Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı** defalarca okunarak gerekli tatbikler yapılmış, tezimizin hazırlanmasında bir adab ve usul belirlenmiştir. Ayrıca Saray hocamın **Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk** adlı eserinde demokrasi tarihinin gelişiminden genel olarak bahsederken İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk tarihinde demokrasi ve meclis kurumlarından bahsetmektedir. Ayrıca Atatürk'ün Türk

demokrasisine yapmış olduğu katkıları anlatması bakımından oldukça önemlidir. Bu eser tezimizin bütünün belli bir periyod dâhilinde hazırlanması açısından değerli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

İbrahim KAFESOĞLU; Türk kültür tarihi ile ilgili önemli araştırmaları bulunan ve Türk-İslam sentezinin yorumlanmasında öncü isimlerden olan Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun çalışmalarından sık sık istifade edilmiştir. Özellikle Kafesoğlu hocanın Orhun Kitabeleri'nden yola çıkarak Türk milliyetçiliği için önemli bilgiler sunan **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri** adlı eseri tezimiz için önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir. Bununla beraber Türk kimliğinin oluşumundan ayrıca bahsederek Türklerin ortaya çıkışı, anayurtları, sosyal ve siyasi milli kültürlerinin oluşmasını izah ettiği **Türk Milli Kültürü** adlı eserinden oldukça fazla istifade edilmiştir. Yine Türk kültürü hakkında önemli araştırmalar yaparak hazırladığı **Kutadgu Bilig ve Türk Tarihimizdeki Yeri** adlı makalesi de titizlikle incelenmiştir. Türklerde dini inanışın sosyal hayata etkisinin araştırılmasında Türklerin manevi unsurları ve dini inanışlarını çalıştığı **Eski Türk Dini** adlı eseri de tezimiz için önemli bir kaynak olmuştur.

Bahaeddin ÖGEL; İslamiyet öncesi Türk tarihi araştırmalarında nadide bir eser olan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)** adlı eserinden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Bu eserde tezimizin İslam öncesi Türk tarihi kısmının çalışılmasında ve aydınlanmasında etkili olan İslam öncesinde kurulmuş olan başta Hunlar, Göktürkler, Uygurlar olmak üzere birçok Türk devletini ve onların kültür öğelerini anlatılmaktadır.

Osman TURAN; Daha çok Selçuklular tarihi alanında önemli çalışmalar ortaya koymuş olan Prof. Dr. Osman Turan'ın Türklerin milli, dini ve sosyal duygularının anlatıldığı, Türklerin Cihan Hâkimiyeti ideolojisiyle nasıl gelişip başka milletlerle ilişkiler kurduğu, sahip olduğu adalet ve Nizâm prensibinin etraflica anlatıldığı **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi** adlı eseri tezimiz için önemli kaynaklardan olmuştur. Bu eserden gerektiğince faydalanmaya çalışılmıştır.

Erdoğan MERÇİL; **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, adlı eserde Prof. Dr. Erdoğan Merçil, Türklerin İslamiyet'in kabulüyle beraber kurulmaya başlayan Türk devletlerinin kurulmasından bahseder. Bu devletlerin siyasi ve askeri yönlerinin yanı sıra teşkilat kültür ve imar faaliyetleri ile İdari yapı, teşkilat ve müesseseler açısından değerlendirmesi, tezimizde yer alan Müslüman Türk devletlerinde demokrasi ve hukuk anlayışı konusunun idrakı ve aydınlanması için temel eser olmuştur.

M.K. ATATÜRK; Cumhuriyet tarihimizin baş aktörü olan M.K. Atatürk'ün yazmış olduğu **Nutuk** adlı eser Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk yazılı eserlerinden sayılmaktadır. Bu eser hem tezimiz hem de Türk tarihi için nadide bir eserdir. Nutuk 3 bölümde ele alınmıştır. 1. Kuva-i Milliye Dönemi, 2. Türkiye büyük millet Meclisi Dönemi 3. Cumhuriyet Dönemi. Nutuk, tezimiz için öncelikli başvuru kayıtları arasında yer almıştır.

Afet İNAN; Cumhuriyet tarihinin ilk tarih profesörlerinden ve aynı zamanda Atatürk'ün de manevi kızı olan Prof. Dr. Afet İnan'ın birebir Atatürk'ten dinlediği ve yaşadıklarını anlattığı **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler** adlı kıymetli eseri yakın geçmiş tarihimiz hakkında birinci ağızdan önemli bir kaynaktır.

Ahmet Bedevi KURAN; Türk tarihçiliği için önemli biyografi yazar ve siyaset adamı olan A.B. Kuran'ın **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler** isimli eseri tezimizde kullanılan ana kaynaklardan biridir. Bu eserde Osmanlı'da meşrutiyet döneminin geniş siyasi tarihi verilmekte olup bu dönemin aydınlatılması için önemli olan bazı belgeler de sunulmaktadır. Yine A.B. Kuran'ın **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi** adlı eserinde bir Harbiye Mektebi'nde okuyan öğrencinin gözüyle meşrutiyet ortamını aktarması, dönem hakkında önemli bilgiler, kıssalar edinmemize olanak sağlamaktadır.

Halil İNALCIK; Yapmış olduğu akademik çalışmalarla Osmanlı-Türk tarihinin siyasi, ekonomik, kültür ve medeniyet tarihi alanında önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Halil İnalcık'ın eserleri, tezimizin hazırlanışı esnasında özenle incelenmiştir. Özellikle Türk tarihçiliği için önemli yazarların makalelerinin derlemesiyle oluşan **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** adlı çalışmasından çokça faydalanılmıştır. Ayrıca Halil İnalcık'ın doktora tezi olan

“*Tanzimat ve Bulgar Meselesi*”, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**’nde yer alan “*II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor*”, makaleleri tezimiz için önemli ölçüde başvurulmuş kaynaklardan olmuştur.

İlber ORTAYLI; Türk tarihçiliği alanında önemli bir yeri olan Prof. Dr. İlber Ortaylı’nın eserinde Osmanlı Devleti’ndeki idari ve teşkilat sisteminin işleyişi ve düzeni hakkında bilgi verirken, modernleşmesi ve uğradığı yenileşme hareketleri hakkında da bilgiler sunan **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi** adlı eserinden gerektiği ölçüde istifade edilmiştir. Meşrutiyetle beraber Osmanlı Devleti ve toplumunun yaşadığı değişimi çeşitli açılardan yorumlayarak sunduğu çalışması **Batılılaşma Yolunda** adlı eseri de tezimiz için faydalı bir kaynak olmuştur. Ayrıca Ortaylı hocanın **Yakın Tarihin Gerçekleri-Osmanlı’nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet’e** adlı eseri de İttihat ve Terakki Partisi, son padişah Vahideddin ve Osmanlı’nın son günleri, Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyetin ilk dev atılımları, anayasalar, seçimler, tek parti konularının da incelenmesi yine tezimizin konusu itibari ile yakından incelediğimiz kaynaklar arasında yer almaktadır.

Cezmi ERASLAN, Çalışmalarını milli mücadele, Atatürk düşüncesi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerinde yoğunlaştırmış olan Prof. Dr. Eraslan hoca, **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento** isimli çalışması tezimiz için önemli bir kaynak olmuştur. Bu çalışmasında Eraslan hoca, öncesi ve sonrasıyla Osmanlı Devleti’ndeki demokratikleşme faaliyetlerine değinerek geniş yelpazede meşrutiyet dönemlerini incelemiştir.

İhsan GÜNEŞ; Cumhuriyet tarihi ve Türk inkılapları tarihi alanında çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. İhsan Güneş’in Osmanlı İmparatorluğunda çağdaşlaşma çabalarını ele aldığı meşrutî sisteme geçiş hazırlıklarını incelediği ve meşrutiyetin getirdikleri üzerinde durduğu **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet** adlı eseri, tezimiz için kullanılan önemli ana kaynaklardan olmuştur.

Enver Ziya KARAL; Osmanlı tarihinin son dönemlerinde yaşanan Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet, İstibdat ve II. Meşrutiyet olaylarının anlatıldığı **Osmanlı**

Tarihi (C., 5.6.7.8.9) adlı eser tezimiz için önemli bir ana kaynak unsuru olmuştur ve gerektiği şekilde faydalanılmıştır.

Tevfik ÇAVDAR; Özellikle Türk iktisat tarihi alanında önemli çalışmalarda bulunmuş olan Türk aydınlarından Tevfik Çavdar'ın iki cilt halinde olan, Türkiye'nin yakın tarihini işlediği özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1950 yılına demokratikleşme konusunu çalıştığı **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950** adlı çalışması nadide kaynaklardan biridir.

Sina AKŞİN, Türkiye'de cumhuriyet tarihi ve Atatürk alanında önde gelen isimlerden biri olan Prof. Dr. Sina Akşin'in tezimizin hazırlanışında önemli kaynaklardan biri olan **Kısa Türkiye Tarihi** adlı çalışması, Türkiye'nin geçmişten günümüze siyasi tarihini ele alıp incelemektedir. Ayrıca bu eser, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi ve Cumhuriyet Tarihi hakkında önemli anekdotlar bilgiler sunması bakımında tezimiz için değerli kaynaklar arasında yer almıştır. Bununla beraber Eski Türklerle beraber Osmanlı dönemi, Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Büyük Zafer, Lozan Anlaşması, Hilafetin Kaldırılması, Kültür Devriminin incelendiği **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980** adlı çalışması da tezimiz için önemli bir yere sahiptir.

Ali AKYILDIZ; tarihçilik kariyerine Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda uzman yardımcısı olarak başlayan Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın önemli eserlerinden olan **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform ve Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme** başlıklı kitapları, özellikle yeterli derecede arşiv kaynaklarının derlenmesiyle oluşması bakımından Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen modernleşme çalışmalarına konusunun aydınlatılması hususunda değerli eserlerden olmuştur.

Niyazi BERKES, Türkiye'de sosyal bilimlerin en önemli öncülerinden biri olan Prof. Dr. Niyazi Berkes'in Yakın Türk Tarihini incelediği, Osmanlı'da Batı ile açılan makasın kapanması ve çağdaşlaşma adına yapılan demokratikleşme hareketlerinin geniş bir yelpaze şeklinde anlatıldığı **Türkiye'de Çağdaşlaşma** adlı eserinden çokça faydalanılmıştır.

Rıfat UÇAROL, Yalnız Türk Tarihi ile sınırlı kalmayıp Avrupa'nın da dâhil edildiği **Siyasi Tarih 1789-2001** adlı eserde tezimize konu olan Nizâm-ı Cedit Hareketi, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Meşrutiyet dönemi hakkında önemli araştırmalar yer almaktadır. Bu bakımdan tezimizin araştırılması için başvurulması gereken öncelikli kaynaklardan biri olmuştur.

E.J. ZÜRCHER, 1800'lerden günümüze değin Türk Tarihinde yaşanan gelişmeleri konu edinmiş olan E.J. Zürcher'in yazmış olduğu **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, adlı eser, dönemin olaylarına farklı pencereden bakma imkânı sunması bakımından değerli bir ana kaynak statüsünde yer almıştır.

GİRİŞ

DEMOKRATİK DEVLET YÖNETİMİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Demokrasi Kavramı

Tarih boyunca insanlar, bir araya gelerek çeşitli topluluklar oluşturmuşlardır. Oluşturdukları bu toplulukların huzurlu ve güvenli bir şekilde varlıklarının devamı için merkezi bir yönetim sistemi mekanizmasına gerek duyulmuştur. Bu sebeple ilk çağlardan günümüze topluluklar devamlı olarak kendileri için en ideal olan bir yönetim biçiminin arayışı içerisinde olmuşlardır.¹

Bu arayış ise ortaya zaman içerisinde “demokrasi” kavramını çıkarmıştır. Bu kavram, Eski Yunan düşünürlerin döneminden günümüze kadar olan tarihsel süreç içerisinde sıkça tartışma konusu olmuş ve gündeme gelmiştir. Bu süreç içerisinde demokrasi, sosyal ve siyasal ihtiyaçlar karşısında ortaya konan yeni modellerle kendisini sürekli yenilemiş, güncellemiştir.²

Genel bir ifade ile demokrasi kavramı; kelime kökeni olarak eski Eski Yunan devletlerine dayanmaktadır. Grekçe’ de “demos” (halk) ve “kretos” (idare) sözcüklerinden oluşmuş olan “demokratia” sözünden türeyip bugünkü halini almıştır. Buna göre demokrasi halk idaresi anlamına gelmektedir.³ Türk Dil Kurumu’na ait Türkçe Sözlükte demokrasi; “*halkın egemenliğine dayanan yönetim biçim, demokratlık*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Demokrasi; başka bir ifade ile “*halkın kendi kendini yönetmesi biçimi*” olarak tarif edilmektedir.⁵ Bu konuda en bilindik ve kapsayıcı ifadelerden biri de Abraham Lincoln’ un ünlü; “*Halkın halk tarafından ve*

¹Mehmet Fatih Işık, “Platon ve Demokrasi Algısı”, **Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar**, S.2/2, Y.2/2014, s. 329.

²Gürbüz Özdemir, “Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi”, **C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi**, C. 20, S.1, Y.2013, s. 1.

³Mehmet Saray, **Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk**, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 1.

⁴“Demokrasi”, **T.D.K.**, e.t. (31.01.2017)

⁵Temuçin F. Ertan, “Atatürk’ün Demokrasi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, (Atatürk Haftası Armağanı), **A.T.A.S.E.** Ankara, Y. 2012, s. 1.

halk için yönetilmesi” söyleyişi, demokrasinin anlam ve amacını açık bir şekilde ifade etmektedir.⁶

Tarihte ilk demokrasi örneğini Antik Yunan kent devletlerinde, Özellikle de Atina Sitesinde görebiliriz.⁷ Ancak Eski Yunan şehir devletlerinde görülen bu demokrasi oldukça ilkel idi. Çünkü demokrasi, nüfusu 10.000’i geçmeyen şehirlerde uygulanıyordu. O şehir devletinin vatandaşı olmayanların hepsi ise barbar sayılırdı.⁸ Örneğin; Atinalılar kendileri ile alakalı alınacak bir karar durumu olduğunda şehrin meydanında toplanırlar ve bir oylama gerçekleştirirlerdi. Bu oylamada çıkan kararlar, şehirdeki her grup tarafından uygulanırdı. Ancak bu oylamalara herkesin katılamaması, oylamaya yalnızca belirli yaşa sahip, hür yani köle olmayan Atina erkeklerinin katılabilmesi durumu ise uygulanan bu demokrasinin henüz ilkel durumda olduğunun açık bir göstergesidir. Bu sebeple henüz Antik Yunan demokrasisi oligarşik bir niteliktedir.⁹

Demokrasi anlayışı, ilkçağlarda Atina kent sitelerinin yanında kısmi de olsa Roma şehirlerinde de uygulandı. Ancak Roma Cumhuriyeti’nin yıkılmasından sonra uzun bir süre unutulmaya yüz tuttu. Ancak XVIII. yy’da **Amerikan Bağımsızlık Bildirisi** ile **Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi**’nin yayınlanması ile beraber Amerika ve Avrupa’da demokrasi anlayışı yeniden gündeme geldi. Demokrasi bu yüzyılda büyük bir gelişim kat etmiş, insanın düşünsel ve teknik gelişmelerine bağlı olarak uygarlığın da ulaştığı düzeye uygun bir nitelik de gelişimi sağlamıştır.¹⁰

Demokrasi; toplumu sivil hale getiren, siyasal iktidarı seçimle belirleyen, laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı olan ve bunlarla beraber hukuk üstünlüğünden asla taviz vermeyen, siyasal partilerin varlığını da zorunlu kılarak çoğulculuğa dayanan sistemli bir bütündür.¹¹ Demokrasinin önemli özelliklerinden biri de toplum

⁶Yaşar Şahin Anıl, **Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu**, (1.Baskı), Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 9.

⁷Ümit Güveyi, “Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi”, **G.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi** C.16, S.3, Y. 2012, s. 138.

⁸Saray, **a.g.e.**, s. 3.

⁹Güveyi, **a.g.m.**, s. 138.

¹⁰Anıl, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹Şevki Işıklı, **Ortaöğretim Demokrasi ve İnsan Hakları**, Ekoyay Yay., Ankara, 2014, s. 12.

içerisindeki farklılıkları ve çeşitlilikleri görmemezlikten gelmeyip bunları da siyasi hayata katarak zenginleşmeyi sağlamasıdır. Ayrıca fikir ayrılıklarında, tartışmalarda ve çeşitli sorunların çözümünde uzlaşmacı bir tarafı vardır. Her daim meşru olanı bulur.¹² Bu nedenle demokrasi toplum halinde yaşayan insanlar için çok önemli bir unsurdur.

Her toplum, kendi politik, hukuksal ve sosyo-ekonomik durumlarına göre demokrasiyi biçimlendirmişler ve uygulamışlardır. Klasik Yunan devletlerinden günümüze demokrasi birçok farklı bakış açılarından irdelenmiş, tartışılmıştır. Ancak 20. yy ile beraber hak ettiği itibarı görmeye başlamıştır. Günümüzde olmazsa olmaz, saygın bir değere sahip olan demokrasi anlayışı, siyasal bir rejim olarak da insan hakları ve hukuk üstünlüğü prensiplerinin koruyuculuğunu temsil eden bir garantördür.¹³ Demokrasinin aslına uygun olarak varlığını sürdürebilmesi için bazı temel prensipleri vardır. Bu prensipleri adalet, hürriyet, anayasa, kanunlar önünde eşitlik, hukukun üstünlüğü, seçme ve seçilme hakkı, çoğunluk yönetimi, şeffaflık, güçler ayrılığı, düşünebilme ve ifade edebilme özgürlüğü şeklinde temellendirebiliriz.¹⁴

2. Devlet Kavramı

İnsanların demokratik bir ortam içerisinde ortak değerler altında huzurlu, güvenli, hür bir şekilde yaşayıp sosyal ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılayabilmelerini mümkün kılacak bir siyasi otoriteye; iktidara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç ise ortaya “devlet” kavramını çıkarmaktadır.¹⁵

Sözlükteki kelime anlamı ile devlet; vatandaşların toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun aralarında sosyal bakımdan da ortak bir duygu, düşünce, gelenek oluşturduğu tüzel varlık

¹²Hasan Yaylı, Yusuf Pustu, “Yerel Demokrasinin İlkeleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, S., 16, Y. Kış 2008, s. 133.

¹³Nesrin Demir, “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, **Ege Akademik Bakış**, C.10, S.2, Y.2010, s. 597.

¹⁴Saray, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁵İbrahim Kaplan, “Demokrasi-Hukuk-Otorite”, **A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.49, S.1, Y.1994, s. 267.

anlamına gelmektedir.¹⁶ Devlet kelimesi Türkçeye, Arapçada ‘elden ele geçen’ anlamında kullanılan “devle” kelimesinden geçmiştir.¹⁷

Tarihin her bir evresinde insanlar bir şekilde kendilerine özgü olarak devlet teşkilatlarını oluşturmuştur. Tarihte hiç bir zaman devletsiz bir toplum olmamıştır. Öyle ki yaratılmış ilk insanlar olan Hz. Âdem ve Hz. Havva ailesinde bile genel çizgileri ile bir devlet yapısı vardır. Fakat her dönemde “devlet” kavramı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bununla beraber devletlerin yapısı ve amaçları da değişik yorumlanabilmiş, devleti doğuran güçler değişebilmiştir. Ancak her daim bir şekilde devlet var olabilmiştir.¹⁸ Ünlü bir tarih felsefecisi ve toplum bilimcisi olan İbn-i Haldun, devletin ortaya çıkışını göçebe toplum yapısından yerleşik toplum yapısına geçiş ile olduğunu ifade etmektedir. Ona göre göçebe toplumlarda sistemli bir devlet ahlakı bulunmazdı. Ancak devlet, yerleşik toplumlarla beraber görülmektedir. Yerleşik hayata geçmiş olan topluluklarda siyasal örgütler kurulmuş ve devlet aşamasına gelinmiştir. Göçebe toplumların yerleşik hayata geçerek devleti oluşturmalarında bir takım sebepler etkili olmuştur. Bunlar içerisinde bazı ihtiyaçların karşılanması, dıştan gelen tehlikelere karşı korumak ve bunlara benzer doğal zorunluluklar yer alır.¹⁹

Bir arada yaşayan ve ortak bir yaşam alanını paylaşan insanların, huzurlu ve güvenli bir şekilde varlığını koruyabilmesi, kendini geliştirebilmesi, insanların karşılıklı olarak birbirlerine dürüst, adil, hoşgörülü ve farklılıklara saygılı olarak yaşayabilmesini için demokrasiye ve demokratik yönetim anlayışını benimsemiş, özümsemiş bir devlete ihtiyacı vardır. Toplumun huzur ve refah ortamı içerisinde var olabilmesi için demokratik devlet anlayışı çok önemli bir gerekliliktir. Devlet, yalnızca kelimedenden ibare değildir. Devletin oluşabilmesi için belli başlı sistem prensipleri vardır. Bu prensiplerden herhangi bir eksikliği kabul edilemez.

¹⁶“Devlet”, **T.D.K.**, e.t. (02.02.2017)

¹⁷Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2007, s. 6.

¹⁸Recep Yumuk, “İbn Haldun’da Devlet Görüşü”, **A.Ü. İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi**, C.3, Y.1978, s. 251.

¹⁹Ezeli Azarkan, “İbn Haldun’un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S.4, Y.2003, (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr>), (08.02.2017)

2.1. Devleti Meydana Getiren Ana Simgeler

2.1.1. Millet (Ulus) ve Milliyetçilik

Devletin oluşabilmesi için ilk ana simge insan topluluğudur. Devletin en önemli kurucu ögesi olan insan topluluğunun uluslararası hukuka göre sürekli olması önemli bir detaydır. Buna göre sürekliliği olmayan, geçici olarak bir araya gelmiş olan insan topluluğunun bir devlet oluşturabilmesi mümkün değildir.²⁰ Beşeri bir unsur olan insan topluluklarının,²¹ ortak bir duygu, düşünce, tarih, ülkü, dil, kültür ve gelenek paydası altına oluşturduğu topluluklar ise millet kavramını ifade eder.²²

Tarihin ilk çağlarından beri kavimler, diller ve kültürler var olmuşlar; kuşaktan kuşağa farklılıklar göstererek varlıklarını korumuşlardır. Ancak Avrupa’da, bir millete mensup olma bilinci, yani milliyetçilik ideolojisi o kadar eski değildir. Bu ideoloji yani milliyetçilik kavramı Avrupa’da, yakın tarihte Fransız İhtilali’nden sonra (1789-1799) ortaya çıkmıştır.²³ Bu ihtilal ile beraber milliyetçilik ideolojisi hızlı bir yayılım ve kabul ortamı görmüş olup günümüzde inanç sistemlerini dahi geride planda bırakmayı başarabilen en etkili ideoloji olmuştur.²⁴

Dünya tarihinin son iki yüzyılı taban alındığında, devlet biçiminde örgütlenme olarak en elverişli toplum biçimi, ulus ideolojisi temel fikir çatısı altında oluşmuş olanlar olduğu görülmektedir. Çünkü ulusçuluk ideolojisi insanlarda “biz” olma bilincini uyandıran somut bir kavramdır.²⁵ Biz olabilmek bir olabilmektir. Bir olunabildiği takdirde milleti oluşturan ortak bir duygu, düşünce, tarih, ülkü, dil, kültür ve geleneklere bağlı kalınabilmektedir. Böyle ulus bilinciyle oluşturulmuş devletler varlığını koruyabilmektedir.

²⁰Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.: 571, Ankara, 1989, s. 7.

²¹Kemal Gözler, “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı”, **Türkiye Günlüğü**, S.64, Y. Kış 2001, s. 109.

²²“Millet”, **T.D.K.**, e.t. (02.02.2017)

²³Ali Rıza Saklı, “Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği”, **Akademik Bakış**, S.33, Y.2012, s. 2.

²⁴Hüseyin Bal, “Anthony H. Birch’in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar**, C.7, S.31, Y.2014, s. 306.

²⁵Cem Eroğul, “Demokrasi ve Ulus Kavramları Öznel Değerlendirmeler”, **Mülkiyet Birliği**, C.19, S.148, Y.1992, s. 42.

2.1.2. Ülke

Devleti oluşturan ana simgelerden ikinci sırayı “ülke” kavramı oluşturmaktadır. Türkçe sözlükte kelime anlamı olarak ülke; bir devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü, diyar, memleket olarak ifade edilmektedir.²⁶ Herhangi bir toprak parçasının bir devletin ülkesini oluşturabilmesi için üzerinde yaşayan insan topluluğunun o ülkede sürekli bir biçimde yerleşmiş olması gerekmektedir.²⁷ Ülke, bir milletin üzerinde barındığı, devamlı konakladığı toprakların tümünü ifade etmektedir. Bir devletin üzerinde siyasi organlarının hüküm sürdüğü toprak parçası; o ülkeye ait kara, deniz ve hava bölümlerinin oluşturduğu genel bir bütündür.²⁸

Uluslararası hukuka göre bir ülke; devlete ait kara, deniz ve hava bölümlerinden oluşmaktadır. Ülkenin kara bölümü toprak parçasından oluşan ana karanın ve varsa bu karaya ait adaları oluşturur. Bir devletin ülkesi yalnızca kara parçasının yüzeyi ile de sınırlı olmayıp, yeraltında da varlığını ve egemenliğini ifade etmektedir. Buna göre kara yani toprak parçası, ülkesinin temel taşıdır. Ülke, bütünlüğü dâhilinde iç sular, takımda suları ve karasuları ile beraber kara ve deniz alanlarının üstünde yer alan bir bütündür, şeklinde ifade edilebilir.²⁹

2.1.3. Milli Egemenlik

Devleti oluşturan üçüncü ana simge; ülkenin bağımsızlığı, “milli egemenliği”dir. Devlet hem içişlerinde hem de dış işlerinde bağımsız ve hür olabilmelidir. Milli irade esas olmalı ve asla taviz verilmemelidir. Egemenlik kavramı, bir toplumun iç ve dış etkenlerden bağımsız olarak kendi kendisine hareket edebilmesi, karar alabilmesi, kendi işlerini yürütebilmesini ve kendine yeterliliğini anlatabilmesini kısaca hür iradeyi ifade eder. Milli egemenlik ise buna bağlı bir

²⁶“Ülke”, T.D.K., e.t. (08.02.2017)

²⁷Pazarcı, a.g.e., s. 14.

²⁸“Ülke”, M.L.B.L.A, C.20, Y.1992, Sabah Gazetesi, İstanbul, s. 27.

²⁹Pazarcı, a.g.e., s.11-15.

taamlama olmakla beraber, milletin bağımsız bir biçimde, hiçbir baskı ve etki altında kalmadan kendi kedisini yönetmesidir.³⁰

Egemenlik kavramının doğuşu ise Fransız Devrimi ile gerçekleşmiştir. 1791 yılında Fransız Anayasasıyla beraber egemenlik, anayasal bir kavram haline gelmiştir. Bu dönem egemenliğin tek bir kişinin tekeline ya da bir hanedan grubuna ait olmayıp, ulusun tamamına ait olduğunun kabulü açısından önemlidir. Böylece ulusal egemenliğin doğuşu da gerçekleşmiş olmuştur. Böylece uluslar, kendi yazgılarına hâkim; siyasal özne haline gelen bireylerin devlet yönetiminde söz sahibi olabilmektedirler.³¹

2.1.4. Hükümet

Devleti oluşturan dördüncüsü ve son ana simge ise hükümettir. Kavram olarak hükümet; bir ülkede devletin görevlerini yerine getirmesini sağlayan yetkili organ, yürütme organı, bakanlar kurulu olarak ifade edilebilir.³² Hükümet, toplum içerisinde yaşayan bireylerin iç ve dış güvencelerini, birbirleriyle ilişkilerini sağlayarak onların her tür gereksinimlerini karşılayan, bir ya da birkaç kişiden oluşan yönetici bir güçtür.³³ Parlamenter sistemlerde yürütme kuvveti, siyasal sorumluluğu bulunmayan ve uzlaştırıcı ve uyarıcı bir özelliğe sahip devlet başkanı ile başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakan ve bakanlar kuruluna ise hükümet de denilebilir.³⁴

Cumhuriyet tipi parlamenter sistemlerde devlet başkanlığı görevini cumhurbaşkanı teşkil eder. Cumhurbaşkanını ise ya meclis seçer ya da halk oylaması ile halk doğrudan kendi seçer. Genel halk oylaması ile iktidara getirilen partinin başkanı olan başbakan, oluşturduğu bakanlar kurulu listesini cumhurbaşkanına sunar. Eğer uygun görülürse cumhurbaşkanı tarafından onaylanır ve böylece hükümet

³⁰Ercan Kabal, “Egemenlik, Milli Egemenlik ve Atatürk”, **Çeşitli Açılardan Milli Egemenlik Paneli**, 22 Mayıs 1987, Antalya, yay. T.B.M.M. Resmi Web Sayfası, (<https://www.tbmm.gov.tr>), e.t 08.02.2017, s. 29.

³¹H. Emrah Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, **A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 63, S.1, Y.2008, s. 61-62.

³²“Hükümet”, **T.D.K.**, e.t. (13.02.2017)

³³“Hükümet”, **Halkbilim Terimleri Sözlüğü**

³⁴Haydar Efe, Funda Kemahlı, “Türkiye’nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi”, **K.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.6, S.11, Y.2015, s. 152.

kurulmuş olur. Daha sonra kurulan bu hükümetin görevine devam edebilmesi için parlamentodan güvenoyu alması gerekmektedir.³⁵

3. Demokratik Hukuk Devletin Vazgeçilmez Unsurları

3.1. Parlamento (Meclis)

Parlamentonun tarihte çok köklü bir geçmişi vardır. Bu kökler M.Ö. yıllara, Yunan devletlerine kadar uzanmaktadır.³⁶ Parlamento terimi, konuşmak anlamına gelen Fransızca “*parler*” fiilinden türemiştir. Zamanla içerisinde bu kelime konuşulan yeri ifade etmek için kullanılmıştır.³⁷ Günümüzde meclis anlamını ifade eden parlamentonun başlıca görevleri içerisinde yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme yer alır. Bununla beraber yasama kurulu, yasama meclisi, yasama organı anlamlarını da ifade eden özelliklere sahiptir. Parlamentonun üyelerini ise halkoyu ile belirli bir süre için seçilen temsilciler oluşturur.³⁸

Devlet meclisini ifade eden parlamentolar, iki farklı meclisten ya da tek meclisten oluşabilirler. Tek meclisli sistem; burada meclis doğrudan halk tarafından temsil edilir. Bir nevi halk meclisi özelliğindedir. Halk meclisi, halk tarafından genel seçimle belirlenir. Seçim sonucuna göre de meclise temsilciler gönderilir. Çift meclisli sistem; burada halk, çeşitli milletlerden meydana gelen federal devletlerce benimsenir. Temsilciler ise farklı bölgelerde daha sınırlı seçmen tarafından seçilmektedir.³⁹

Devletin yasama ve yürütme organları uyum içinde hareket etmek zorundadır. Parlamenter sistemlerde hükümet ve hükümet üyelerinin meclise karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Meclis, hükümeti denetleme, gözetim altında bulundurma ve olası bir güvensizlik durumunda hükümeti düşürebilme yetkilerine sahiptir. Parlamenter sistemde yasama görevi halkın temsilcilerinden oluşan meclisin

³⁵Efe, Kemahlı, **a.g.m.**, s. 152.

³⁶Saray, **a.g.e.**, s. 3

³⁷Mehmet Akif Özer, “Parlamentolar ve Denetim Fonksiyonları”, **Sayıştay**, S.33, Nisan-Haziran 1999, s. 24.

³⁸“Parlamento”, **T.D.K.**, e.t. (14.02.2017)

³⁹“Parlamento”, **M.L.B.L.A.** C.15, Y.1992, İstanbul, s. 492.

sorumluluğundadır. Milletvekilleri ise belirli aralıklar yapılan seçimler yoluyla halka bir nevi hesap verirler. Halk icraatlarını beğenmediği vekili bir sonraki dönem parlamentoda görevlendirmeyebilirler.⁴⁰

3.2. Siyasi Partiler

Siyasal partiler de kökenleri itibari ile çok eskilere dayanmayan kuruluşlar arasında yer almaktadır. İlk siyasal partilerin ortaya çıkışı, XIX. yy. da önce A.B.D.'de, sonra da İngiltere'de gerçekleşmiştir.⁴¹ Belli bir siyasal görüşlere ve programlara sahip siyasal kuruluşlar olan siyasal partiler, ülke yönetimindeki eksiklikleri, aksaklıkları, düzensizlikleri dile getirip alternatif fikirler, çözüm yolları üretirler. Siyasal görüş ve programlarını yönetime uygulayabilmek için çalışmalar yapıp, kampanyalar yürütürler. Bu kampanyalar ile halkın desteğini almayı gaye edinirler. Yapılan genel seçimlerde halk desteğini sağlayarak siyasal iktidara geçmeye ve elde tutmaya çalışan, süreklilik gösteren kurumlardır. Siyasi temsilin en önde gelen unsuru olan siyasal partilerin bağımsız ve özgür olarak örgütlenebilme, serbest bir ortamda iktidar yarışı içerisinde olabilmeleri gerekir. Bunu ise devlet sağlamalıdır.⁴²

Kişisel iradelerin bir araya getirilmesi işlevini temsil eden siyasal partiler, belirli bir görüş ve önderler etrafında bireyleri toplayarak, ortak duygu, düşünce ve görüşleri devlet yönetimine yansıtmak yoluyla demokrasinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca iktidar ve muhalefet görevlerini yapacak olan siyasal kadroların hazırlanması da siyasal partiler aracılığıyla gerçekleşmektedir.⁴³

Siyasal partilerin çeşitli işlev ve görevleri vardır. Siyasal partilerin en önemli işlevi; genel seçimlerde iktidar için yeterli çoğunluğu sağlayabilmek, iktidar yetkilerini kullanarak, programlarını ve verdikleri sözleri gerçekleştirmek, azınlıkta

⁴⁰Efe, Kemahlı, **a.g.m.**, s. 152.

⁴¹T.B.M.M., “Siyasal Patiler Kavramı ve C.H.P”, s.11-12, <https://www.tbmm.gov.tr>. e.t. (14.02.2017.)

⁴²Yılmaz Aliefendioğlu, “Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri”, **Anayasa Yargısı**, C.16, 1999. s. 96.

⁴³Mehmet Kahraman, Zekeriya Çalışkan, “Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi ”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Y. 2007, s. 1.

kaldıklarında da sorumlu muhalefet görevlerini yerine getirebilmek için halktan oy talep etmektir. Bunu da seçim zamanlarında halka aday göstermek suretiyle, gerçekleştirirler.⁴⁴

Ayrıca siyasi partiler, seçmenlerden yani halktan oy talep ederken toplumun sorunlarına ilişkin çözüm seçenekleri sunabilmelidir. Toplumu bilgilendirmek, siyasal düşünceleri işlemek, yönlendirmek ve kamuoyu oluşturmak gibi işlevlerinin yanında partilerin eğitici görevi de bulunmaktadır.⁴⁵ Siyasi partiler, geleceğin yönetici kadrolarının yetiştirilmesinde, toplumu ulusal ve uluslararası sorunlar üzerinde ciddiyet oluşturulmasında, belirsizliklerin ve muamma durumlarının açıklık kazandırılmasında halkı aydınlatıcı durumundadırlar.⁴⁶

3.3. Anayasa

Anayasa, bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasayı ifade etmektedir.⁴⁷ Anayasa kavramı karşımıza ilk olarak XVIII. yy.'ın sonlarına doğru (1787) A.B.D.' de çıkmaktadır. Sonrasında ise devletin temel kuruluşu ile ilgili yazılı ve yazısız bütün kuralları dağınıklıktan kurtararak tek metin halinde kaynaştırmak, ahenkli ve tutarlı bir bütün meydana getirmek amacı ile Fransa'da yazılı anayalar çıkmaya başlamıştır.⁴⁸

Anayasanın, nitelikleri arasında devletin kuruluşu, işleyişi, fert hak ve hürriyetleriyle ilgili ana kurallar yer alır. Modern anayasalarda devletin temel kuruluşu dışında kalan teknik ve tali konularda dahi ayrıntılı hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Anayasalar, esas görevi bir anayasa hazırlamak olan özel meclisler

⁴⁴ Aliefendioğlu, **a.g.m.**, s. 105-106.

⁴⁵ T.B.M.M., **a.g.m.**, s.112., e.t. (14.02.2017)

⁴⁶ Aliefendioğlu, **a.g.m.**, s. 105-106.

⁴⁷ "Anayasa", **T.D.K.**, e.t. (14.02.2017)

⁴⁸ İsmail Doğan, **Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları**, (6.Baskı), Pegem Yay., İstanbul, 2006, s. 231.

(Kurucu Meclis) tarafından hazırlanır ve kabulü için de gerek duyulduğu durumlarda halkın oylamasına (referandum) başvurulur.⁴⁹

Anayasalar günümüzde, yazılı ve yazılı olmayan olarak ayrılabilir. Yazılı anayasalar; tutarlı ve sistemli bir tek metin haline getirilmiş metinlerdir. Yazılı olmayan anayasalar ise metin haline getirilmemiş anayasalardır. Yazısız anayasalara tek örnek ise İngiltere'dir.⁵⁰

3.4. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum, demokrasinin olmazsa olmaz bir önkoşulu olarak görülmektedir.⁵¹ Sivil kelimesi, vatandaş ya da vatandaşlık kelimelerini karşılığını ifade eder. Sivil toplum kavramı ise genel olarak vatandaşlar yurttaşlar topluluğunu ifade eder.⁵² Sivil toplum kuruluşlarını, devletin denetiminde olmayıp, herhangi bir kurum ya da kuruluşlardan bağımsız olarak kararlar alabilen ve toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğu olarak ifade edebiliriz.⁵³

Sivil toplum kuruluşları, devletten özerk olarak kendi kendini oluşturmuş kurumlardır. Bunlar, kendi imkânları ile ayakları üzerinde durmaktadırlar ve örgütlü toplumsal yaşam alanını ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları, halkın kendisini ilgilendiren konularda söz sahibi olarak yönetime etkin bir şekilde katılmasını sağlamada önemli bir vesiledir. Bu anlamda sivil toplum kuruluşları, halk ile devlet arasında bir nevi köprü vazifesi görmektedirler. Devlele birey arasındaki müzakerelerin, birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan olarak da tanımlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, demokratikleşme yolunda önemli bir paydaya sahiptir, bir nevi halkın hâl aynası durumundadır.⁵⁴

⁴⁹ “Anayasa”, **M.L.B.L.A.** C.1, s.500.

⁵⁰ Mehmet Turhan, “Anayasa ve Anayasacılık”, **Amme İdaresi**, C.27, S.3, Y. Eylül s. 7-8.

⁵¹ Mine Gözübüyük Tamer, “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 27, S.1, Y. Haziran 2010, s. 91.

⁵² Mustafa Talas, “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”, **T.Ü.B.A.R.**, S.29, Y.2011, Bahar, s. 390.

⁵³ “Sivil Toplum”, **T.D.K.**, <http://tdk.gov.tr>, e.t. : (16.02.2017)

⁵⁴ Seyfettin Aslan, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, **S.D.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2010, C.15, S.2, s. 360.

Sivil toplum kuruluşlarının belli başlı işlev ve görevleri mevcuttur. Bu görevler arasında yönetim deneyimi edinmiş bireylerin yetişmesini sağlama, kamuoyu oluşturmak yolu ile bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olma, çoğulcu toplum yapısının oluşumunu sağlama ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olma, yeni ve faydalı projeler üreterek bu projelere kaynak bularak bu projeleri uygulamaya geçirmek, eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilme yer almaktadır.⁵⁵ Bunların yanın sivil toplum kuruluşlarının topluma yararlı projeler fikirler üretebilmesi için devletin hukuki düzenlemelerle sivil toplum örgütlerinin iç ilişkilerine müdahale etmemeli veya sivil toplum örgütlerini kendi istediği gibi yönlendirmeye kalkışmaması gerekir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları, devlet iktidarına karşı saygılı olmakla birlikte devletten özerk olmalıdır.⁵⁶

3.5. Kolluk Kuvvetleri

Devletin temel sorumlulukları dâhilinde intizamı ve adaleti sağlayarak halkın güvenlik ihtiyacını karşılamak önemli bir yere sahiptir. Vatandaşların, özgürlük ve güvenliklerini, devlet tarafından sağlanan koruma hizmetleri ile getirilmesi hakkı vardır. Olası ki böyle bir güvenliğin devlet tarafından sağlanamaması durumu ise devlet içerisinde kaos ortamına sebep olur. Vatandaşın bu haklarının güvence altına alınması “Sosyal Sözleşme” ile gerçekleşir.⁵⁷ Devlet, vatandaşların gerekli olan güvenliğini temel amacı kamu düzeninin sağlanması ve korunması olan kolluk kuvvetleri adı verilen güvenlik güçleri ile temin etmektedir.⁵⁸

Kolluk kuvvetleri genel olarak emniyeti, genel asayiş, kamu düzenini, genel ahlakı ve huzuru sağlayan aynı zamanda koruyan ve diğer tüm kanunlarda kendilerine verilen görevleri yerine getiren bir takım kuruluşlardan meydana gelir. Genel kolluk Kuvvetleri, silahlı bir kuvvet olan polis ve jandarmadan oluşmaktadır.

⁵⁵Talas, **a.g.m.**, s. 392.

⁵⁶A. Tarık Gümüş, “Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet-Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar”, **G.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.18, Y.2014, s. 536.

⁵⁷Güray Alpar, “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”, **Güvenlik Bilimleri**, C.5, S.1, Y. Mayıs 2013, s. 80.

⁵⁸Kemal Gözler, **İdare Hukukuna Giriş**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, s. 321.

Ayrıca sahil güvenliği de normal zamanlarında genel kolluk vazifesi görevinde bulunur. Genel kolluk kuvvetlerinden olan polisler belirlenen belediye sınırları içerisinde görev yapar. Bir diğer genel kolluk kuvvetlerinden olan jandarmalar ise kırsal bölgede görev yapar. Sahil güvenlik güçleri ise sahil ve göllerde görev yapmaktadır.⁵⁹

Genel Kolluk Kuvvetleri'nin; durdurma, kimlik sorma ve kimlik tespit etme yetkisi, parmak izi ve fotoğraflar alma yetkisi, arama yetkisi, yakalama ve gözaltında tutma yetkisi, zor kullanma yetkisi, silah kullanma yetkisi, el koyma yetkisi, adli görev ve yetkileri, zorla getirme ve ifade alma yetkisi, trafik hizmetleri ilişkin görev ve yetkileri, İstihbarat toplama ve dinleme, engel olma, yasaklama (önleme) yetkisi ve belirli yerlere girme yetkisidir.

⁵⁹Bayram Karakurt, Celal Bal, “Genel Kolluk Özel Güvenlik İlişkisi”, **Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar**, C.1, S.1, s.85.

I. BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİNDE DEMOKRASİ ve HUKUK ANLAYIŞI

1. Türk Adı ve Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Türk adı, gerek kaynaklarda gerek yapılan araştırmalarda türlü manalar ile ifade edilmiştir. Zaman içerisinde Türk adı, T'u-küe; miğfer; Trk; terk edilmiş; Türk; olgunluk çağı; Takye; deniz kıyısında oturan adam; cezbe etmek v.b. gibi anlamlara tabi olmuştur.⁶⁰ İslam tarihinde ise bu ad; “Törük”, “Türük”, “Türk” şeklinde kullanılmıştır.⁶¹ Ayrıca 1911 yılında çözümlenen Uygurca bir belgede “kuvvet ve güç” manasına gelen “Türk” kelimesi geçmektedir.⁶² Günümüzde ise Türk deyişi, “Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse” anlamını ifade etmektedir.⁶³

Orta Asya’da yapılan arkeolojik çalışmalara göre M.Ö. 2750 yıllarına dayandırılan Türk tarihi,⁶⁴ diğer milletlerin tarihine kıyasla, şüphesiz daha uzun soluklu ve siyasi olayların daha yoğun yaşandığı bir geçmişe sahiptir.⁶⁵ Türk tarihinin araştırılmasında coğrafi ve siyasi unsurların büyük etkisiyle Çin İmparator günlükleri, Arap ve Fars kaynakları, resim, şekil ve damgalar, yazıtlar ve arkeolojik buluntular en önemlileri olarak yer almaktadır. Dolayısıyla bu kaynaklardan yola çıkılarak “Türk” adının oluşum süreci ve ilk Türklerin tarih sahnesine çıkışı hakkında temel kaynak bilgileri edinilebilmektedir.⁶⁶

Türk adının tarih sahnesine çıkışı ise M.S. 6. yy.’a kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Çin kaynaklarında Moğolistan ve Güney Sibiryta taraflarında “Tujue”

⁶⁰İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., (34. Basım), İstanbul, 2012, s. 44.

⁶¹Ali Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, (2.Basım), Yeditepe Basım Evi, İstanbul, 2015, s. 22.

⁶²Ahmet Taşagıl, “Türk”, **T.D.V.İ.A.**, C.41, s. 467.

⁶³“Türk”, **T.D.K.**, e.t: 21.02.2017.

⁶⁴İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 1.

⁶⁵Vahdettin Engin, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarihi Devamlılık**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2015, s. 7.

⁶⁶Yusuf, Halaçoğlu, “Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları”, **Türkler**, C.1, s. 8.

denen bir halktan söz edilmektedir. Modern bilimciler de bu halkı “Türk” olarak tanımlamaktadır.⁶⁷ Yine Çin yıllıklarında M.Ö. 2000 yılının ortalarından itibaren görünen “Tik” kavminin adının, telaffuz bakımından “Türk’e yakınlığı sebebi ile “Türk” kelimesinin Çincedeki ilk şekli olduğu ifade edilmektedir.⁶⁸

İlk tarih yazarlarından olan Herodotos, Türk adını M.Ö. V. yüzyıllarda doğu kavimleri içerisindeki bir kavmini belirtmek için “Targita” ifadesini kullanmıştır. Bu tabir Türk kelimesinin kullanılışı bakımından ilk örneği olabileceği ileri sürülmüştür. Bununla beraber İskit topraklarında yaşadığı varsayılan “Tyrkae” lerin kutsal kitap Tevrat’ta bahsedilen Yafes’in torunu Togharma, eski Hint kaynaklarında bildirilen Turukhalar, Thraklar ve Troialılar’ın Türk adını ilk defa taşıyan kavimler olduğu düşünülmüştür. İslam kaynaklarında içerisinde İran Zend-Avesta rivayetlerinde bildirilen Hükümdar Feridun’un oğlu Turac (Tur-Turan) ve Yafes’in torunu Türk’ten türeyen nesil de Türk adını ilk alan kavim diye anılmıştır. Ayrıca İran-Turan mücadelelerinde adı geçen Efrâsiyâb’ın da (Alp Er Tunga) bir Türk başbuğu olduğu ileri sürülmektedir. Çin Kaynaklarında ise Hun Hükümdarı Mo-tu’nun (Mete Han) kabilesinin adı olarak gösterilen Tu-ku’nun (T’u-ko) da Türk anlamına geldiği, bu kelimenin M.Ö. 209’da kaynaklarda yer aldığı bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür.⁶⁹

Çin kaynaklarının ifade ettiği üzere ilk Türk devletlerinin ortaya çıkışı; Hun İmparatorluğu hakanı olan Mo-tun’un tahta çıkışından 1000 yıl öncesi yaklaşık M.Ö. 1200’lü yıllara tekabül etmektedir. M.Ö. 1200’lü yıllardan itibaren güçlü bozkır devletlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönem, atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak yaygın bir şekilde kullanılması, madencilikte gelişip demirin eritilerek yaygın olarak kullanıldığı bir dönemdir. Atın sürati, demirin ise vurucu ve yıkıcı gücü ile beraber Türk insanının genlerinde var olan devlet kurucu vasfı, ilk Türk devletlerini bu dönemde ortaya çıkarmıştır. Böylece güçlü bozkır Türk devletlerinin kuruluşu M.Ö. 1200 yıllara dayandırılabilir. Kuruluşu bu tarihten

⁶⁷Carter V. Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, Kitap Yay., çev. Ayşen Anadol, İstanbul, 2008, s. 31.

⁶⁸İbrahim Kafesoğlu, “Tarihte ‘Türk’ Adı”, **Türkler**, C.1, s. 422.

⁶⁹Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 422.

öncesine dayandırmak çok zor bir ihtimal olmakla beraber bu tarihten sonrası da mümkün olabilir.⁷⁰

Türklerin anayurdunun neresi olduğu kesin bir yargı ile belirtilememektedir. Bu nedenle kendi alanlarında çalışmaları bulunan arkeologlar, tarihçiler, antropologlar, dilciler ve kültür tarihçileri başta olmak üzere çeşitli bilim alanları ve çalışmacılar, Türklerin anayurdu olarak birbirinden farklı olarak ayrı ayrı yerler göstermişlerdir.⁷¹ Tarihçiler Türklerin anayurdunu belirtirken Çin kayıtlarını referans alarak Altay dağlarını Türklerin anayurdu kabul ederler. Ancak sanat tarihçileri ise Tanrı Dağları ile Kuzeybatı Asya sahasını Türk anayurdu olarak gösterirler. Bununla beraber kültür tarihçileri ise bu konum belirlemede İrt'ış-Urallar veya Altay-Kırgız bozkırları veya Baykal Gölü'nün güneybatısını göstererek yapmışlardır. Dil araştırmacıları da konuya dâhil olmuşlar ve ûzAltaylar'ın doğusunun veya Ringan silsilesi bölgesinin veya 90. boylamın doğusunun Türk anayurdu olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Tüm bu ifadeler yola çıkılarak Türk yurdunun coğrafi sınırını çizebilmek hemen hemen mümkün olmakla beraber daha keskin bir şekilde bölgenin sınırlandırılması zordur. Bunun sebebi Türklerin daha ilk zamanlardan itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaları ve kültürlerini uzaklara kadar götürmeleri olsa gerektir.⁷²

Ancak bunlardan hangisinin daha isabetli ve doğru bir görüş olduğu meselesine gelince, yazılı belgelerin bilgilerini diğer belgelerin bilgileriyle destekleyen tarihçilerin görüşünün bilim dünyasında daha ağır bastığı görülmektedir. Buna göre, Türklerin ilk ana yurdu, Altay ve Sayan dağları çevresi ile bu dağların kuzey batı bölgeleridir.⁷³ M.Ö. 6. yy.'da Tanrı dağları ile Seyhun nehri arasında uzanan Maverânnehir bozkırlarını Türkler kendilerine yurt edinmişlerdir.⁷⁴ Bu bölge Türk kültür tarihi için, sınırlandırılmış geniş bir sahayı ifade etmektedir. Bu sahayı ise şu şekilde tanımlanır; “Tanrı dağlarının güney ve kuzey kısmı olarak ikiye ayrılır. Tanrı dağlarının güney kısmında kalan kısım, bugünkü Doğu Türkistan’dır.

⁷⁰İlhami Durmuş, “Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları**, S. 2, Y. Bahar 2008, Ankara, s. 26-27.

⁷¹Salim Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, **Türkler**, C.1, Ankara, 2002, s. 992.

⁷²Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 48.

⁷³Gyula Németh, “Türklüğün Eski Çağı”, **Türkler**, C.1, s. 541.

⁷⁴İbrahim Atalay, “Türk Dünyası'nın Coğrafyası”, **Türkler**, C.1, s. 319

Kuzey tarafta kalan kısımda ise Çungarya stepleri, İrtiş Havzası ile havzası ile Altay dağları yer almaktadır.”⁷⁵ Doğudan batıya doğru inen yaylalar, Asya’nın belkemiğini oluştururlar. Orta kısımlarda bu yaylaların genişliği ve yüksekliği heybetli bir şekilde artmaktadır. Burada dünyanın en geniş ve yüksek yayları Himalaya silsilesi, Kora, Hazar Denizi ve Baykal gölü arasında bulunmaktadır. Bu bölgede çok sayıda dağlar ve kum çölleridir. Ayrıca akarsular da kendilerine yollar belirlemiştir. Kingan Dağlarından Baykal Havzası’na oradan da Altay Dağları boyunca İtil Havzası’na ulaşarak, Hazar Denizi Havzası, Hindikuş, Pamir, Karakum, Karanlık Dağlar yolu ile Sarı Irmak’la tekrar Kingan Dağlarına ulaşan çizgi arasındaki bölgeye Orta Asya denilmektedir. İşte, Türkün anayurdu, anavatanı olarak bu yaylalar gösterilmiştir.⁷⁶

Türklerin anayurdunu genel hatları ile bu şekilde çizebiliriz ancak diller üzerinde yapılan mukayeseli çalışmalar bize Türklerin bu bölge ile sınırlı kalmayıp buradan doğuya, batıya ve güneye doğru yayıldıklarını göstermektedir. M.Ö. 2000 yılının ortalarından itibaren Türkler, Ural Dağları ve Yayık Nehri olmak üzere çok geniş bir sahaya yayılmışlardır.⁷⁷ Şu hale göre Türk kavimlerinin en eski yurdunun Orta ve Doğu Asya olarak kabul edilişi şaşılacak bir şey değildir.⁷⁸

Tarihte bilinen ilk Türk devleti ise M.Ö. 542 yılında Moğolistan’da kurulan ve M.Ö. 552 yılında bağımsızlığını ilân eden Gök-Türk (Kök-Türk) Devleti’dir. Aslında bu devletin adı Kök-Türk değil Türk’tü. Bazen yazıtlarda “Türük” şeklinde yazılıyordu. Bu devlet kısa zamanda hızla yayılarak Orta Asya’yı, Kuzey Çin’i, Tibet’i hâkimiyet alanına kattı. Kore’den Karadeniz’e kadar ulaşarak Kafkaslar’ın kuzeyini ve Kuzey Afganistan’ı da hâkimiyeti altına aldı. Bununla beraber Gök-Türk Devleti, doğu ve batı kaynaklarında Türk Devleti adıyla tanındı ve Orta Asya coğrafyasında “Türkiye” olarak telaffuz edilmeye başlandı.⁷⁹

Eski Türklerde devlet kavramı, yalın bir hal durumunda olmayıp, birçok halkanın bir araya gelerek oluşturduğu sosyal yapının bir bütünüdür. Bu sosyal yapının oluşturduğu halkalardan herhangi birinin eksikliği, devlet unsurunun

⁷⁵Bahattin Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, ‘Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre’**, (2. Baskı), T.T.K., Ankara, 1984, s. 1.

⁷⁶Yusuf Hikmet Bayur, **Türk Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul Devlet Matbaası, 1930, s. 47-48.

⁷⁷Koca, **a.g.m.**, s. 992

⁷⁸Németh, **a.g.m.**, s. 541.

⁷⁹Taşgıl, **a.g.m.**, s. 467.

oluşmasına engeldir. İslam Öncesi Türklerde devlet teşkilatının incelenmesinde Türklerin ana kaynağı olan Orhun Kitabeleri deniz feneri görevi görmektedir. Orhun kitabelerinde göre Türk sosyal yapısının halkaları büyükten küçüğe şu şekildedir; Aile (Oguş), Urug, Boy (Bod), Bodun ve nihayet Devlet (İl, El)’dir.⁸⁰

2. İslam Öncesi Türk Devletlerinde Demokrasi ve Hukuk Anlayışı

İslam öncesi dönemde Türklerde devletin şekli bir nevi monarşi sistemidir. Ancak Türklerin kullandığı monarşi sistemi seçimli ve irsîdir. Şöyle ki; devlet yöneticisi olan Kağan, devletin ileri gelen memurları, devleti oluşturan beyleri ile devletin bireyleri olan halk tarafından seçilmektedir. Bu sistem bize seçimli monarşinin örneğini sunmaktadır. Kağanın ancak aile mensupları arasından seçilerek kut verilmesi şartı vardır. Bu da irsî durumun göstergesidir.⁸¹

“Türklerde hâkimiyetin kaynağı her şeyden önce ilahi idi. Buna göre Tanrı, Türkler üzerindeki hâkimiyetini doğrudan doğruya değil, bir vasıta ile kullanmaktaydı. Bu vasıta ise Türk Kağanı idi. Türk Kağanına devlet idare etme gücü ve yetkisi, Tanrı tarafından bağış olarak verilmekteydi. Aynı şekilde, Türk Kağanı da kendisini Tanrı tarafından seçilmiş ve bazı olağanüstü güç ve yeteneklerle donatılmış bir kimse olarak görmekte ve kabul etmekteydi. Aynı inancı halk da paylaşılmaktaydı. Tanrının Kağana verdiği bağış ise Göktürk yazıtlarında Kut (Siyasi İktidar), Ülüş-Ülüg (Kısmet, Nasip, Pay) ve Küç (Güç) olarak ifade edilmektedir.”⁸²

İslam öncesindeki Türk devletlerinde kut anlayışının getirdiği inanç ve itikat gereği Kağan, mutlaka kendisine kut verilmiş aile içerisindeki erkeklerden seçilmek zorunda idi. Kut verilme ise şu şekilde oluyordu; o dönem şartlarına göre tamamen demokratik bir usul uygulanmaktaydı. Kağan seçmek üzere kurultay toplanıyordu. Bu kurultaya Beyler, ileri gelen memurlar ve halk da katılıyordu. Bu şekilde oluşan kurultay Kağan’ı seçiyordu. Tanrı Kut’u da o kişiye verilmiş oluyordu. Böylece

⁸⁰Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 219.

⁸¹Osman Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı”, **Türkler**, C.2, s. 1565.

⁸²Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, **Türkler**, C.2, s.1455

Tanrı Kut'unu alarak hakan seçilen er kişi, hükümdarlığını ilan etmek için halka cülus dağıtıyor ve göğe çıkmayı ifade eden bazı figürlerin uygulandığı taht töreni yapılıyordu.⁸³

Kağanın da belli başlı görevleri mevcuttur. Bunlar arasında; boyları bir arada tutarak toplumun huzur ve güvenini sağlamak, onların yeme, içme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak, ülkeyi iç ve dış tehdit unsurlarına karşı korumak ve kollamak yer alır. Ayrıca fetihler yolu ile ülke topraklarını genişleterek artan nüfusa yaşam alanı oluşturmak ve bu fetihler ile savaş ganimetleri toplayarak hazineyi genişletmek de önemli vazifelerdendir.⁸⁴

Ancak Kağan, tüm bu sorumlu olduğu vazifeleri yerine getirmek için bulunacağı çalışmalarda başına buyruk değildir. Eski Türklerde kanun anlamına gelen Töre'ye uyma zorunluğu vardır.⁸⁵ Çünkü eski Türk devletleri Töre'ye (Kanun) sıkı sıkıya bağlı siyasi oluşumlardır. Bu Töre kuralları yazılı olmasalar dahi o dönem için günümüz anayasasından daha kapsayıcı ve bağlayıcı bir unsurdur. Devletin refahı, varlığı ve devamlılığı Töre ile sağlanmaktadır. Kağan, Töre kuralları doğrultusunda devleti yönetiyordu.⁸⁶

Töre, Türk devletleri için son derece önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Törenin getirmiş olduğu kanunlar sadece halk için değil devletin ileri gelen yöneticileri için de geçerliydi.⁸⁷ Henüz yazılı olmayan ancak Türkler için ciddi bir önem taşıyan Töre, genel olarak üç şekilde oluşmakta idi. Buna göre;

- 1- Kağan tarafından koyulan kurallar,
- 2- Kurultayca onaylanıp töreye koyulan kurallar,
- 3- Zamanla toplumun içerisinde kendiliğinden oluşan kurallar.⁸⁸

⁸³Kaşıkcı, **a.g.m.**, s. 1566-1568.

⁸⁴Köksal Şahin, "Eski Türklerde Merkezi İdare", **Türk İdare**, Y. 77, 2005, s. 152.

⁸⁵Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Eski Türklerde Devlet Meclisi 'Toy' Üzerine Düşünceler", **A.Ü.D.T.C. F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları**, C.28, S.45, Y.2009, s. 5.

⁸⁶Ali Kuyaksıl, Ali Altunbaş, "Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi", **M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.19, Y.2012, s. 26-27.

⁸⁷Durmuş, **a.g.m.**, s. 40.

⁸⁸Pamir Aybars, "Orta-Asya Türk Hukukunda 'Töre' Kavramı", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.58, S.2, Y.2009, s. 359.

Bu Türk töresinin dayanak noktasını ise halk, Kağan ve toy oluşturmaktaydı. Bu sebeple Kağan, her ne kadar en yüksek ve tek otorite olsa bile töreye bağlı kalmak zorundadır. Bu durum Türk devletlerindeki meşruti idarenin varlığını da göstermektedir. Öyle ki Kağan seçimlerinde meclisin doğrudan etkisinin olması, alınan kararlarda onay ve ret hakkına sahip olması bu meşrutiyeti gözler önüne sermektedir.⁸⁹ Bu durum demokrasi anlayışının eski Türklerde ilk zamanlardan itibaren var olduğunun bir göstergesidir.⁹⁰

İslam öncesi Türklerde hükümetten ayrı bir şekilde devletin askeri, siyasi, iktisadi ve kültürel meselelerin görüşülüp tartışıldığı, bir karara bağlandığı bir vardır.⁹¹ Bu meclisler “Toy” kelimesi ile adlandırılmış olup; meclis-toplantı, devlet meclisi anlamlarına gelmektedir.⁹² Toy, çeşitli üyelerden oluşmaktadır. Bu üyelere ise “Toygun” denilmektedir.⁹³ Toy’a Kağan başkanlık etmektedir. Kağan ile beraber Toy’a Kağanın karısı Hatun (Katun) da katılırdı. Diğer katılımcı üyeler arasında Aygucı veya Üge adı verilen baş vezir, Prensler, Buyruk adı verilen bakanlar ile Sadapıt, Apa, Erkin, Tudun, İlteber denilen beyler yer almaktadır.⁹⁴ Yılda bir kere genel kurul toplantısının yapıldığı bu meclislerde ordu teftiş edilir, hayvan sayımı yapılır ve bunun yanında diğer memleket meseleleri hakkında konuşulurdu.⁹⁵

İslam öncesi Türklerde devlet işlerinde Kağan’ın yanında Hatunlar da önemli derecede söz sahibi idiler. Hatunlar, devlet meclislerine katılırlardı. Ayrıca elçilerin kabulünde hazır bulunur, harp meclislerine iştirak ederek fikirlerini söylerdi. Devletin iç ve dış politikasında Hatunların da düşüncelerine önem verilirdi.⁹⁶

İslam öncesi Türk devlet teşkilatında meclis ve hükümdarın altında Hükümet Kurumu yer almaktaydı.⁹⁷ Hükümet, Orhun kitabelerinde “Ayukı” tabiri ile tasvir edilmektedir. Toy’da alınan kararlarının ülkenin en ücra köşelerine kadar

⁸⁹Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s. 5.

⁹⁰Kuyaksil, Altunbaş, **a.g.m.**, s.28.

⁹¹Şahin, **a.g.m.**, s.159.

⁹²Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 251.

⁹³Şahin, **a.g.m.**, s.159.

⁹⁴Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s.5-6.

⁹⁵Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003. s. 95.

⁹⁶Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s.5-6.

⁹⁷Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 302.

duyurulması ve uygulanmasını takip edebilecek ayrı bir kurula ihtiyaç duyuluyordu. Bu kurul, çeşitli bakanlıklardan oluşan bir hükümeti işaret ediyordu.⁹⁸ Bu sebepten dolayı devlet düzeni ve refahı için Ayukı yani hükümet gerekiyordu.

Bakanlardan oluşan bir hükümet olan Ayukılerde, “buyruk” adı verilen bakanların başında bir nevi başbakanın karşılığı diyeceğimiz bir “aygucı” bulunurdu. Bu aygucının görevleri içerisinde orduya komutanlık yapmak, dış işlerinde diplomatik ilişkileri yürütmek gibi geniş yetki ve sorumluluklar vardı.⁹⁹ Aygucılar, hanedan dışındaki devlete yaptıkları hizmetler ile ön plana çıkan ve halk arasında da itibar sahibi olan kişilerden seçilirdi. Göktürk Devleti’ndeki “Vezir Tonyukuk”, Uygurlardaki “Kutluk Han” bunlar arasında en ünlülerindendir.¹⁰⁰ Kağan bulunmadığı zamanlarda meclis, Aygucı başkanlığında toplanırdı. Devlet meclisindeki üyelerin bir kısmı hanedandan, bir kısmı da hanedan dışından seçilmekteydi.¹⁰¹

Toy meclisleri, sonraki asırlarda ortaya çıkacak olan Moğolca “kurultay” sözünün de karşılığı olarak da ifade edilir.¹⁰² Kurultay, eski Türklerde bir danışma meclisi görevi yürütmekte ve devlet idaresinin temelini oluşturmaktaydı. Bu toplantılar aracılığıyla halk ile devlet samimiyetle birleşiyor ve kaynaşıyordu.¹⁰³

⁹⁸Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 254.

⁹⁹Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 302-303.

¹⁰⁰Seyitdanlıoğlu, **a.g.m.**, s.5-6.

¹⁰¹Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s. 1462-1463.

¹⁰²İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 251.

¹⁰³Bahattin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, **Türkler**, C.2, s. 1540-1541.

3. Müslüman Türk Devletlerinde Demokrasi ve Hukuk Anlayışı

Türk-İslam kültürünün ilk devresini XI. yy. teşkil etmektedir. Bu yy., Türk tarihinde askeri ve siyaset yönden dikkate değer bir gelişme devridir. Aynı zamanda kültür tarihimiz bakımından da büyük ehemmiyet taşır.¹⁰⁴

Türklerin İslam medeniyeti ile tanışması VII. yüzyılın ortalarından sonra müslüman devletlerle teması ile başlamıştır. Bu ilk temas 642 yılında Nihavend savaşıyla başlamıştır. Türkler ile müslüman Araplar arasındaki münasebetler, İran'daki Sâsânî Devleti'nin yıkılmasından sonra yaklaşık yarım yüzyıl boyunca karşılıklı mücadeleler içerisinde geçti. Türkler, Emeviler (661-750 yılları) devri ile İslam devletinin hizmetinde yer almaya başlamışlardır. Daha sonra Abbasilerin iktidara gelmesinden sonra Çinliler ile Talas savaşı (751) vükû buldu. Bu savaşta müslüman Arapların yanında, Türkler (Karluklar) da yer aldı. Nitekim savaşın galibi Müslümanlar ve Türkler oldu. Bu savaşın kazanılması Türkler için önemliydi. Çünkü bu savaşın kazanılmasıyla beraber Türkler, Batı Türkistan hâkimiyeti için bu bölgedeki üstünlüklerine devam etme imkânı sağladı. Daha sonraki yıllarda Türk-Arap ilişkileri dostane bir şekilde seyretmiştir. Bu dostane ilişkilerin gelişmesi ile beraber Türkler İslam dinini yakından tanıma imkânı bulmuş ve İslam dini Türkler arasında yavaş yavaş yayılarak benimsenmeye başlamıştır. Özellikle Türk aristokrat zümrelerine mensup beyler ile önde gelen aileler İslam dinini kabul etmişlerdi. Daha sonrasında ise Türkler, Abbasi Devleti'nin hizmetinde yer almışlardı. Müslüman olan Türk aileleri ve beylikleri aynı zamanda kendileriyle birlikte birçok Türk kütlelerini de bu hizmete dâhil ederek Müslümanlığın yayılmasını ve benimsenmesini sağlamıştır.¹⁰⁵ Bugüne kadar ilk Müslüman Türk Devleti'nin ise bazı tarihsel verilerden faydalanılarak Karahanlılar (İlekhanlar) olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁶ Türklerin Müslümanlığa geçişi beraberinde birçok kültürel değişiklik ve yenilik getirmiştir.

¹⁰⁴İbrahim Kafesoğlu, "Yazılışının 900. yılı münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü**, S.1, İstanbul, Ekim 1970, s. 1.

¹⁰⁵Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, (6.Basım), T.T.K., Ankara, 2011, s. 1.

¹⁰⁶Ahmet Yaşar Ocak, "Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama", **A.İ.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.13, S.13, Y.2013, s. 256.

Türklerin bağımsız yaşama arzusu ve devlet kurma kültürü, İslam dinine geçiş ile beraber de devam ettirilmiştir.¹⁰⁷ Müslüman olan Türk hükümdarlara Emirlik, Meliklik veya Halifelik gibi unvanlar verilmeye başlandı.¹⁰⁸ Ayrıca müslüman Türk hükümdarlarda Bey, Hüdavendigar, Sultan, gibi islam geleneğinden gelen unvanlar da görülmüştür.¹⁰⁹

İslam öncesi Türk siyasetinde görülen Kut anlayışının bir benzeri de Müslüman Türk hükümdarlarında farklı da olsa kendini hissettirmiştir. “Selçukluların ünlü veziri Nizamülmülk, devlet hükümdarı hakkında Siyasetnâme adlı eserinde şunları söylemiştir; ‘Tanrı, her yüzyılda ve halk arasında padişahlık vasıfları ve övülmeğe değer hasletleriyle bezediği birini seçer, dünya işlerini ve halkının barış ve sükûn içinde yaşamalarını ona tevcih eder’. Yine Nizamülmülk’e göre hükümdar, kudretini doğrudan doğruya Tanrı’dan alır ve Tanrı adına saltanat sürer.”¹¹⁰ Bu ise antidemokratik ve otokratik bir yönetim anlayışının göstergesidir.

İslam öncesi dönemde de bulunan saray geleneği Müslüman Türk devletlerinde de görülmektedir. Ancak Abbasilerin etkisiyle saray teşkilatı değişime uğramış ve Selçuklular ile beraber siyasi ve sosyal hayata katılmıştır. İslami dönem Türk devletlerinde (Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, Memlûklü ve Osmanlı) saray teşkilatı ve saray hayatı, devletin gücü ile paralel olarak geliştirilmiş, güçlendirilmiş ve devam ettirilmiştir. Bu devletlerin saray teşkilatı anlayışı, Müslüman Türk devletlerinin saray hayatını bizlere genel olarak ifade etmektedir.¹¹¹

Müslüman Türk devletlerinde hükümet işleri “Dîvân” adı verilen mecliste görüşülürdü. Bu meclis, devleti idare eden organ olup bir nevi çeşitli bakanlıklardan meydana geliyordu. Her Dîvânının başında “Sâhib-i Dîvân” unvanına sahip devlet adamları bulunurdu. Dîvânların bir araya gelmesi ile de “Büyük Dîvân” (Bakanlar

¹⁰⁷İhsan Arslan, “İlk Türk- İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri” , **Ekev Akademi**, S.51, Y. Bahar 2012, s. 74.

¹⁰⁸Hüseyin Çeliker, “İslâm Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, **O.D.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.26, S.26-27, Y.2008, s. 251.

¹⁰⁹Mehmet İpşirli, “Unvan”, **T.D.V.İ.A.**, C.42, s. 166.

¹¹⁰Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1995, s. 497.

¹¹¹Kemal Göde, “Türkler’de Saray Teşkilatı ve Hayatı”, **E.Ü., Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S.3, Y.1989, s. 435.

Kurulu) oluşurdu. Büyük Dîvân'ın başında “Vezir” (Bugünkü Başbakan) bulunurdu.¹¹²

Divân-ı Hümâyûn'a asil üye olarak kadıaskerler, defterdarlar ve nişancı aslı üye olarak katılırlardı. Divâna hizmetkâr olarak ise reisülküttap, kapıcılar kethüdası ve Çavuşbaşı katılırdı. Gerekli durumlarda ihtiyaca göre Şeyhülislam, Kaptan-ı Derya ve Yeniçeri Ağası da divâna davet edilir ve görüşlerine başvurulurdu. Divân toplantılarında alınan kararları ve görüşülen işler defterlere kaydedilirdi. Bu defterlere kullanım türlerine göre Mühimme, Ahkâm, Tahvil, Rûus, Name ve Ahidname gibi isimler verilirdi. Bu defterler Defterhane'de saklanırdı. Burası veziriazamın mührüyle açılıp kapanırdı.¹¹³ Bu meclisin islam dünyasındaki kökeni Hz. Ömer'e kadar dayanmaktadır. Başkanlığını Sahip Divân-ı saltanat veya Divân-ı A'lâ unvanlarını taşıyan vezirin yani yaptığı Büyük Dîvân, dört büyük bakanlıktan oluşmakta idi. Bunlar;

1. Dîvân-ı Tuğra: Ülkenin iç ve dış yazışmaları ile ilgilenir. Dîvân-ı Tuğra başkanına Tuğrai denir.
2. Dîvân-ı İstifa: Maliye işleri ile ilgili işlerin görüşüldüğü, incelendiği yerdir. Dîvân-ı İstifa başkanına Müstevfi denir.
3. Dîvân-ı Arzû'l Ceyş: Ülkenin askerlik işlerine bakan kurumdur. Başkanına ise Arzû'l Ceyş veya Emir-i Arz denir.
4. Dîvân-ı İşraf: Genel teftiş işlerine bakar (Askerlik işleri hariç). Başkanına Müşrif denir.¹¹⁴

Müslüman Türk devletlerinde töreye göre hükümdar ülkenin tek sahibi idi. Her türlü siyasi kuvvet hükümdarın elinde olmasına rağmen bunu keyfi olarak kullanamazdı. Bu kuvvet ve yetkiyi kanuna ve nizam uygun olarak kullanabilirdi. İslam dünyasındaki bu kuralların kaynağını Şer'i Hukuk yani Kur'an-ı Kerim, hadisler, icma ve kıyasların yanında gibi İslam'ın temel ilkeleri oluşturmaktaydı. Hükümdar, devlet işlerini alakadar eden hususlar hakkında kesin karar vermeden önce Dîvânda görüşülür tartışılırdı. Hükümdar, Şer'i Hukuk'u gözetir ve fikirler

¹¹²Salim Koca, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”, **Türkler**, C.5, s. 160.

¹¹³Tufan Gündüz (ed.), **Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı** (2. Basım), Grafiker Yay., Ankara, 2013, s. 35.

¹¹⁴Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.352.

alırdı. Ancak son karar hükümdarın olurdu. Hükümdarın, herhangi bir konu hakkında verdiği kararlar birer kanun niteliğinde oluyordu. Bu esaslara dayanarak hükümdar ferdi hareketten uzak ve kanunlara bağlı idi.¹¹⁵

Adliye; İslam öncesi Türk Devletlerindeki hukuk anlayışını, Töre hukuku kuralları oluşturmaktaydı. Müslüman Türk devletlerindeki hukuk anlayışını ise Şer'i Hukuk ve Örfi Hukuk oluşturmaktaydı. Buna göre Şer'i Hukuk; Genel olarak kaynağını İslam dininden alan hukuk sistemine verilen isimdir. Şer'i hukukla ilgili davalara ise “kadı” adı verilen yargıçlar bakardı. Şer'i Mahkemelere bakan bu kadıların “Kadi'l Kudat” isimli bir de başkanları olurdu. Örfi Hukuk; Genel olarak kaynağını Türklerin örf, adet ve geleneklerden almış hukuk anlayışdır. Örfi Hukuk ile ilgili davalara bakan yüksek bir mahkeme bulunmaktaydı. Bu mahkemelere bakan kadılar vardı. Örfi Hukuk Mahkemeleri kadılarının bir de başkanı bulunmaktaydı. Bu başkan ise Emr'i Dâd ismini almıştır. Türk-İslam Devletlerinde adalet ve asayişin Şer'i ve Örfi kurallara uygun olarak yürütülebilmesi ve denetlenebilmesi için mahkemeler vardı. En büyük Mahkemeye verilen ad ise Dîvân-ı Mezalim idi. Dîvân-ı Mezalim'de görüşülen toplantılara hükümdar başkanlık ederdi.¹¹⁶

¹¹⁵Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, A.K.D.T.Y.K., Ankara 1991, s. 1.

¹¹⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 353.

II. BÖLÜM

İLK DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

1. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden (1299) itibaren XVII. yüzyılın sonlarına kadar sürekli gelişim ve ilerleme halinde olmuştur. Bu dönem içerisinde çok güçlü bir devlet teşkilatını oluşturmuş, çok geniş sınırlara ulaşarak hâkimiyet alanını genişletmiştir. Ancak zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nde bir takım iç ve dış sorunlar ortaya çıkmaya başlamış, imparatorluk haline gelen devlet 1579-1699 yılları arasında “*Duraklama*” ve 1699-1792 yılları arasında da “*Gerileme*” diye adlandırılan dönemler içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti idarecileri, devletin varlığını koruyabilmek ve eski gücüne yeniden kavuşturabilme amacı ile birçok durum analiz raporları hazırlatarak birtakım ıslahat teşebbüslerine girişmek zorunda kalmıştır.¹¹⁷

Osmanlı Devleti XVI. yy'dan başlayarak XVII. ve XVIII. yy'larda özellikle siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda mevcut durumu düzeltmek için gayret gösteren ıslahatçı padişah ve devlet adamlarının tüm çalışmalarına rağmen devlet ciddi bir kalkınma hamlesi gerçekleştirememiştir.¹¹⁸ Peki, XVII. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arası dediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin genel durumu nasıldı?

XVII. yy'da Osmanlı Devletine baktığımızda sınırları, toprak bütünlüğü olarak en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti, doğal sınırları diğer ifade ettiğimiz bu sınırlar; Asya Kıtasında; Yemen-Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçip Kafkasya'dan Anapa'ya kadardır. Avrupa Kıtasında; Dinyester nehrinin batı kıyılarından Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avusturya'ya dayanmaktadır. Afrika Kıtasında ise hemen hemen Kuzey Afrika'yı ayrıca Doğu Akdeniz ve Ege Denizi

¹¹⁷Uğur Ünal, “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları”, **O.T.A.M.**, C.14, S.14, Y. 2003, s. 274-275.

¹¹⁸Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, (6. Basım), Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2013, s. 25.

adalarının da tamamını içine alıyordu.¹¹⁹ Ayrıca sınırlar bunlarla kalmayıp Akdeniz'in doğusunda bulunan Girit ve Kıbrıs adaları ile Ege Denizi'ndeki bütün adalar da imparatorluğun sınırları dâhilinde idi. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi, Kızıl Deniz ise birer Türk denizi haline getirilmişti. Türk toprakları, Adriyatik Denizi ile Basra Körfezi kıyıları boyunca devam etmekteydi. Akdeniz kıyılarının dörtte üçü Türk toprakları içerisinde idi. Bu geniş sınırlar yaklaşık 4.000.000 km² yi kapsamaktadır.¹²⁰

Bu büyük imparatorluğun sınırları içerisinde nüfusu ise yaklaşık 25.000.000 kişi idi.¹²¹ Bu nüfus çeşitli ırk, dil, dine sahip insanlardan meydana oluşuyordu. İmparatorluğun halkı, Türklerin dışında da Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar (Gayrimüslimler) olmak üzere iki kısma ayrılmış, kendi içlerinde de çeşitli mezheplere bölünmüşlerdi. Osmanlı nüfusu içerisinde yaşayan Türkler, doğal olarak devletin birinci unsuru ve asıl sahibi olmakla beraber devletin de kurucusu, koruyucusu ve yöneticisi idiler. İkinci gruba dâhil olan Gayrimüslimler kendi kültür, din ve mezheplerine göre serbestçe yaşamlarını sürdürürler, İslam dinine geçip müslüman olmadıkları sürece devlet yönetiminde görev alamaz, askerlik yapamazlardı. Ancak bunların dışında, devletin her türlü imkân ve olanaklarından yararlanırlardı¹²² Osmanlıda toplum ise Yönetenler (Askeri Sınıf; Saray Halkı, İlmiye Sınıfı, Seyfiyye ve Kalemiiyye) ve Yönetilenler (Reaya) olarak ikiye ayrılmıştır.¹²³

Osmanlı Devleti içerisinde artık merkezi yönetim sistemi bozulmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahlar devlet işleriyle pek ilgilenmemişlerdir. Bu da otoritenin prestijini sarsmış ve gücünü zayıflatmasına neden olmuştur. Sultan I. Ahmed zamanında geleneksel Türk devlet anlayışı olan iktidarın hanedanın ortak malı olma usulü olan "*amudi sistem*" yerine hanedanın en büyük üyesinin tahta çıkmasını öngören "*ekberiyet sistemi*"ni yürürlüğe koymuştur. Belki bu yeni sistem hanedan içerisinde kardeş katli olayını önlemiştir. Fakat henüz genç yaşta ve

¹¹⁹Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, (10.Basım), Der Yay., İstanbul, 2015, s. 43.

¹²⁰Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C.5., Nizam-ı Cedid ve Tanzimat (1789-1856)**, (8. Baskı), T.T.K., Ankara, 2007, s. 1.

¹²¹Karal, **a.g.e.**, s. 1.

¹²²Uçarol, **a.g.e.**, s. 43-44.

¹²³Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, (1. Baskı), Bilge Yay., İstanbul, 2003, s. 5.

tecrübesiz şehzadelerin tahta çıkmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda sancağa çıkma usulü de kaldırıldığı için tahta çıkacak olan şehzadeler, siyasi tecrübeden uzak kaldılar. Tüm bu uygulamalar merkezi otorite sıkıntısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ortaya çıkan otorite boşluğu ise saray halkının, sadrazamların ve valide sultanların yönetimde etkisini arttırmıştır. Tabi bu olgun yöneticilerin görev başına gelememe durumu yalnızca devletin başında değil alt kademelerde de boy göstermiştir. Mülki idarede yaşanan olumsuzluklar, doğrudan olarak devletin askeri teşkilatını da etkiledi. Osmanlı Devleti'nin en önemli güç unsuru olan askeriye içerisindeki Kapıkulu ordusunda sistematik şekilde devşirmeler yer almaktaydı. Ancak zamanla bu devşirmeler yerine rüşvet ve iltizam ile gelişi güzel adamlar alınmaya başlanması, askeriye içerisindeki disiplinin bozulmasına sebep oldu.¹²⁴

İşin ehli olmayan kişilerin fazlasıyla askeri kuvvetin bel kemiğini oluşturan Yeniçeri Ocağı içine alınması, ocağın nüfusu da arttırmıştı. Bu da beraberinde maaşların ödenmesi ve cülus bahşişlerinin çoğalması devlet hazinesini maddi olarak büyük sıkıntıya sokmuştu. Parası ödenmeyen askerler ise sık sık isyanlarda bulunuyorlar hatta bazı devlet adamlarını ele geçirip öldürüyorlardı.¹²⁵ İşin ehli olmayan bu kişilerin ordu içerisinde de yer almaya başlaması ve hatta acemi ve yeteneksiz, beceriksiz, askeri disiplin ve taktik anlayışından uzak kişilerin ordularda üst rütbelerde bulunması savaş mağlubiyetlerini de beraberinde getirmiştir. Bu mağlubiyetler, ordunun ve halkın motivasyonunu önemli derecede düşürmüştür. Öyle ki, “Gazi” ünvanı bile unutulmuştu artık. Bu psikolojik yıkım sonucu halkın arasında devlete olan güveninin azalmasına ve huzursuzluk ortamının çıkmasına sebep olmuştur.¹²⁶

XVIII. yüzyıl’ da başlarında ise artık savaşların peş peşe kaybedilmeye başlamıştır. Bu mağlubiyetler, Osmanlı ordularının Avrupa’nın yeni topçu ve piyade askeri unsurlarının karşısında çok zayıf kaldıklarını ve bunların çok gerisinde olduklarını göstermiştir. Artık Osmanlı Devleti savaş politikalarından vazgeçip Avrupa’daki gelişmeleri daha yakından takip eden barışçı bir siyaset anlayışı

¹²⁴Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s. 2-3.

¹²⁵Gündüz, **a.g.e.**, s. 184.

¹²⁶Ferit Erden Boray, **Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi, C.2.**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2010, s. 15-16.

gütmüşlerdir. Bu yeni siyasi anlayış ile batı dünyasını sadece askeri alanda değil, kültür ve teknik alanlarda da takibe almıştır.¹²⁷

Tarih boyunca her türlü savaşlar, beraberinde birçok sosyal ve siyasal etkiler getirmiştir. Savaşlar, devletin maliyesine doğrudan ya da dolaylı etki ederek önemli değişimlere sebep olurlar.¹²⁸ Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yy'larda girdiği savaşların uzun sürmesi ve ardından da mağlubiyetleri ard arda getirmesi Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü kaybedilen savaşlardan ganimet elde edilemiyordu. Bu yüzden savaşların ekonomiye doğrudan etkisinin bir sonucu olarak mağlubiyetler Osmanlı Devleti'nin maliye ve ekonomisini olumsuz yönde etkileniyordu. Yine kaybedilen savaşlar yüzünden tımar sistemi bozulmaya başlayarak tarımsal üretimde düşüşler görülmüştür. Ayrıca yine bu dönemde Ayanlar da usulsüzlük yapmaya başlamıştı. Ayanlar, devletin ya da sancak beyinin istediği vergileri toplamak ile mükellef iken kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli suiistimaller yapıp sözde “âyaniye”, “âyanlık ücreti”, “âyan caizesi” adı altında kendi adlarına haraç topluyorlardı. Bunun yanında bazen de tevzi defterlerine kendileri için vergiler eklemekteydiler. Bu şekilde deftere yazılardan fazla vergi toplayıp, farkı kendilerine hibe ediyorlardı. Tüm bu yolsuzluklar ise halkın belini bükmekte ve sürekli şikâyetlerin, huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı.¹²⁹

Bunun yanında azınlıklar ise ülke içerisinde birinci plana geçmeye başlamışlardır. Vergi ücretleri müslüman halka arttırılınca yaşam seviyesi düşmüştür. Ancak gayrimüslimlerin ise yükselmeye devam etmiştir. XVIII. asrın başlarında Avrupalı tüccarlara yeni imtiyazlar verilerek devletin iç kısımlarına kadar; Konya, Aydın, Manisa, Balıkesir, Kütahya gibi vilayetlerde gayrimüslimlerle beraber ortaklık kurarak ticari yapılanmalarını genişletmişlerdir. Yine bu dönemde merkezde yaşanan yönetim ve sosyal alanlardaki sıkıntılar köylerde de kendini göstermeye başlamıştır. Vergilerini artık ödeyemeyecek duruma gelen köylüler topraklarını terk ederek şehir merkezlerine göç etmeye başlamıştır. Bir kısmı da yönetim

¹²⁷Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s. 25.

¹²⁸Ramazan Gökbnar, Ali Rıza Gökbnar, Alpaslan Uğur, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri”, **Maliye**, S.159, Temmuz-Aralık 2010, s. 71.

¹²⁹Nurullah Karta, “17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle İktisadi İlişkileri”, **Electronic Turkish Studies**, C.8, S.11, Y. Ankara, s. 164-165.

disiplinsizlikleri ve bozukluklarından faydalanarak eşkıyalık yapmaya başlamıştır. Ayanlar da başına buyruk hareketler etmeye devam etmiştir. Ayanların beslediği bazı kuvvetler askere gitmeyerek eşkıyalık yapmaya ve halkın huzurunu bozmaya başlamışlardır. Osmanlı devleti tüm bu hadiseler neticesinde kuruluş ve yükseliş dönemindeki ihtişamdan oldukça uzak seviyeye düşmüştür.¹³⁰

Bu konuda bir dış sebep olarak da şüphesiz Avrupalıların kendi aralarında yarış içerisine girdikleri coğrafi keşifler olmuştur. Batılı devletler, coğrafi keşiflerle beraber yeni ticaret yolları edinerek yüzyıllardır Türklerin yön verdiği dünya ticaret yolunu değiştirip kendi lehlerine çevirdiler. Gemicilikte de ilerleme ile birlikte uzak ülkelere ulaşım sağlanmış ve zaman içerisinde yeni yerler keşfedilmiştir. Bunlarla beraber ticaret yollarının değişmesinin bir sonucu olarak gümrük gelirleri de düşmüştür.¹³¹

Bu yüzyıllar içerisinde eğitimin durumu da vahim idi. Ne zaman ki eğitim sistemi bozulmaya başladı, Osmanlı devlet teşkilatı da çökmeye başladı. Eğitimin bozulmasının başlıca sebebi ise medrese olgusunun içeriğinin boşalmasıdır. XVII. yy'da yükseköğrenimin karşılığı olan medreselerde bir takım olumsuzluklar meydana gelmiştir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Medreselere kanun ve yönetmeliklere aykırı olarak müdahaleler yapılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak da medreselerde nizam ve disiplin bozulmaya başlamıştır. Aynı zamanda rüşvet ve iltizam ile gerekli ilimden uzak olan ve yeterliliği olmayan kişilerin müderris olmaya başlamaları medrese kurumlarının bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca medreselerde ders programları da değiştirilmiş, şeyhülislamın etkileri ile felsefe ve fen dersleri kaldırılarak yerine zaten hali hazırda var olan dini ilimlere ait dersler konulmuştur. Bu da medreseleri düşünen ve araştıran bir kurum olmaktan çıkarmıştır ve medreseler hızla gerilemeye başlamıştır. Medreselerin gerileyişini hızlandıran bazı sebepler içerisinde; Mülazemet sistemine giren kişilerin sıkı bir imtihana tabi tutulmamaları, kadıların tayin sisteminin bozulması ve ehl olmayan kişilerin bu göreve getirilmesi, Müderris tayinlerinde usulsüzlüklerin olması ve emekli olan müderrislerin kendilerine verilen bölgeye gitmeyip yerlerine tecrübesi olmayan

¹³⁰Mehmet Karagöz, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, **O.T.A.M.**, C. 6, S.6, Y. 1995, s. 174-175.

¹³¹Boray, **a.g.e.**, s. 14.

naiblerin gönderilmesi de önemli sorunlar arasında yer almaktadır.¹³² Eğitimin bozulması ve eğitime verilen değerin düşmesine bağlı olarak Osmanlı Devleti, Avrupa'nın çok gerisinde kalmıştır. Çünkü kitap Osmanlı Devletinde lüks bir materyal haline almıştır. Herkes dilediği gibi alıp okuyamıyordu. Sadece varlıklı insanlar ona sahip olabiliyordu. Matbaanın henüz Osmanlı Devletinde hak ettiği yerinin almaması da buna sebeptir. Eğitim büyük ölçüde kitapsız yürütülüyordu.¹³³ Dolayısı ile İstanbul'da okumak lüks bir olay haline gelmişti ve bu da bilim ve teknoloji olarak Avrupa'nın gerisinde kalmaya sebep oluyordu.

XVII. ve XVIII. yüzyıllara genel olarak baktığımız zaman fetihlerin ve ilerlemenin tamamen durduğunu, siyasi, ekonomik ve teknik alanlardaki üstünlüğün Avrupa'ya kaptırıldığını görmekteyiz. Bu dönem içerisinde ticaret yollarının değişmesi, yeni icatlar, teknik alanlardaki atılımlar, fikir ve eğitim sahalarındaki gelişmelerin neticeleri olarak Avrupalılar ilerlemişlerdir. Buna bağlı olarak da Osmanlı devleti maalesef Avrupa karşısında dinamikliğini kaybetmiştir. Osmanlı Devleti ileri gelenleri Avrupa'da yaşanan bu gelişmeleri yeteri kadar takip edip değerlendiremediler. Aynı zamanda Avrupa'da meydana gelen Reform ve Rönesans'tan sonra doğan “hür düşünce” zemini üzerindeki gelişmeleri takip edememişlerdir.¹³⁴

2. İlk Demokratikleşme Teşebbüsleri

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin durumu yukarıda izah edildiği gibiydi. Burada akıllara İbn-i Haldun'un organizmacı devlet kuramı akıllara gelmektedir. İbn-i Haldun, organizmacı devlet kuramında insan organizması ile devlet arasında bir benzerliğin olduğunu ileri sürmektedir. Nasıl ki insan ölümlüdür bunun önüne geçilemez, kurulan her devlet de yıkılmaya mahkûmdur. Bu yüzden de devlet de insanlar gibi doğar, yaşar, gelişir, büyür, yaşlanır ve sonunda varlığını

¹³²Mehmet Saray, **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)**, (2.Basım), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 2015, s. 24.

¹³³Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi (19.Basım)**, T.İ.B. Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20.

¹³⁴Karagöz, **a.g.m.**, s.173-174.

kaybeder. Haldun’a göre insanoğlunun tabi olduğu ölüm kanununa tıpkı insanlar gibi devletler de tabidir.¹³⁵

Osmanlı Devleti’nin aydınları da İbn-i Haldun’un bu organizmacı devlet kuramını gayet iyi biliyorlardı. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmalarından sonra Osmanlı aydınları, devletin kötü durumunu yeniden düzeltmek için hızla “İslahatlar” olarak tabir edilen düzeltme ve yenileşme çalışmalarına başladılar. Bu dönemde demokrasi kavramı da kendine yer bulmaya ve gelişmeye başladı. İlk yenileşme ve demokratikleşme teşebbüsleri “Lale Devri” olarak tabir edilen dönemde yani 1718-1730 yıllarında başlamıştır. Daha sonra bu dönemi Nizâm-ı Cedit ve Sened-i İttifak devam ettirmiştir.¹³⁶

2.1. Lale Devri (1718-1730)

Osmanlı Devleti, 1718 imzalanan Pasarofça Antlaşması ile beraber uzunca bir süre için barış dönemine girmişti. Bu dönemde İstanbul’un Haliç ve Boğaziçi dolaylarında lale çiçeği yetiştiriciliği hızla çoğaldı. Buna istinaden ilk defa Yahya Kemal Beyatlı bu dönemi ifade etmek için “Lale Devri” tabirini kullandı. Daha sonra tarihçi Ahmet Refik Altınay da 1913 yılında “İkdam” gazetesinde yazdığı bir makalenin ve iki yıl kadar sonrasında yazdığı kitabın başlığında bu tabiri yani Lale Devri’ni kullandı. Zamanla bu tabir, Osmanlı literatüründe 1718-1730 arası dönemi ifade için kullanılmaya başlandı.¹³⁷

1703 yılında tahta çıkan hükümdar Sultan III. Ahmed’in saltanatta olduğu Lale Devri, genel olarak ilmi, fikri, sanayi ve teknik açıdan ortaçağ karanlığından çıkılarak çağdaş medeniyetler seviyesine atılmak için yapılan bir hamledir. Çağdaş düşüncelerin ortaya çıkması, zamanla Osmanlı Devleti içerisinde “demokrasi, hürriyet” fikirlerinin ortaya çıkmasına altyapı oluşturacaktı. Bu nedenle ilk demokratikleşme hareketlerinin başında temel olarak zihniyetin değişmeye başlaması sebebiyle Lale Devri gelir.¹³⁸ Bu dönem Osmanlı Devleti’nin batıya açılmasının

¹³⁵ Azarkan, **a.g.m.**, (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr>)

¹³⁶ Akşin, **a.g.e.**, s. 17, 23.

¹³⁷ Abdülkadir Özcan, “Lale Devri”, **T.D.V.İ.A.**, C.27, s. 81-82.

¹³⁸ Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s.34.

başlangıcı olarak kabul edilir.¹³⁹ Lale Devri bir “uyanış”, “Türk Rönesans’ı” olarak ifade edilir. İlk teşebbüs olarak zihniyet değişiminin, radikal düşüncelerin ortaya çıkması bu dönemde oluşmaya başlamıştır.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti bu dönemde bu dönemde Batı dünyasını daha yakından takip etmek için ilk geçici elçilikleri kurmaya ve ilk elçilerimizi de göndermeye başladı. Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya’ya giden ilk elçilerimizin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Avrupa’nın siyaseti ve kültürü hakkında yeni bilgiler edinilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti içerisinde bir Avrupai düşüncenin ve düşünürlerin doğmasına, bunların da devlet düzenine ve sistemine kıyaslamanın, farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.¹⁴¹

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren birçok yabancı devlet ile münasebetler kurmuştu. Ancak çeşitli işler için birçok ülkelere gönderilmiş olan elçiler buralarda daimi kalmıyorlar, işlerini bitirir bitirmez derhal geri dönüyorlardı. XV. yy’ın ikinci yarısından itibaren Avrupa devletleri, başkent İstanbul içerisinde daimi elçilikler bulundurmaya başlamasına rağmen Osmanlı Devleti bunu kendi siyasetine uygulamaya lüzum görmemişti.¹⁴²

Burada aklımıza ilk elçiliklerimizin neden kalıcı değil de geçici olarak kurulduğu sorusu gelmektedir. Bu soruyu değerli Mehmet Saray hocam açık bir şekilde cevaplamıştır. Ona göre bu sorunun cevabı İslam geleneği ile alakalıdır. İslam geleneğinde böyle bir kurumun yani daimi elçiliklerin bulunulması söz konusu değildi. Osmanlı Devleti de bir islam devleti ve hatta islam devletlerinin lideri konumunda bulunduğu için gayrimüslim devletlerde daimi elçilik bulundurmaya gerek duymamıştır. Çünkü müslüman birinin “Darül-Cihad” diye tabir edilen gayrimüslim bir devlet içerisinde yaşaması mümkün olamazdı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, kalıcı elçiliklerden hep uzak durmuştur.¹⁴³

¹³⁹Karagöz, **a.g.m.**, s. 173.

¹⁴⁰H. Mustafa Eravcı, İlker Kiremit, “Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, **Tarih Okulu**, S.8, Y.2010, s.83.

¹⁴¹Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s. 31-32.

¹⁴²Besim Özcan, “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedid)”, **Türkler**, C.12, Ankara, s. 671-683.

¹⁴³Mehmet Saray, “İdeal Bir Diplomatın (Elçinin) Ortaya Çıkışı”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, C.50, Y.2005, s. 1204.

Bu dönemde yeni fikirlerin üretilebilmesi ve zihniyetin değişmesi için diğer bir önemli atılım ise 1727 yılında Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle İstanbul'da Yavuz Sultan Selim'deki evinde kurulacak olan matbaadır. Matbaanın kurulmasıyla beraber devlet, resmi olmak üzere bir tercüme odası kurmuştur. Doğu'dan ve Batı'dan önemli eser Türkçeye çevrilmiştir. Bu olay Osmanlı Devleti içerisindeki zihniyet gelişimine katkıda bulunmuş ve önemli düşüncelerin geliştirilmesi, pekiştirilmesi sağlanmıştır.¹⁴⁴

2.2. Nizâm-ı Cedit Hareketi (1789-1807)

Osmanlı Devleti'nde ilk demokratikleşme çalışmaları, yeni fikirlerin ortaya çıkması süreci “Lale Devri”nden sonra “Nizâm-ı Cedit” dönemi diye ifade edilen 1789-1730 yılları arasında da devam etmiştir. Nizâm-ı Cedit tabiri; düzen anlamına gelen “*Nizâm*” ve yeni anlamına gelen “*Cedit*” kelimelerinin bir araya gelerek oluşturdukları bileşik bir kelimedir.¹⁴⁵ Anlam bütünü olarak ise “Yeni Düzen”, “Düzen Vermek” anlamına gelmektedir.¹⁴⁶ Günümüzde Nizâm-ı Cedit kavramı, genel olarak Sultan III. Selim'in yapmış olduğu yenilikleri ifade etmek amaçlı kullanılmaktadır.¹⁴⁷ Öyle ki Nizâm-ı Cedit Hareketi, Sultan III. Selim ile özdeşleşen bir kavram haline gelmiştir. III. Selim, Nizâm-ı Cedit çalışmaları ile Osmanlı modernleşmesini bir nevi başlatacak eylemlerde bulunmuştur.¹⁴⁸

III. Selim dönemi Nizâm-ı Cedit hareketleri dar ve geniş anlam olmak üzere iki kategori altında vükû olmuştur. Buna göre dar anlam olarak Nizâm-ı Cedit; Avrupai tarzda kurulmak üzere eğitilmiş asker yetiştirilmek için yapılan ıslahat çalışmalarını ifade eder. Geniş anlamda ise askeri alanının yanında devletin diğer sivil kurum ve kuruluşların ıslahını öngören çalışmalar bütünüdür.¹⁴⁹ Aynı zamanda Avrupa'nın ilim, bilim, fikir, sanat, sosyal ve medeniyet alanlarında

¹⁴⁴A. Özcan, **a.g.m.**, s.82.

¹⁴⁵“*Nizam*”, “*Cedit*”, **T.D.K.**, e.t. 08.03.2017.

¹⁴⁶Kemal Beydilli, “Nizâm-ı Cedit”, **T.D.V.İ.A.**, C.33, s. 175.

¹⁴⁷Karagöz, **a.g.m.**, s. 187.

¹⁴⁸Kemal Beydilli, **Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, Seyfi Kenan, (ed.), İ.S.A.M., İstanbul, Aralık 2010, s. 27.

¹⁴⁹B. Özcan, **a.g.m.**, s. 158

yaşadığı ilerlemeleri örnek alıp kendi içrimizde harmanlayarak yapılması planlanan ıslahatları ifade eder.¹⁵⁰ Bu başlık altında III. Selim dönemindeki Nizâm-ı Cedid olarak tabir edilen ıslahat hareketlerinin geniş anlamı üzerinde durarak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde devlet içerisinde sosyal ve siyasi yönden demokratikleşme teşebbüsleri olarak ifade edebileceğimiz çalışmalara değineceğiz.

Sultan III. Selim döneminde ilk iş olarak Nizâm-ı Cedid'in geniş anlamında ifade ettiğimiz ıslahat hareketlerini gerçekleştirebilmek ve için ve Batıyı askeri, siyasi, idari yönden daha iyi tanıyabilmek için Avrupa'nın önde gelen merkezlerinde daimi elçilikler açılmaya başlandı. 1793 Londra, 1795 Berlin ve Viyana, 1796 yılında ise Paris'te büyükelçilikler kurulmaya ve açılmaya başlandı.¹⁵¹ Böylece ıslahat hareketlerinde Avrupai usuller görülmeye ve Batılaşma, yeni fikirlerin üretilmesi görülmeye başlanmıştır.¹⁵²

Nizâm-ı Cedid döneminin demokratikleşme için ikinci önemli husus ise Meşveret Meclisi'nin III. Selim ile beraber sürekli toplanmaya başlamasıdır. Osmanlı Devletinde Meşveret Meclisi; olağanüstü ve önemli konuların görüşüldüğü bir danışma meclisi niteliğindedir. Bu meclis, islam geleneğinde önemli yere sahiptir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her devrinde başvurulmuş bir uygulamadır. Divân toplantılarında görüş alışverişinin yapıldığı bilinmektedir.¹⁵³ Bu mecliste İdarî, örfî, şer'î, hukukî, malî ve sair işler görüşülürdü. Meşveret Meclisi'nin savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak, dâhilî, haricî, malî ve iç güvenlikle ilgili önemli kararlar almak görevleri bulunurdu. XVIII. yy.'da Divân-ı Hümayûn'un önemini kaybetmesiyle beraber Meşveret Meclisi daha sık toplanmaya başlamıştı.¹⁵⁴ Meşveret, kural olarak demokratik bir yöntemdir. Fakat Osmanlı'da belli kural ve esaslara bağlanamadığı ve kurumsallaşamadığı için gelişimini tamamlayamamıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁰Karagöz, **a.g.m.**, s. 187.

¹⁵¹Saray, **a.g.m.**, s. 1204.

¹⁵²Karagöz, **a.g.m.**, s.191.

¹⁵³Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", **T.D.V.İ.A.**, C.28, s. 248.

¹⁵⁴Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları (4. Baskı), İstanbul, 2012, s. 31-32.

¹⁵⁵İrem Karakoç, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yürütme Organı", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.8, S.2, 2006, İzmir, s. 120.

Devlete yeni bir düzen ve sistem getirmek isteyen Sultan III. Selim, istişareye büyük önem veriyordu. Sultan, devletin sadece padişah, sadrazam, şeyhülislam ve vezirler gibi önde gelen kişilere ait olmadığını savunuyordu. Halkın da kendi fikirleriyle yönetimde aktif rol almasını istiyordu. Bu sebeple kendi başkanlığı altında daimi bir danışma meclisinin toplanmasını buyurmuştu. Bu toplamış olduğu meclislerde konuşmalar yaparak devletin mevcut durumunu gözler önüne sermiş ve devlet menfaatleri doğrultusundaki samimiyetini ortaya koymuştur. Bundan böyle her işin Meşveret usulü ile hal olunması istemiştir. Sultan III. Selim, Meşveret Meclisi'nden devletin ve halkın menfaatine olacak kararları uygulamaya hazır olduğunu da ayrıca ifade ederek demokratik yönetici örneğini göstermiştir.¹⁵⁶ III. Selim'in buruğu altında toplanan Meşveret Meclislerinde durum analizi için layihalar istemiştir. Layiha kavramı Arapça kökenli bir kelime olan “*laiha*” dan gelir. Anlamı “düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi” olarak ifade edilir. Osmanlılar Layihayı “*rapor*” ve “*taslak*” olmak üzere iki ayrı belge türünün karşılığı olarak kullanılmıştır.¹⁵⁷

Bu dönem devlet içinde birçok önemli işlere imza atıldı. İmparatorluk 28 eyalete ayrılarak idari taksimat yeniden düzenledi. Eyaletlere bağlı olan liva ve kazalar tespit edilerek vezir sayılarında bunlara uygun olarak güncelleme işlemleri yapıldı. 1793 yılında “Derbeyân-ı Nizâm-ı Hâl ve Vüzerâ-yı Nizâm ve Mirmirân-ı Kirâm” adlı kanunlar çıkarıldı. Buna göre vezirlerin ve eyaletlerde yönetici vasfında olan paşaların yeterliliği olan, işin ehli kimseler arasından seçilmesi öngörülerek devletin idare organizmasının sağlıklı işleyişi sağlandı ve devlet otoritesi arttırıldı. Böylece devletin kaybolan itibarı yerine getirilerek halkın huzur ve güvenliği sağlanmış oldu. Mahalli belediye ve muhtarlık görevlerini icra edecek olan kişilerin (ayan) halk tarafından seçilmesi uygun görüldü. Ayrıca her kazada görevli olan ayanların ve şehir kethüdalarının yine halk tarafından seçilerek idareci seçimi halka bırakıldı. Bütün bunların yanında devletin adeta başının belası olan, kanser hastalığı gibi günden güne devleti eriten rüşvet ve adam kayırma durumunun önüne geçilmesi için “Ref'i İ'diyye” ve “Ref'i Hediyye ve Rüşvet ve Şürû'-ı Nizâm” adlarında

¹⁵⁶Ünal, a.g.m., s.281.

¹⁵⁷Mübahat S. Kütükoğlu, “Layihâ”, T.D.V.İ.A., C.27, s. 116.

kanunlar çıkarıldı.¹⁵⁸ Aynı zamanda, 1789 yılında sınav sistemini yeniden düzenleyerek vasıfsız kimselerin işe alınmasını yasaklanarak hukuk alanında reformlar yapıldı. Artık her idareci özellikle adaletin savunucu kadılar cahil olmayacak, işin ehli kimseler arasından seçilecekti.¹⁵⁹

Nizâm-ı Cedid dönemi, Kabakçı Mustafa İsyanı'nın patlak vermesi sonucu (1807) ile sona ermiştir. III. Selim genel olarak ıslahat çalışmalarında pek başarıya ulaşamamıştır. Bunun en temel sebebi için Sultan Selim'in yumuşak ve ağırbaşlı huyu ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Sultan Mahmud ile Sultan Selim zıtlığı yaratma isteğinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁰

2.3. Sened-i İttifak (1808)

Kabakçı Mustafa İsyanı'nın patlak vermesi sonucu tahttan indirilen Sultan III. Selim'in yerine Sultan IV. Mustafa getirilmişti. Bunun üzerine Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa beraberindekilerle Sultan III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için İstanbul'a yürüdü. Çıkan olaylarda Sultan III. Selim'in öldürülmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşa tahta II. Mahmut'u çıkardı ve kendisi de sadrazamlık görevini üstlendi.¹⁶¹

Sultan II. Mahmut'un saltanat yılları döneminde Osmanlı Devleti, tarihinin en buhranlı dönemlerini yaşamak zorunda kalmıştır. Çünkü bir taraftan iç ve dış buhranlarla uğraşmak zorunda kalınırken diğer bir yandan da devlet içerisindeki yenileşme faaliyetlerinin getirmiş olduğu bir kargaşa ve bunalım ortamı vardı. Sultan II. Mahmut da büyük kuzeni Sultan III. Selim gibi reformcu bir zihniyete sahipti. Tahta çıktıktan sonra 1826 Vak'a-i Hayriyye (Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı)'na kadar olan 18 yıllık süre reformlara hazırlık evresi olarak geçmiştir. Daha sonrasında ise Sultan II. Mahmut'un 1839 yılındaki vefatına kadar olan 13 yıllık ikinci süre ise reformlar devresi olarak anılmaktadır. Sultan II. Mahmut, planlanan reformların

¹⁵⁸B. Özcan, **a.g.m.**, s. 1119-1120.

¹⁵⁹Hamit Bozarslan, **Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze**, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 119.

¹⁶⁰Kahraman Şakul, "Nizâm-ı Cedid düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme", **Dîvân ilmi Araştırmalar**, S.19, Y.2005/2, s. 117.

¹⁶¹Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2000, s. 3.

başarılı olabilmesi için sadece askeri alandaki yeniliklerle yetinmemiş, diğer sosyal alanlarda da bir yenilik hareketlerinin olması gerektiğinin farkındalığıyla hareket etmiştir.¹⁶²

Sosyal ve idari alandaki en büyük problemi ise Ayanlar ve Ayanlık müessesesi teşkil etmekteydi. Ayan; Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabalarda yaşayan halkın devlet ile ilişkisini sağlayan, düzenleyen kişilerdir.¹⁶³ Osmanlı XVII. ve XVIII. yy'larda duraklama ve gerileme dönemlerinin başlaması ile merkezi idare sistemi zayıflamış, ülkenin çeşitli yerlerinde zorba derebeyler türemeye başlamış, eyaletlerdeki valiler merkezden gelen emirlere aldırış etmemeye başlamış, ülkenin giderek anarşiye sürüklendiği bu dönemde hükümet nüfusunun azalmasına karşı Ayan sınıfının nüfuzunun artması ve kudreti çoğalmıştır.¹⁶⁴ Nüfusunu güçlendiren Ayanlar, merkezi otoritenin aleyhinde yer almışlardır. XVIII. yy'da Anadolu ve Rumeli'de güçlü aileler ve hanedanlar ortaya çıkarmıştır. Müşkül durumda olan devlet, taşrada otoritesini sağlayamıyordu. Bu yüzden ayanları bir güç olarak kabul etmek zorunda kaldı. Ancak zamanla ayanların kendi aralarında ve devlet ile olan güç mücadeleleri, devlet içerisinde siyasi ve sosyal dengeyi alt üst etmişti.¹⁶⁵ Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinde mali, idari ve askeri kanunların oluşturduğu zeminin de etkisi ile âyanlar, 1808 yılına gelindiğinde devletin karşısında büyük bir güç olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁶⁶ Bu sebeple Sultan II. Mahmut'un ilk işi kendisini tahta geçirirken dahi güç gösterisi yapmış olan "Ayanlar" ve "Ayanlık Müessesesi" nin hali hazırdaki can sıkıcı durumu olmuştur.¹⁶⁷

Aynı zamanda kendisi de bir ayan olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, ayan sorunun çözümü için bir protokol düzenleyerek ayanları İstanbul'a davet etti. Amacı; ayanlara belli başlı hak ve görevler verip onlara resmiyet kazandırmaktı. Böylece devletin dağılması tehlikesini ortadan kaldırıp refah ortamı sağlanacaktı.¹⁶⁸

¹⁶² Abdülkadir Özcan "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", **Tarih İncelemeleri**, C.10, S.1, Yıl.1995, s. 13-14.

¹⁶³ Özcan Mert, "Ayan", **T.D.V.İ.A.**, C.4, s. 195.

¹⁶⁴ Selçuk Özçelik, "Sened-i İttifak", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.24, S.4, İstanbul 1959, s. 1.

¹⁶⁵ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", **T.D.V.İ.A.**, C.36, s. 512.

¹⁶⁶ Zehra Arslan, "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", **International Journal of Social Science**, C.6, S.8, Y.2013, s. 78.

¹⁶⁷ Mert, **a.g.m.**, s. 195.

¹⁶⁸ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi (19 .Basım)**, T.İ.B., İstanbul, 2015, s. 25.

Ayanların davet edilmesinden sonra hükümet resmi toplantıdan önce birçok defa istişare toplantıları düzenlemiştir. Daha sonra sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın başkanlığında altında İstanbul'a gelen ayanların da katılımıyla Meşveret-i Amme düzenlenmiştir. Bu resmi toplantıda hükümet ile ayanlar siyasi birlik mesajları vererek sadrazam Alemdar Paşa'nın önerileri kabul edilerek "Sened-i İttifak" adı verilen protokolde imzalanıp mühürlenmiştir.¹⁶⁹

Sened-i İttifak'ın hükümleri, antlaşmaya imza atanların birebir ağzından çıkmış gibi kabul edilerek kaleme alınmıştır. Bu belgede hükümet temsilcileri için; "vükelâ-i devlet", ayan temsilcileri için; "taşra memalik hanedanları", askerler için "ocaklar" ifadeleri kullanılmıştır. Sened; giriş, şartlar ve zeyl (ek) olmak üzere üç bölümden oluşmuş olup diğer Osmanlı belgelerinde olduğu şekil üzere dua başlamıştır.¹⁷⁰ Giriş bölümünde ise bozulan Osmanlı Devlet düzeni ve otoritesi belirtilmiş, merkezde devletin ileri gelenleri ile taşra ayanları arasındaki görüş ayrılıkları ve mücadeleler yüzünden imparatorluğun zor durumda kalması hatta yıkılma noktasına geldiği belirtilmiştir. Devletin kalkınabilmesi ve güçlü olabilmesi için şartların tespit edildiği de ifade edilmiştir.¹⁷¹

Yakın Türk tarihi hakkında önemli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Ali Akyıldız, aynı zamanda doktora tezi olan "Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme" adlı kitabında Sened-i İttifak'ın günümüzdeki bilinen metinlerinin Şânizâde Ataullah Efendi ile Ahmed Cevdet Paşa tarafından aktarılanlar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca günümüzdeki Latin harfleri ile yeniden sunan ise Server Tanilli'dir. Ayrıca araştırmacılar tarafından en çok kullanılanı ise Tarih-i Cevdet'teki halidir.¹⁷²

Yine Ali Akyıldız'ın "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde, "Sened-i İttifak" maddesi başlığı altında Sened-i İttifak belgesinin maddeleri şu şekilde ifade edilmektedir;

"1. Maddede: Padişahın zatının ve saltanatının devletin esası olduğuna ve bunun senedi imzalayanların taahhüt ve güvencesi altında bulunduğuna dairdir.

¹⁶⁹ Aybars, **a.g.m.**, s.74

¹⁷⁰ Arslan, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁷¹ Rifat Önsoy, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.4 S.1, Y.1986, s. 25.

¹⁷² Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 89-90.

Padişaha veya otoritesine karşı ulema, devlet adamları, ayan ve askerler tarafından sözlü yahut fiili bir itaatsizlik veya ihanet söz konusu olduğunda bu el birliğiyle engellenecek ve sorumluları cezalandırılacaktır. Padişahın ve saltanatının her türlü ihanetten korunması, hayatta oldukları sürece ayanın kendileri ve ölümlerinden sonra evlat ve hanedanları tarafından garanti edilmekteydi.

2. Maddede: Ayanın ve hanedanlarının varlığının devletin bekasına ve gücünün artmasına bağlı olduğu belirtilerek toplanacak askerin devlet askeri olarak yazılacağına ve kapıkulu ocaklarının karşı gelmesi durumunda el birliğiyle cezalandırılacaklarına vurgu yapılmakta, devlete bir saldırı olması halinde hep birlikte buna karşı çıkılacağı ifade edilmekteydi.

3. Maddede: Hazine gelirlerinin tahsiline, hazinenin zarar görmesinin önlenmesine ve padişahın emirlerine karşı çıkanların cezalandırılmasına dairdir.

4. Maddede: Sadrazamın konumunun ele alındığı dördüncü madde, devlet işlerinin görülmesinde padişahın mutlak vekili olan sadrazamın verdiği emirlerin padişahın emri gibi telakki edilmesi, herkesin kendi yetki ve sorumluluğu içinde davranıp başkalarının alanına müdahale etmemesi ve her işin sadrazama sunulup onun vereceği emir doğrultusunda yerine getirilmesi hükümlerini içeriyordu. Öte yandan sadrazamın iltimas, rüşvet vb. yolsuzluklara sapması halinde bunlar da önlenenecekti.

5. Maddede: Ayanların ve devlet ricalinin birbirine kefil olmasını düzenleyen beşinci madde, senetteki kurallara uygun davranan bir ayana devlet görevlileri veya başka bir ayan tarafından saldırı olması durumunda saldırgana el birliğiyle karşı çıkılacağı, devlet adamlarının ayana ve ayanın birbirine kefil olacağı ve ayanın birbirinin haklarına saygı gösterip halka eziyet etmemeleri hususlarını öngörüyordu. Bu kurallara aykırı davranan ayan sadrazam tarafından cezalandırılacaktı.

6. Maddede: İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasına ve ayanların bunu garanti etmesine dair olan altıncı madde, kapıkulu ocaklarının veya başka bir güç odağının isyan çıkarması durumunda ayanın izin almaksızın şehre gelip isyanı bastırmasına ve sorumluları cezalandırmasına imkân tanımaktaydı. 7. Maddede: Vergilere dair olan

yedinci madde, vergilerin halkın ödeyebileceği oranda olmasına, ağır vergilerin vükela ile ayanın görüşmeleri sonucu hafifletilmesine ve ayanın halka zulmedenleri devlete bildirmesine dairdi.

Sonuç kısmında: Bundan böyle sadaret ve şeyhülislamlık makamlarına tayin edilecek olanların Sened-i İttifak'ı onaylayıp göreve başlamalarının gerektiğine işaret edilmekteydi.¹⁷³

Zeyl kısmında: Sened'de yer alan değiştirilmesi ihtimaline karşı Sadrazam ve Şeyhülislâm tarafından hemen imzalanması ve hükümlere uyulması belirtilmiştir. Ayrıca zaman içerisinde belgeyi imzalayanların yerine başkalarının geçmesi halinde yeni kişinin de antlaşmaya sadık kalacağı ifade edilmiştir.¹⁷⁴

Sened'i İttifak, Padişahın mutlak otoritesini sınırlamakta olması hasebiyle Osmanlı tarihinde dolaylı yoldan "ilk âmme hukuku kaidesi" olduğu söylenebilir. Ancak bu vesika uygulama alanı bulamamıştır. Çünkü yaklaşık dört ay sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidarı son bulmuş ve Sened de hükümsüz sayılmıştır.¹⁷⁵ Ancak Sened-i İttifak, Türk demokrasi tarihinde önemli bir aşama olmuştur.¹⁷⁶ Sonuçta, çok kısa süre yürürlükte kalan bu vesika, yürürlüğe koyulamadan padişah tarafından kaldırılmıştır. Ancak hukuk tarihimizde önemli bir yer edinmiştir. Sened-i İttifak belgesi, padişahın mutlak otoritesine getirmiş olduğu kısıtlamalar sebebiyle Türk devletinin hukuk devleti olma yolunda atılmış en ciddi adımdır.¹⁷⁷

¹⁷³Akyıldız, "Sened-i İttifak", s. 513.

¹⁷⁴Aybars, **a.g.m.**, s. 78.

¹⁷⁵Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s.98

¹⁷⁶Önsoy, **a.g.m.**, s.29.

¹⁷⁷Aybars, **a.g.m.**, s. 80.

III. BÖLÜM

MUTLAKİYETTEN MEŞRUTİYETE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

1. Tanzimat Dönemi Demokratikleşme Hareketleri (1839-1876)

1.1. Gülhane Hâtt-ı Hümayûn'un İlanı (1839)

Osmanlı Devleti'nde, modernleşme, demokratikleşme hareketleri 19. yy'da başlamıştır. Bu bağlamda kanunlaştırma hareketlerinin başlaması da Gülhane Hâtt-ı Hümayûn'un (Tanzimat Fermanı) İlanı ile başlamıştır.¹⁷⁸

Tanzimat; kelime anlamı olarak “nizam verme, düzenleme, sıraya koyma” anlamlarına gelen “tanzim” sözcüğünün çoğul halini ifade eder.¹⁷⁹ Ayrıca mülki idarenin ıslah ve yeniden organize edilmesi anlamında kullanılır.¹⁸⁰ Osmanlı Devleti'nde dar ve geniş olmak üzere iki farklı anlam ifade etmektedir. Geniş anlam olarak Tanzimat; Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısında ve toplum ile devlet arasındaki ilişkilerde yapılan ıslah çalışmalarını ifade eder. Dar anlam olarak ise 1839 yılında Gülhane-i Hâtt-ı Hümayûn'un ilanı ile başlayıp 1870 yıllarına kadar süren sınırlı dönemin ifade etmektedir.¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut'un vefatı üzerine yerine oğlu Sultan Abdülmecid 1 Temmuz 1839 yılında henüz 17 yaşında iken tahta geçti ve Devlet-i Âliyye'nin otuz birinci padişahı oldu.¹⁸² Ancak Sultan Abdülmecid saltanat görevini devraldığında devletin durumu çok vahim bir halde idi. Memleket hem siyasi hem de sosyal alanda oldukça zor ve buhranlı günler yaşıyordu. Bazı iç koşullar içerisinde toprak düzeninin bozularak geleneksel ve temel tarım üretimlerinin bozulması,

¹⁷⁸ Musa Gümüş, “Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, **Tarih Okulu**, S.14, s. 164.

¹⁷⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (19. Basım), Y.K.Y., İstanbul, 2013, s. 213.

¹⁸⁰ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, **T.D.V.İ.A.**, C.40, s. 1.

¹⁸¹ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, C.1. **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye**, İletişim Yay., Ankara, 2002, s. 13.

¹⁸² Uçarol, **a.g.e.**, s. 182.

ordunun zayıflaması ve devletin iç otoritesinin büyük ölçüde etkilenmesi, iç isyanların çıkmaya başlaması (Mısır Sorunu), dirlik sistemin bozulmasıyla beraber ekonominin de bozularak Osmanlı parasının düzeni bozulması, sosyal sorunların artması gösterilebilir.¹⁸³

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan reayanın mevcut durumu öncelikle çözüme kavuşturulması gereken bir problem idi. Özellikle Gayrimüslim halkın tatmini ve devlete bağlılığı meselesi imparatorluk için en hayati bir mesele haline alıyordu. Çünkü bu büyük kitlenin güçlü ve dinamik bir şekilde bir arada tutulabilmesi için idari alanda ciddi şekilde yenilikler yapılması vacip duruma gelmişti. Rusya ise Osmanlı'nın geçirdiği bu zor günleri kendi lehine çevirip tarihi emellerine ulaşabilme gayesinde idi. Türlü oyunlar ile kamuoyuna Osmanlı halkının zulüm gördüğünü iddia ederek sıkı sık işlerine müdahil olabilme çabalarına girmişti. Rusya'nın işlerine karışması meselesi zaten zor durumda olan Osmanlı Devleti'ni bunaltıyor, işleri büsbütün zorlaştırıyordu.¹⁸⁴

Osmanlı Devleti'nde yaşanan tüm bu gelişmeler devlet ileri gelenleri arasında da ümitsizliğe sebep olmuştu. Sultan II. Mahmut zamanında Londra'ya gönderilen Hariciye nazırı aynı zamanda da Londra sefiri olan Mustafa Reşid Paşa, başkent İstanbul'a gelerek İngiltere'nin Osmanlı'daki mevcut durum hakkındaki görüşlerini Sultan Abdülmecid'e bildirmişti. Mustafa Reşit Paşa'nın sunduğu rapora göre İngiltere, Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapılmasının istiyor bildiriyor ve ıslahat yapılması halinde ise dış meselelerde yardımda bulunacağı vaadinde bulunuyordu. Sultan Abdülmecid, ümitsizlik ve çaresizlik içinde Mustafa Reşit Paşa'nın ıslahat fikrini kabul etmiş ve Osmanlı tebaası arasında hiçbir şekilde din farkının gözetilmeksizin hukuk eşitliğinin kabul edildiği bir ferman hazırlatılmasını buyurmuştu. Bu ferman ise ünlü Gülhane Hattı Hümayûn'u yani Tanzimat Fermanı'dır.¹⁸⁵

¹⁸³İbrahim Durhan, "Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme", **A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.1-4, Y.2001, s. 67-86.

¹⁸⁴Halil İnalcık, **Tarih Vesikaları** "Tanzimat ve Fransa", Maarif Matbaası, 1942, İstanbul, s. 1.

¹⁸⁵A. Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, (2.Basım), Kaynak Yayınları, Nisan 2000, İstanbul, s. 15-16.

Nitekim Mustafa Reşit Paşa'nın henüz Sultan II. Mahmut zamanda hazırladığı "Tanzimat-ı Hayriye" ismin, verdiği reform taslaklarını Sultan Abdülmecid'e sundu ve kabul ettirdi. Bu raporun Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilmesi ile Türk demokrasi tarihinde Tanzimat Fermanı adıyla da anılan Gülhane-i Hâtt-ı Hümayûnu ortaya çıkmış oldu.¹⁸⁶ 3 Kasım 1839 yılında İstanbul Gülhane'de dinleyicileri arasında padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilâtı temsilcileri ve elçilerin buluğu kalabalığa okundu. Daha sonrasında Sultan Abdülmecid, Hâtt-ı Hümayûna ve ona dayanılarak ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair and içerek Gülhane Hattı Hümayûnu resmen ilan edildi. Ardından kalabalığa okunan ve hukuki yönetim açısından önemli olan Hâtt-ı Hümayûn, kutsal önemi olan Hırka-i Şerif dairesine kondu. Böylece Gülhane'de yapılan törenle Osmanlı Devleti'nde Tanzimat devri de resmen başlamış oldu.¹⁸⁷ Daha sonra bu ferman, devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi'de yayınlandı. Ayrıca devletin taşra birimlerinin yöneticilerine iletilerek bu fermanın halka okunup açıklanması istenerek fermanın getirmiş olduğu emirlerin (vergi ve askerlik dışında) derhal uygulanması talimatı verildi. Genellikle içeride ve dışarıda olumlu karşılanan Tanzimat Fermanı gelecek için adalet, düzenlilik ve yasal yönetim vaatleri hakkında halka umut verdi.¹⁸⁸

Tanzimat Fermanı, sadece Osmanlı imparatorluğu içerisinde yaşayan müslüman ile gayrimüslim tebaa arasındaki münasebetlerin bir safhası olarak değil; batı medeniyetine geçişin başlangıcı olarak da düşünülebilir.¹⁸⁹ Tanzimat Fermanının ana omurgasını eşitlik ve adalet hususları teşkil etmektedir. Sultan II. Mahmut'un ünlü "*Ben tebaamdan müslüman olanı camide, Hristiyan'ı kilisede ve Musevi'yi havrada tanırım. Aralarında hiçbir fark yoktur*" deyişi, Tanzimat Fermanı'na olan bağlılığını, samimiyetini ve Türklerin azınlık kesime bakış açısını ifade eder niteliktedir.¹⁹⁰

¹⁸⁶Tanör, **a.g.m.**, s. 14-15.

¹⁸⁷Karal, **a.g.e.**, s. 170-171.

¹⁸⁸Tanör, **a.g.m.**, s. 16.

¹⁸⁹Halil İnalçık, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, "Tanzimat Nedir?", ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, (5. Basım), T.İ.B., İstanbul, 2015, s. 29.

¹⁹⁰Necati Fahri Taş, "Tanzimat'ın Getirdikleri", **Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.3, Y.1989, s. 535.

1.1.1. Gülhane Hâtt-ı Hümayûn'un Muhtevası

Padişah'tan gelen tek yanlı bir işlem olan Tanzimat Fermanı, bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Burada dönemin bozukluklarının genel nedenlerinden bahsedilmiş ve bozuklukların sebeplerin üzerinde durulmuştur.¹⁹¹ Tanzimat metninde geçtiği üzere Osmanlı Devleti'nin birtakım sebeplerden dolayı son 150 yıldır şeriata ve kanunlara uyulmadığı ve buna bağlı olarak da devlet içerisinde fakirliğe ve zayıflığa düştüğü belirtilmiştir. Gerekli yeni kanunların yapılması halinde devletin coğrafi konumu, toprağının verimliliği ve halkın üstün yetenekleri dolayısıyla devletin çok kısa zaman dilimi içerisinde ümit edilen seviyeye ulaşacağı belirtiliyordu.¹⁹² Ayrıca Tanzimat Fermanı'nda genel olarak din ve mezhep ayrımı yapılmaması, can ve mal emniyetinin sağlanması ile bütün vatandaşların güvenliğinin temini, devletin gelişmesi ve kuvvetlenmesi için herkesin askerlik görevini yapması, askere alınmada hakkaniyet ilkesine uyulması, suç işleyenlerin durumlarının kanunlar gereğince incelenip karara bağlanması ve kanun önünde herkesin eşit sayılması gibi hususlar yer almaktaydı. Ayrıca iltizam usulünün kaldırılması ve vergide adaletin sağlanması ise Fermanı'nın malî cephesini oluşturmuştur.¹⁹³

Devrin kaynaklarından faydalanarak yazdığı Osmanlı tarihinde Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.5. "Nizam-ı Cedid ve Tanzimat (1789-1856)"*, adlı çalışmasında Tanzimat Fermanı'nı içerik yönünden 5 bölüme ayırmıştır. Buna göre;

"1.Bölümde; Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren Kur'an'ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterildiğinden, devletin kuvvetli ve halkın refahlı bir hale geldiği belirtilmektedir.

2. Bölümde; Yüz Elli yıldan beri türlü gaileler ve türlü sebeplerle ne şeriata, ne de faydalı kanunlara saygı gösterildiği, bu yüzden de devletin eski kuvvet ve refahı yerine zayıflığın ve fakirliğin geçmiş olduğu anlatılmaktadır.

¹⁹¹Tanör, **a.g.m.**, s.15.

¹⁹²Uçarol, **a.g.e.**, s. 182.

¹⁹³Coşkun Çakır, "Türk Aydınımının Tanzimat'la İmtihani: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasi Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar", **T.A.L.İ.D.**, C.2, S.1, Y. 2004, s. 10.

3. Bölümde; Bu itibarla Allah'ın inayeti ve Peygamberin yardımı ile devletin iyi idaresin sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmektedir

4. Bölümde; Yeni kanunların dayandıracağı genel prensipler gösterilmektedir:

a) Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,

b) Verginin düzenli usule ayarlanması ve toplanması,

c) Askerlik ödevinin düzenli bir usule bağlanması

5. Bölümde; Yeni kanunların dayandırılacağı genel prensiplerin gereği belirtilmektedir.¹⁹⁴

1.1.2. Tanzimat Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Türklerin genel olarak çağdaşlaşmaya ya da modernleşmeye kesin adım atması 1839 Tanzimat Fermanı ile olmuştur diyebiliriz. Aynı zamanda bu hukuk devletine, insan haklarına, demokrasi ve özgürlüğe doğru da atılan ilk adımdır.¹⁹⁵ Bununla beraber Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde sonraki yıllar için kurumsal, ekonomik ve toplumsal çerçeveyi komple değiştirecek olan reform programlarının da çıkış noktası olmuştur.¹⁹⁶

Ancak, öncelikli olarak şunu belirtmek gerekir ki Tanzimat fermanı bir anayasa değildir. “Daha çok hükümdarın kendi yetkileri ile halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklik yapılacağını vaadeden bir Charte (senet) türündeki belgedir.”¹⁹⁷ Bununla beraber Tanzimat'ın getirmek ve uygulamak istediği kurumlar silsilesi itibarıyla Türkiye tarihinde anayasal bir harekettir. Ayrıca laikliğe atılan ilk adımdır

¹⁹⁴Karal, **a.g.e.**, s. 170-171.

¹⁹⁵Akşin, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁹⁶Gündüz, **a.g.e.**, s. 488.

¹⁹⁷Berkes, **a.g.e.**, s. 213-214.

denilebilir.¹⁹⁸ Tanzimat Fermanı'nın eski reform raporlarından ayıran en önemli farkı, kıblesinin Batı'ya dönük oluşudur.¹⁹⁹

Osmanlı hükümetinin amacını ifade eden bu Hâtt-ı Hümayûn'da temel olarak dört ana husus etrafında reform vaatlerinde bulunuyordu. Bu hususlar ise; Padişahın devlet tebaasının can, namus ve malının güvence altına alması, iltizam sisteminin yerine muntazam bir vergilendirme sisteminin getirilmesi, zorunlu askerlik sisteminin düzenlenmesi ve son olarak tebaa arasında din ayrımı yapılmaksızın yasa önünde herkes için eşitlik şeklinde ifade edilir.²⁰⁰

İç ve dış etkenler sonucuna hazırlanan Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Avrupa'da olumlu karşılanmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bazı tutucu taraflarca hoş karşılanmadı. Böylece ülkede yenilikçiler ile gelenekçiler arasında bir mücadele de başlamış oldu.²⁰¹

Tanzimat Fermanı'nın asıl mimarı olarak her ne kadar Mustafa Reşat Paşa görülse de asıl gerçek onun fikirlerinin doğuş yeri olan İngiltere ve Fransa gibi batılı ülkelerdir.²⁰² Osmanlı Devleti, ilan ettiği Hâtt-ı Hümayûn ile o dönemde Mısır'da Mehmet Ali Paşa ile olan çetin mücadelesinde Avrupa güçlerinin, özellikle de İngiltere'nin desteğini kazanmayı amaçlayan diplomatik bir hamle olarak düşünmüştür.²⁰³ Tanzimat'ın hazırlanıp ilan edilmesinden sonra Avrupalı büyük güçlerin özellikle de İngiltere'nin Ferman'ın uygulamasını izlemeleri, hatta bunlardan İstanbul yönetiminin sözlerini yerine getirip getirmediğine bakmak amacıyla Osmanlı eylemlerini zımnen denetlemeleri istendi. Böylece yapılacak olan reformların garantörlüğünü Avrupalı büyük güçler üstlenmiş oldu.²⁰⁴ Türk demokrasi

¹⁹⁸ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat Yay., Ankara, 2008, s. 405,417.

¹⁹⁹ Çakır, **a.g.m.**, s. 10.

²⁰⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (7. Baskı), İletişim Yay., çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, 2000, s. 79-80.

²⁰¹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 183.

²⁰² Şaban Sağlık, "Bir Tanzimatçının Tanzimat'ı Tenkidi", **O.D.M.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, Y.1993, s. 213.

²⁰³ Zürcher, **a.g.e.**, s. 80.

²⁰⁴ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (2. Baskı), çev. Sedat Cem Karadeli, İ.B.Ü. Yay., İstanbul, 2007, s. 35.

tarihinin dönüm noktalarından biri olan Tanzimat, yerli düşüncenin değil, dış etkenlerin ürünüdür.²⁰⁵

Bu dönemden itibaren önemini ve işlevini kaybeden Divân-ı Hümâyûn yerini artık Avrupai nezaretler (bakanlıklar) almaya başladı. Yeni nezaretlerin ortaya çıkması ile beraber merkezdeki birçok danışma meclisleri ve kurulları da geliştirildi. Çoğu nezarete bayındırlık ve ticaret sorunları gibi belli başlı hususlar için uzmanlık kurulları büyüyüp gelişme sağladı. Bu kurulların asıl görevi, yeni tedbirlerin ve yasaların hazırlanmasına yardımcı olmaktı. Adli ve mülki meselelerinin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye oluşturuldu. Daha sonraları Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye ismini alacak olan bu kurum, Tanzimat döneminde bir nevi parlamento usulünün doğuşuna sebep oldu. Bu meclisin oluşturulacak yeni yasaların tartışılması ve hazırlanması ve idari konularda istinaf mahkemesi işi görüşülmesi gibi iki önemli görevi vardı.²⁰⁶ Ayrıca bu meclisin temel görevi, devletin ihtiyaç duyduğu kanun tasarılarıyla nizamnameleri hazırlamak, memurları yargılamak ve devletle fertler arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemek olmuştur.²⁰⁷ Adli görev Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye bırakıldı. Yasama görevi de Ali Fuat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Meclis-i Al-i Tanzimat'a verildi.²⁰⁸ Böylece "imkân dâhilinde kanuni ve istişare bir devlet hayatının temeli atılmış bulunuyordu".²⁰⁹

Tanzimat ile başlayan reformlar, Osmanlı Devleti'nin kimlik dönüşümünün gerçekleşmesinin başlangıcını oluşturur. Bu dönemde imparatorluk içerisinde yer alan bütün halkın eşitlik, özgürlük haklarıyla beraber mülkiyet hakları da genele yayılmıştır. Böylece Osmanlılık kimliği ön plana çıkarılmıştır. Büyük değişimlerin yaşandığı bu dönem artık gelenekçilikten çağdaşlığa büyük adımların atıldığı reformlara sahne olmuştur.²¹⁰

²⁰⁵ Sağlık, **a.g.m.**, s. 213.

²⁰⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 89-91.

²⁰⁷ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yay., İstanbul, 2006, s. 20.

²⁰⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 89-91.

²⁰⁹ Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı)**, Eren Yay., İstanbul, 1992, s. 5.

²¹⁰ Yavuz Özdemir, Erol Çiydem, Elif Aktaş, "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", **Kastamonu Eğitim**, C.22, S.1, Y.2014, s. 333-335.

“Tanzimat hareketini bazı çağdaş yabancı gözlemciler ‘legislation-yasama’ faaliyeti olarak yorumlamışlardır. Gerçekten de Tanzimat hareketi, kanun egemenliğini kurma ve yönetimi yeniden düzenleme olarak görülüyor ve anlaşılıyordu. Üstelik Tanzimat hareketini böyle niteleyenler sadece Avrupalı gözlemciler değildi, Tanzimat önderlerinin kendileri de girişimlerinin amacını ve yönetimini aynı biçimde değerlendiriyorlardı.”²¹¹

Tanzimat hareketi kendinden sonraki dönemler için inkılâp hareketlerine öncülük etmiş, kapıyı aralamıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nin modern anlamda bir anayasa geleneğinin oluşturulmasında büyük öneme sahiptir ve şimdiye kadarki en büyük gelişmedir. Batının referans edilmesi beraberinde bazı siyasî hukukî, kültürel müesseselerin kuruluşuna öncülük etmiştir.²¹²

1.2. Islahat Fermanı’nın İlanı (1856)

1853-1856 yıllarında Avrupa ile Rusya arasında Kırım Savaşı patlak verdi. Savaşı hazırlayan şartlar içerisinde Filistin’deki kutsal yerler sorunu yer almaktadır. Filistin’deki kutsal yerleri özellikle de Beytullahm’da bulunan Nativitiy (Doğuş) Kilisesi’nin denetleme işi için Katolik ve Ortodoks mezheplerinin çekişmeleri vardı. Fransa Katoliklerin yanında yer alırken Rusya da Ortodoksların yanında yer aldı. 1740 yılında Katolik Kilisesi’ne üstünlük tanınmıştı. Ancak kutsal yerlerin ziyaretini Ortodokslar Katoliklerden daha fazla yapmaya başlamıştı. Bu da Ortodoksların konumunun yükselmesini sağladı. Buna itiraz eden Fransa, Avusturya’nın da desteğini alarak Katolik Kilise’nin üstünlüğü meselesinin yeniden onaylanmasını öngören açıklama yaptı. Rusya ise bunu reddediyor ve mevcut durumun devamını istiyordu. Osmanlı Devleti ise bu durum karşısında son derece şaşkın bir halde ne yapacağını bilememekte ve denge politikasından taviz vermeme politikası içerisine girdi.²¹³

Savaş öncesi durum bu halde iken her ne kadar tarafsız bir siyaset izlemeye çalışan Osmanlı Devleti, bir şekilde çıkacak olan savaşa müdahil olmak zorunda

²¹¹İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapları Yay., 2007, İstanbul, s. 9

²¹²Karal, **a.g.e.**, 15.

²¹³Zürcher, **a.g.e.**, s. 82-83.

kaldı. 1849'da Osmanlı ülkesine sığınan Macar ve Leh Mültecilerin iadesi sorununu lehine çözemeyip bunu kendine dert edinen Rusya²¹⁴ Kudüs ve civarındaki Hristiyanlarca kutsal sayılan bazı mekânlar hakkındaki taleplerinin arzu ettiği şekilde halledilmemesi üzerine rotayı Osmanlı Devleti'ne çevirdi. Osmanlı Devleti tebaasına ait Hristiyan Ortodokslar için kendisine himaye hakkı verilmesini isteyen Rusya'nın teklifleri Babıali tarafından reddedildi.²¹⁵ Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ortak uydusu durumundan çıkarıp, kendi uydusu yapmayı planlayan Rusya'nın bu düşüncesine direnen Osmanlı Devleti'nin yanında Fransa ve İngiltere'nin de yer almasının bir sonucu olarak Kırım savaşı patlak verdi. Tek kalan Rusya'nın karşısında Osmanlı Devleti başta olmak üzere Fransa, İngiltere, Sardunya yer aldı. Kaçınılmaz bir sonuç olarak Rusya bu savaşta mağlup oldu. Rusya'nın yenilerek barış talep etmesi üzerine Paris Kongresi'nin toplanması kararlaştırıldı. Toplanan bu kongrede Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki siyasi durumu güçlendirilerek Avrupa'nın devletler hukukundan yararlanması sağladı. Böylece Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü güvence altına alınmış oldu.²¹⁶

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin yanında olup toprak bütünlüğünün koruyuculuğunun garantörü olmasına karşılık Osmanlı Devleti de Avrupalı Devletlerin bir takım isteklerine paralel olarak bazı fedakârlıklar yapmak zorunda kaldı. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hâtt-ı Hümayûnu'nu yeterli bulmayan Avrupalı devletler, gayrimüslim hakları için daha köklü reformların yapılmasını istemişlerdi.²¹⁷ Bunun neticesinde Kırım harbinin son yıllarında esaslarının Âli Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırıldığı Islahat Fermanı,²¹⁸ Paris antlaşmasının imzalanmasından altı hafta önce Bâb-ı Ali'de bütün bakanlar, yüksek memurlar ve şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaatlerin ileri gelenleri önünde 18 Şubat 1856 tarihinde okunarak ilân edildi. Daha sonra bu ferman Paris antlaşmasını hazırlamakta olan devletlere bildirdi.²¹⁹

²¹⁴İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yay., 2008, s. 90.

²¹⁵Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **T.D.V.İ.A.**, C.19, s.185.

²¹⁶Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, C.1**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 33.

²¹⁷Gülsoy, **a.g.m.**, s.185.

²¹⁸Tanör, **a.g.m.**, s. 16.

²¹⁹Karal, **a.g.e.**, s.248.

1.2.1. Islahat Fermanı'nın Muhtevası

Ferman Bianchi tarafından “Khatthi Humaion Ou Charte Impériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856” adıyla 35 madde halinde yayımlanmıştır. Fermanın ilk üç maddesi Mehmet Emin Âli Paşa'ya hitap şeklindedir. Ayrıca bu ilk üç madde genel bir giriş şeklindedir. Ferman, 35 maddelik bir konu dizinine sahiptir.²²⁰ Islahat fermanının bu maddeleri, Gülhane Hâtt-ı Hûmâyûnu'na göre daha gerekli ve daha geniş idi. Gülhane Hâtt-ı'nda olduğu gibi, Islahat fermanında da başlıca temel düşünce, tebaayı ırk ve din farkı gözetmeksizin kaynaştırmak ve imparatorluğun geleceği ile ilgili bir Osmanlılık ideası altında bir topluluk yaratmaktır. Islahat Fermanı, bu amaca varılması için Müslümanlar ile Gayrimüslimleri ayıran bazı hususların kaldırılmasını göz önünde tutuyordu.²²¹

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın içerdiği hak ve hürriyetler hükümlerini teyit ettikten sonra gayrimüslim cemaatlere özellikle de Hristiyanlara ait patriklerin işleyişi ve aidatı hususlarına da değinmiştir. Din, vicdan ve ibadet hürriyetlerinin garantisini ifade edilmiştir. Ferman'da yer alan diğer önemli bir husus ise, eşit şartlar altında tebaa arasında din farkı gözetmeksizin bütün tebaanın memuriyetlere alınma hakkının getirilmesidir. Aynı prensip gayrimüslimlerin askerî ve mülkî bütün mekteplere girebilme hakkını da getirmektedir. Ayrıca çeşitli dinlere mensup olan cemaatler, her türlü eğitim ve öğretim sistemini uygulayabilecekleri mektepler açma hakkına sahip olmuştur. Bunun garantörü ise padişahın kendisidir. Bundan başka Fermanda, adalet işlerine de değinilmiş olup mahkemelerin aleniliği ve ceza ve infaz usullerinin ıslahı üzerinde ısrarla durulmuştur. Buna göre çeşitli din mensupları arasında gerek ticaret gerek cinayete müteallik davaların “muhtelit Divânlar” a havale olunacağını belirtmekte ve Divânlara ait düzenlemelerin ileride yapılacak duruşma usullerinin bir an önce hazırlanarak Osmanlı imparatorluğunda kullanılan çeşitli dillere tercümeler ile neşir ve ilan olunacaktı. Bunlarla beraber maliye alanında vergi usullerinin düzeltilmesi, suiistimallerin önlenmesi, memur maaşlarının zamanında verilmesi, hukuki müsavattan faydalanan gayri müslim

²²⁰Musa Gümüş, “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi”, *A.Y.Ü. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. Güz / 2008, S. 47, s. 219,236.

²²¹Karal, *a.g.e.*, s. 251.

tebaanın bedelli askerlik hakkına sahip olmaları, yollar ve kanallar inşasıyla ziraat ve ticaretin geliştirilmesi gibi konular özenle belirtilmektedir.²²²

Gülhane hattındaki prensipleri yeniledikten başka, onlara yenerini de ekleyen ıslahat fermanı, Osmanlı tarihinde yeni bir devrin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Islahat Fermanı genel olarak şu bölümlere ayırmak mümkündür: “1. Eski hak ve imtiyazların tenkidi, 2. Din ve mezhep serbestliği, 3. Gayrimüslim tebaanın din ve mezheple ilgili hak ve yetkileri, 4. Gayrimüslim tebaaya tanınan siyasi haklar, 5. Gayrimüslim tebaaya tanınan cemiyet ve kültür hakları, 6. Gayrimüslim ve müslüman tebaanın birbirleri arasındaki adalet işleri, 7. Gayrimüslim tebaanın askerlik durumu, 8. Mali hükümler ve 9. Bayındırlık hükümleri.”²²³

Islahat Fermanı’nın ilan edilişindeki ana hedefi Osmanlı Devleti tebaasında yer alan gayrimüslim kesime eşitlik hakları getirmektir. Bu haklar çerçevesinde gayrimüslimler artık devlet memurluklarına atanabilecek, eyalet meclislerine girip ve Meclis-i Vâlâ’da temsil edilecek ve ayrıca diğer kamusal ve siyasal haklara da sahip olabilecek idi. Ayrıca ekonomik hak ve kolaylıklar da sağlanmış oluyordu.²²⁴ Islahat Fermanı, laik özellikleri içinde barındıran maddeleri ile daha önceki dinî yorum ve uygulamaların aksine düzenlemelere gidileceğine işaret etmektedir.²²⁵

Gayrimüslimlerin Osmanlı toplumundaki mevcut statülerini büyük yeniliklerle değiştirmiş ve yeniden düzenlemiş olan Islahat Fermanı ile beraber Cemaatler üzerinde önemli yere sahip olan patriklerin yetki alanları yalnızca dini konular olmak üzere sınırlandırılmıştı. Gayrimüslim cemaatlerinin teşkilatlanmalarında da değişiklikler yapılarak cemaat idarelerine katılma işi yalnızca ruhban sınıfından değil, sivil halktan da katılımın yolunu açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti idaresinde yer alan bütün din ve mezhep icralarının serbesiyetliği getiriliyordu. Din ve mezhep değiştirme için hiçbir şekilde zorlamaların yapılamayacağı hususu ise gayrimüslimleri olduğu kadar müslüman ahaliyi de kapsıyordu.²²⁶

²²²Yavuz Abadan, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, S.1, Y.1957, s. 15-16.

²²³Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C.6., Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, (7. Basım), T.T.K., Ankara, 2007, s. 1-5.

²²⁴Tanör, **a.g.m.**, s.16.

²²⁵Gümüş, **a.g.m.**, s.232

²²⁶Gülsoy, **a.g.m.**, s.187.

Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin bir Avrupalı devletler topluluğunda yer almasının bir neticesi sayılır. Kırım Savaşında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Avrupalı devletler bunun karşılığında Osmanlı hükümetinden bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talepler diplomatik düzeyde düzenlenip ilan edilmesi sonucu Osmanlı Devleti, Avrupa uyumu diye tabir olunan ittifak içerisinde yer almıştır.²²⁷

1.2.2. Islahat Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Islahat Fermanı da hukuki bakımdan Tanzimat Fermanı gibi “misâk” değil, tek yanlı bir işlem, bir “ferman”dır. Yani bir “anayasa” değil, “anayasal belge” dir. Islahat Fermanı, içerisinde barındığı hükümler açısından Türk demokrasi tarihinin anayasal süreç yolundaki önemli taşlardan biridir.²²⁸ Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin bir işlerinde bir ıslahat hareketidir. Ancak bununla beraber devletlerarası bir antlaşmanın (Paris Antlaşması) maddeleri arasında yer alması bakımından, aynı zamanda uluslararası siyasi bir niteliği de sahip olmuştur.²²⁹

Osmanlı hükümeti devlet adamlarının bu ferman ile beraber önemli beklentileri bulunmakta idi. Osmanlı tebaasında bulunan gayrimüslim halka bir takım siyasi haklar getirerek müslüman halk ile eşit seviye getireceklerdi. Böylece Paris konferansı sırasında Avrupalı devletlerin işlerine müdahale etmesinin önüne geçilecek ve Osmanlı'nın lehine karar alınmasını sağlayacaklardı. Fermanın içeriğinin hazırlanmasında müttefik devletler ile istişarelerin yapılması bunun çok yönlü bir beklentinin ürünü olmasının göstergesidir.²³⁰ Diğer bir beklenti de Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korunmasının yanında, bir Avrupa devleti sıfatının kabul edilmesini öngörüyordu. Buna istinaden Osmanlı Devleti, The Concert of Europe (Avrupa Uyumu) içerisinde yer alma arzusunda idi. Islahat Fermanı, bu gayenin kapılarını açacak olan gaye olarak görülüyordu.²³¹

²²⁷ Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s. 133.

²²⁸ Gümüş, **a.g.m.**, s. 219.

²²⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 208.

²³⁰ Gümüş, **a.g.m.**, s.216.

²³¹ Gazi Erdem, “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.51, S.1, Y.2010, s. 332.

Islahat Fermanı ile beraber Osmanlı Devleti, klasik devrinden başlayarak XIX. yy'a kadar devam ettirdiği İslam Şeriatının belirlemiş olduğu müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler son bulmuş ve bunun yerine Osmanlı Devleti artık herhangi bir ayırım gözetmeksizin her vatandaşına eşit haklar tanımıştır.²³² Bu ferman, gayrimüslimlere getirmiş olduğu birçok hak ve ayrıcalıklardan dolayı Osmanlı Devleti içerisinde yer alan müslüman kesim tarafından hoş karşılanmamıştı. Ancak gayrimüslim tebaa için bu durum geçerli değildi. Onlar son derece olumlu karşılamışlar ve hoşnut olmuşlardı. Bu zıtlık durumu Osmanlı Devlet idaresini zor durumda bırakmış ve fermanın uygulanması alanında birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu yüzden bazı hükümler yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır.²³³ Bu durum müslümanlar arasında “Gâvura gâvur denmeyecek” alaylı söylemlerine yol açtı. Bu hoşnutsuzluk durumuna müdahale etmesi için İngiltere ve Fransa'yı göreve davet eden Hristiyanlara yönelik toplu saldırılar gerçekleştirmeye başladı. Çünkü Müslümanlar, kendilerini devletin gerçek sahipleri olarak görmekte ve gayrimüslimlerin azınlık kesim olduklarını bu sebeple eşit hakların olmasının söz konusu olamayacağını ifade ediyorlardı.²³⁴

Islahat Fermanı, başta hukuk alanı olmak üzere Osmanlı tebaasının her konuda birbirine eşit olduğunu kabul bir belgedir. Bu belge, ileride Türk demokratikleşmesi için önemli bir yere sahip olan Kânûn-ı Esâsî için önemli içeriklere sahip bir başlangıç olmuştur. Bu özellikleri ile Islahat fermanı, Türk anayasal hareketlerinin başlangıcı ve gelişmesi için önemi bir yer edinmiştir.²³⁵

1.3. Tanzimat Dönemi Demokratikleşme Hareketlerinin Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi diye adlandırılan 1839-1876 yılları arasında Türk demokrasi ve hukuk tarihi açısından son derece önemli Gülhane Hâtt-ı Hümayûnu ve Islahat Fermanı ilan edildi. Bu iki fermanla Osmanlı Devleti'nin son derece sıkıntılı günlerinde hazırlandı ve ortaya çıktı. Gülhane Hâtt-ı Osmanlı-Mısır

²³²S. Akşin Şomel, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, S.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 2007. s. 6-7.

²³³Uçarol, a.g.e., s. 211.

²³⁴Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, C.1, s. 40.

²³⁵Gümü, a.g.m., s. 236.

Harbi'nin sonlarında, Islahat Fermanı ise Kırım Harbi'nin sonlarında kaleme alınmıştır. Bu metinler anayasal bir statüsü olmayan bildiriler olup, devlet tarafından tebaaya tanınan bir takım hakları ifade eden “Charte” statüsündedir.²³⁶

Tanzimat Fermanı 1839 yılında herhangi bir dış etken olmaksızın ülkenin içine düşmüş olduğu olumsuz halden bir çıkış umudu ile hazırlanmıştı. Ancak 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın bir nevi genişletilmiş hali durumunda olup hazırlanışı şekli bakımından dış etkenler altında gerçekleşmiştir.²³⁷

Tanzimat Fermanı ile devletin kuvvetlenmesi, memleketin kalkınması ve huzurun yerleşmesi amacı ile Osmanlı Devleti'ndeki tüm tebaanın kişi hakları devlet tarafından güvence altına alınmıştı. Islahat Fermanı ile de Tanzimat Fermanı'nda yer alan hükümlerin teyidi yapılarak daha da genişletilmiştir. Türk devlet idaresinin demokratikleşmesi ve modernleşmesi hususundaki rolleri büyük öneme sahiptir. Bu fermanlar ile Osmanlı devleti, zor günler geçiren idare, hukuk ve bürokrasisini aydınlığa çıkarma gayesinde olmuştur. Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı, birbirlerinin tamamlayıcısı niteliktedir.²³⁸

Bu dönemde, merkezi devlet idaresinde bugünkü anlamda komisyon tarzında meclisler kuruldu. Bu meclisler; askerlik, maliye, içişleri, ulaştırma, sağlık ve eğitim alanlarında çalışmalarda bulundu. Bu meclisler içerisinde en önemli olanı ise bozulan eski Divân'ın yerine geçen “Meclis-i Vükela” veya “Meclis-i Has” olarak adlandırılan bir nevi kabine şeklinde olan kurumlar olmuştur. Yine bu dönem içerisinde 1837 yılında “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” kurulmuştur. Bu kuruluş daha sonra 1868 yılında iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümleri ise Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye oluşturmaktadır. Şûra-yı Devlet'in yeri önemli idi. Çünkü burada her konuda tüzük oluşturulması, yasa ve kanun tasarılarının oluşturulması, mülki işler hakkında karar verme, memurların yargılanması, padişah ve çeşitli nazırlıklar için danışma kurulu olma özelliğine sahipti. Bu meclisin oluşumunda Müslümanların yanında Hristiyanlar da bulunuyordu. Bu özelliği ile adeta bir millet meclisi görünümüne sahipti. Tanzimat döneminde kanunlaştırma çabaları çokça görülmüştür.

²³⁶Karal, **Osmanlı Tarihi C.6, “Islahat Fermanı Devri (1856-1861)”**, s. 5.

²³⁷Uçarol, **a.g.e.**, s. 211.

²³⁸Hayta, Ünal, **a.g.e.**, s. 134-135., 145.

Bundaki amaç ise ekonomik krizin içerisinde çıkmak, bozulan toplum ilişkilerinde adaleti ve düzeni sağlamak için yeni hukuk kuralları oluşturmak ve eşitsizlik ortamını ortadan kaldırmak ayrıca batılı devletleri tatmin etmek olarak ifade edilir. Ancak olumsuz bir özellik ise yapılan bu kanunlaştırma hareketlerinin arasında bir birliğin olmamasıdır. Çünkü yapılan bazı kanun tasarıları yerli (İslam Kaynaklı) olmasına rağmen bazı kanunlar ise batı kaynaklıdır. Bu da mevcut sistem içerisinde çift başlılığa-zıtlığa sebep olmuştur. Bundan ötürü yapılan kanunlaştırma hareketleri ne kadar köklü değişimlere imkân vermese de devlet içerisinde meşrutiyet yasallık zihniyetinin oluşmasına büyük katkı sağlamış, padişahın yetkileri belli alanlar dâhilinde sınırlanmıştır. Bununla beraber padişahın karşısında muhalefetin oluşmasına (Tanzimat Bürokrasisi) sebep olmuştur. Nitekim 1839-1876 Tanzimat döneminde sosyal ve siyasal alanlarda birçok ıslahat hareketlerine girilmiş olup eşitlik, hukuk, yasallık, meşrutiyet v.b. gibi kavramların doğması ile zihniyetin değişmesi ve gelişmesine olanak sağlamıştır.²³⁹

Ancak bu dönemde şeriat hiçbir zaman kaldırılmamıştır. Yalnızca Avrupalı tarzda düzenlemelere gidilmiştir. Geleneksel sistemin yerini artık laik yasalar, kurum ve kuruluşlar almıştır. 1843 yılında da müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitliği sağlayan ve koruyan, 1844'te din değiştirmenin cezası olan idam cezasını kaldıran, 1850'de Fransa'dan kopya edinilerek yeni bir ticaret yasası, 1868'de yeni bir deniz ticareti yasası, 1867'de yabancı menşeli insanlara toprak sahibi olabilme hakkı sağlayan yasa oluşturulmuştur. Geleneksel kanuni sistemin yerini laik yasalar ve kurumlar aldı. 1843'te Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşitliğini tanıyan yeni bir ceza kanunu yasaya ilave edildi. Aynı zamanda yabancıları kapsayan ticaret davaları için karma mahkemeler kuruldu. 1844'te İslamiyet'i terk edene şeriatın şart koştuğu ölüm cezası kaldırıldı. 1850'de Fransa'dan kopya edilip uyarlanan yeni bir ticaret yasası, 1863'te bir deniz ticaret yasası ve 1867'de yabancıların imparatorlukta ilk kez toprak sahibi olmalarını sağlayan, 1869'da da gayrimüslimleri ilgilendiren davalara bakan Nizamiye Mahkemelerini oluşturan yasalar oluşturuldu. Ayrıca 1863 yılında Osmanlı Devleti'nde, meşrutiyet sisteminin altyapısını oluşturan 'Nizamname-i Millet-i Ermeniyen' adlı bir nizamname kabul edildi.²⁴⁰

²³⁹Tanör, **a.g.m.**, s. 16.

²⁴⁰Zürcher, **a.g.e.**, s. 94-95.

2. I. Meşrutiyet Dönemi Demokratikleşme Hareketleri (23 Aralık 1876)

2.1. I. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Meşrutiyetin ilanı yani 23 Aralık 1876 öncesinde Osmanlı Devleti oldukça buhranlı günler geçirmekte, içişleri ve dışişleri bunalım içerisinde idi.²⁴¹ Osmanlı Devleti'nde daha önce padişahın yetkilerini kısıtlayan Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan ilerleme Sultan Abdülaziz döneminde Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa ve Sadrazam Keçizade Fuat Paşa'nın vefatlarından sonra aksamaya başlamıştır. Bu dönemlerde başlayan kısmen de olsa halkın mahalli yönetime katılmasına olanak sağlayan düzenlemeler de beklenen neticeyi vermemesi aydınlar ve bürokratlar üzerinde olumsuz etkilere yol açtı.²⁴² Bununla beraber istibdat devirlerinde görülen keyfi idare yeniden baş göstermeye başlamıştı. Padişah ve sadrazam, sebepli sebepsiz şüphelendikleri memurları sürgüne gönderiyorlardı.²⁴³

1875 yılında Osmanlı ekonomisi batış içerisinde idi. XVIII. yy.'ın Osmanlı maliyesi sürekli açıklar vermeye başlamıştı. Bu açıkları klasik yöntemler ile kapatmaya çalışan hükümet hazineden ödünç alma politikası her ne kadar uyguladı ise de maalesef ki bu da pek fayda sağlayamadı. Bu sorunun çözümü için devlet, halktan para alma yoluna başvurarak yeni vergiler çıkarmak zorunda kaldı. Halktan alınmaya başlayan bu olağanüstü vergiler ise XIX. yy'da daha ciddi sıkıntılara sebep oldu. 1850 yollarına gelindiğinde artık iç kaynaklar tükenmeye başladı. Bu sıkıntının giderilmesi için ise dış borçlanma fikri gündeme geldi. 1854-1856 Kırım Harbi ile dış borçlanma resmen başladı. Nitekim başta İngiltere ile Fransa olmak üzere dış borçlanmaya gidildi. 1854-1877 yıllarında devletin dış borçlanması 84.000 Osmanlı lirasına ulaştı. Sadece İngiltere'den alınan borç paranın miktarı 218.000.000 Sterline tekabül etmekteydi.²⁴⁴

Osmanlı Devleti mali bunalımlar içerisinde iken Bosna-Hersek'te bir köylü ayaklanması başladı. Bu ayaklanmayı 1875 yılının eylül ayında eski Zağra

²⁴¹Berkes, **a.g.e.**, s. 310.

²⁴²Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **a.g.e.**, s. 31.

²⁴³Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C.8., Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri (1876-1907)**, s. 211-212.

²⁴⁴Mehmet Saray, "Sultan II. Abdülhamit'i Doğru Biliyor Muyuz?" **Yayınlanmamış Makale**, İstanbul, 2017, s. 58.

dolaylarındaki Bulgarlar isyanı takip etti.²⁴⁵ Bosna-Hersek ve Bulgaristan’da çıkan isyanlar sonucunda binlerce müslüman tebaaya ait insanın öldürülmüş ve göç etmeye zorlanmıştır. Bu durum Osmanlı halkının duygu ve düşüncelerinde bir yıkışa sebep oldu.²⁴⁶ Balkanlardaki milletlerin ardı sıra bağımsızlık iddialarında bulunarak isyan ederken Batılı büyük devletlerin de desteğini arkalarına almaya başlamışlardı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Balkanlardaki bu bağımsızlık düşünceleri ile başlayan isyanlara müdahale etmeye çalışırken sürekli batılı devletlerin baskıları ile karşı karşıya kalak zorunda kalmıştı. Çünkü batılı devletler, Osmanlı Devleti’nin Balkan devletlerine olan tutumunu sert bulmaktaydılar. Bu sorunu ise kendi aralarında düzenledikleri bir toplantıda teyit etmişler, aldıkları kararları da Osmanlı Devleti’ne bildirerek bu uyarılara itimat edilmesini istediler.²⁴⁷

Avrupa devletlerine tanınan geniş ayrıcalıkların yanında bu devletlerden alınan borçların da sanayi ve ticaret hayatında olumlu dönüşlerinin olmaması, bozulan ekonomin düzeltilememesi sonucu Osmanlı Devleti, Avrupa’nın ekonomik sömürüsü haline geldi. Ayrıca bu ayrıcalıkların azınlıkların işine de yaraması ve batının da bu azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti’nin içişlerine sürekli müdahalelerde bulunması artık toplum içerisinde bazı kesimlerin zoruna gitmişti. Sultan Abdülaziz’in keyfiyetçi tavrı ve basına ilk defa sansür koyma çalışmaları, sadrazam Mahmut Paşa’nın Rus yanlısı bir tavır içinde olması, yabancı devletlerin ülkenin içişlerine karışması, ekonomik sıkıntılar, Balkanlardaki bunalım halinin devam etmesi durumlarından ötürü rahatsızlıklarını gizleyemeyen ve sindiremeyen muhalifler²⁴⁸ ortaya çıkmıştı. Aralarında meşrutiyet fikrinin artık iyiden iyiye yaygınlaştığı bu muhalifler içerisinde aydınlar ve gazetecilerin yanında 1865 yılında İstanbul’da kurulmuş olan “Genç Osmanlılar” da vardı.²⁴⁹

Nitekim başta Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa (ordu) ile beraber Mithat Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa (sivil bürokrasi) ile Şeyhülislamın bulunduğu bir darbe teşebbüsü meydana geldi. Tarihe “Talebe-i Ulum Hareketi”

²⁴⁵Çavdar, a.g.e., s. 36-37.

²⁴⁶Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi ‘1800-2012’**, (4.Basım), Timaş Yay. İstanbul, 2014, s. 68.

²⁴⁷Seydi Vakkas Toprak, “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, S.26, Y.2013, s. 172.

²⁴⁸Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6, S.2, Y.2005, s. 149,153.

²⁴⁹Eraslan, Olgun, a.g.e., s. 32.

olarak geçen bu darbe hareketi başarı ile sonuçlandı. Ayrıca, darbe hareketinin önemli bir kısmını Süleyman Paşa kumandasındaki Harbiye öğrencileri oluşturmaktaydı.²⁵⁰ Sultan Abdülaziz'e karşı darbe hareketinde bulunan muhalifler, 30 Mayıs 1876 da Sultan Abdülaziz'i tahttan zorla indirerek yerine Sultan V. Murat'ı getirdi.²⁵¹ Çünkü Sultan V. Murad; akıllı, kültürlü görünümlü ve radikal düşüncelere açık bir görüntü vermekte idi. Ancak henüz tahta çıktığı anlarda bile sinir krizinin eşliğinde gezdiğini belli etmiş²⁵² yönetim konusunda yetersiz kalmıştır.²⁵³

Sultan V. Murad'ın 3 ay süren iktidarı sonrasında 31 Ağustos 1876 tarihinde vekiller heyeti toplantısı yapılarak²⁵⁴ Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesi kararlaştırıldı. Yerine ise Sultan Abdülhamid düşünülmekte idi. Daha sonra sadrazam Küstü Paşa ile Mithat Paşa, veliaht Abdülhamid'in hükümet yönetimi hakkındaki görüşlerini öğrenmek üzere Maslak'taki çiftliğinde kendisini ziyarete gittiler. Prof. Dr. Durdu Mehmet Burak'ın "*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*" adlı makalesinde bu ziyarete yer vermiş, burada yapılan görüşmeleri ve istişareleri Doktor Atıf Hüseyin Bey'in Sultan Abdülhamid hakkındaki yazdığı hatıratından alıntı yaparak şöyle ifade etmiştir: "*Mithat Paşa ile Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, birader Sultan Murad'ın hastalığı üzerine bana geldiler. İlk defa onlarla Maslak'ta mülâki oldum. Orada benden hükümet şekli meşrutiyet mi yoksa istibdat mı, hangisini tercih edersin diye sordular. Ben de cevaben bir gemi kaptanı gemiye kumanda ettiği zaman nasıl ki icabı hale göre kumanda ederse, ben de kumanda mevkiine gelince, selâmeti, memleket hangi sureti idarede olduğuna kanaat gelirse ve hangi idareyi hayırlı görüyorsam onu ihtiyar ederim, ilâveten şunu da söyleyeyim ki benim şimdiki kanaatim ve teyakkuzum şekli meşru meşrutadır.*"²⁵⁵ Böylece hükümet yönetimi için olumlu görüşleri olan Sultan II. Abdülhamid'den Kanun-ı Esasi Anayasası'nı ilan edeceği sözü alındıktan sonra, tahta çıkarılmıştır.²⁵⁶

²⁵⁰Çavdar, **a.g.e.**, s. 36-37.

²⁵¹Mehmet Burak Durdu, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **O.T.A.M.**, C.14, S.14, Y.2003, s. 293-294.

²⁵²Gündüz, **a.g.e.**, s. 517.

²⁵³Karakoç, **a.g.m.**, s. 126.

²⁵⁴Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 1, Y.2006, s. 257-258.

²⁵⁵Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s.215.

²⁵⁶Karakoç, **a.g.m.**, s.126.

2.2. I. Meşrutiyet'in İlanı: Kanun-i Esasi'nin Hazırlanışı İlanı

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı sırada Hristiyan halkın yoğunlukta yaşadığı Balkanlarda siyasi buhran devam etmekte idi. Balkanlardaki karışıklıklardan faydalanarak olayları kendi lehine çevirmeye çalışan Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Ancak beklenenin tersine savaş durumu Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmesi üzerine Rusya'nın diplomatik müdahalesi ile yaklaşık iki aylık bir ateşkes sağlandı. Bu iki aylık ateşkes sürecinde Rusya'nın bölgede güçlenip toparlanabilme ihtimalini öngören İngiltere ise bu durumdan hiç hoşnut olmadı. Nitekim İngiltere, Balkanlardaki bu halin görüşülmesi için uluslararası bir konferansın toplanması çağrısında bulundu. Osmanlı Devleti de İstanbul'da konferansın toplanmasına razı oldu.²⁵⁷

Nitekim Osmanlı Devleti, İstanbul'da toplanılacak olan konferansta kendisine dayatılacak olan koşulların farkında idi. Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'e özerklik tanınması, Rus nüfuzu altında Büyük Bulgaristan'ın kurulmasına razı olması şartları sunulacaktı. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu şartları kabul etmesi imkânsızdı. Çünkü bu şartlar, beraberinde toprak kayıplarını ve ekonomik gelir kaynaklarının azalmasına sebep olacaktı.²⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu arayışlarına Mithat Paşa ve çevresindekiler tarafından çözüm yolu geliştirilmişti. Buna göre; padişahın atayacağı kişilerden oluşan, müslüman ve gayrimüslim halktan seçilerek meydana gelecek olan federal bir meclis Osmanlı Devleti için kurtarıcı bir çözüm olabilirdi. Toplanacak olan devletlerarası konferansa böyle bir meclis ve anayasa ile çıkmak, Osmanlı Devleti üzerinde olan sinsî emelleri boşa çıkaracak, Devlet-i Aliyye'yi bir nebze de olsa düzlüğe çıkaracaktı.²⁵⁹ Mithat Paşa'ya göre, yeni oluşturulacak yeni idarenin merkezini bir "Millet Meclisi" teşkil edecekti. Bu meclis ise aralarında cins ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı tebaasının mebusları tarafından kurulacaktı. Meclis, idare üzerinde murakabe yetkisine sahip olacak, nazırlar ve valiler meclise karşı sorumlu bulunacaktı.²⁶⁰ Bu sebeple Kanun-ı Esasi Anayasası'nı bir an önce ilan ederek meşrutî sisteme geçmekten başka çare

²⁵⁷ Mehmet Akif Aydın, "Kanun-i Esasi", T.D.V.İ.A., C.24, s. 329.

²⁵⁸ Gündüz, a.g.e., s. 517-518.

²⁵⁹ Abadan, a.g.m., s. 18.

²⁶⁰ Karal, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat, s.212.

olmadığını düşünmekte idi. Mithat Paşa, hazırladığı bir lâyiha ile anayasanın birkaç gün sonra İstanbul’da toplanacak olan büyük devletler elçileri konferansında önce ilan edilmesi gerektiğini padişah Sultan II. Abdülhamid’e iletti.²⁶¹ Artık İstanbul’da toplanması kararlaştırılan konferansın toplanması için sayılı günler kalmıştı. Aksi takdirde batılı devletlerin istek ve arzularının kabul edilmesi ve onların hâkimiyeti altına girilmesi kaçınılmazdı.²⁶²

Yine bu dönem içerisinde Osmanlı aydınları arasında bu mevzu tartışma konusu olmuştu.²⁶³ Meşrutî idareden yana olan birçok kişi, Yunanistan’ı örnek vererek onların dahi bir parlamentosunun olduğunu ifade etmekte idi. Tek parlamentosu olmayan devletin Rusya olduğunu belirterek Avrupa’nın dahi ilerleme kat etmesini parlamenter sisteme borçlu olduğunu söylüyorlardı. Bu yüzden başta Sait Paşa ve Ziya Paşa olmak üzere birçok aydın kesim, Osmanlı Devleti’nin hem geleneklerine uygun, hem ihtiyaçlarına cevap verecek idarenin meşrutî sistem olduğu hemfikirindeydiler.²⁶⁴

Yeni Padişah Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa’nın raporu doğrultusunda hemen çalışmalara başlatılmasını ve 28 kişiden oluşan bir komisyon kurulmasını emretti. Mithat Paşa’nın başkanlığında “Cemiyet-i Mahsusa” adı verilen bir komisyon derhal kurularak çalışmalar başlatıldı.²⁶⁵ Bu komisyon ilk toplantısını 24 Eylül 1876 tarihinde yaparak çalışmalara başladı. Çalışmalarda hem Kanun-i Esasî’nin hem de oluşturulacak parlamentonun taslakları hazırlandı.²⁶⁶ Komisyonun hazırlamış olduğu rapor metni Padişahın isteğiyle Heyet-i Vükela tarafından incelendi. İncelemede anayasa metninde bazı değişiklikler yaptıktan sonra padişaha sunulmuştur.²⁶⁷

²⁶¹Kızıltan, **a.g.m.**, s. 259-261.

²⁶²İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi Meşrutîyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutîyet C.1.**, T.B.M.M. Vakfı Yay. No.: 14, Ankara 1997, s.64-65.

²⁶³Çavdar, **a.g.e.**, 34.

²⁶⁴Necmettin Doğan, “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutîyet”, **Doğu-Batı**, II. Meşrutîyet “100. Yıl”, C.1, Yıl.11, S.45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 134.

²⁶⁵Eraslan, Olgun, **a.g.e.**, s. 34.

²⁶⁶Toprak, **a.g.m.**, s. 172-173.

²⁶⁷Adil Bucaktepe, “Birinci ve İkinci Meşrutîyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **D.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S.42, Y. Ekim 2014, s. 46-47.

Artık İstanbul’da toplanması kararlaştırılan konferansın toplanması için sayılı günler kalmıştı.²⁶⁸ Nitekim hem Balkan sorunları, hem de Osmanlı’dan istenen ıslahat sorunları ele alınacak olan Tersane Konferansı, Hariciye Nazırı Saffet Paşa başkanlığında 23 Aralık 1876 günü açıldı.²⁶⁹ Toplantıda başta Rusya olmak üzere Birleşik Krallık, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya delegeleri de hazır bulundu.²⁷⁰

Konferansta görüşülecek konular, gündemler konuşulurken biranda dışarıdan şiddetli bir şekilde toplanmaya başladı. Ürkütücü sesler içerisinde başlayan toplantılar adeta köşkün her tarafı sallanıyordu.²⁷¹ İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya delegeleri bu olağanüstü hal karşısında şaşkınlıklarını gizleyemediler. Hariciye Nazırı Saffet Paşa söz alarak “*Padişah yeni bir rejimi, meşrutiyet rejimini ilan etmektedir. İmparatorluğu oluşturan etnik unsurların özgürlükleri bu yeni “idare şekli” ile güvence altına alındığından, böylesine bir devrim karşısında bu toplantıya artık gerek kalmamıştır.*” diyerek durumu açıklayıcı konuşma yapmış, ardından da Osmanlı delegeleri toplantıyı terk etmişlerdi. Aynı gün içerisinde Bâbîâlî’de gerçekleştirilen bir törende, Padişah II. Abdülhamid’in Kanun-i Esasi’yi bildiren iradesi okundu ve 1876 tarihli ilk yazılı Osmanlı anayasası yürürlüğe girmiş oldu.²⁷² Böylece Osmanlı Devleti, tarihinde ilk kez anayasal düzene geçerek parlamenter sistemle tanışmış oldu.²⁷³ Yabancı delegeler her ne kadar bu tür bir açılışı ciddiye almayıp “gereksiz ve çocukça” bulmuş olsalar da.²⁷⁴ Kanun-i Esasi’nin ilanı halk tarafından sevinçle ve coşkuyla karşılandı. Özellikle de gayrimüslim tebaa bu durumdan son derece hoşnut oldular.²⁷⁵

23 Aralık 1876’da Beyazıt meydanında, büyük bir törenle ilan edilen Kanun-i Esasi’nin ardından bu olay imparatorluğun her tarafına bildirilerek törenler

²⁶⁸İhsan Güneş, **a.g.e.**, s.64-65.

²⁶⁹Tarık Zafer Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yay., s. 27.

²⁷⁰Gündüz, **a.g.e.**, s. 517-518.

²⁷¹Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s.28-29.

²⁷²Tunaya, **a.g.m.**, s. 27.

²⁷³Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet’in İlanı”, **Doğu-Batı**, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.1., Y., 11, S.45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 67.

²⁷⁴Tunaya, **a.g.m.**, s. 27.

²⁷⁵Kızıltan, **a.g.m.**, s.294.

yapılması, camilerde ve kiliselerde dua edilmesi emredildi. Kanunu Esasinin ilan edildiği gün İstanbul'da halk toplulukları, Dolmabahçe Sarayı'nın ve Mithat Paşa köşkünün önünde sevinç gösterileri yaptılar. Aynı zamanda Türklerle beraber Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de kendi dillerinde nutuklar söylediler. Padişahı ve sadrazamı alkışladılar. Ayrıca Hristiyanların ruhani liderleri Mithat Paşayı ziyarette bulunarak kendisini tebrik edip teşekkürde bulundular.²⁷⁶

İlk yazılı Türk anayasası Kanuni Esasi hazırlanırken başta Mithat Paşa ve Sait Paşa'nın tasarıları olmak üzere²⁷⁷ 1831 Belçika Anayasası ve III. Fransız Cumhuriyeti Anayasası ile beraber diğer yirmiye yakın Avrupa anayasaları incelenerek²⁷⁸ 11 Bölüm ve 119 maddeden oluşturulup Türk demokrasi tarihine kazandırılmıştır.²⁷⁹ Kanunu-i Esasi içeriğinde; Padişah ve diğer Osmanlı devletini tebaasının genel hakları, devlet vükelası, memurlar, umumi meclis, ayan meclisi, mebuslar meclisi, mahkemeler, yüce divan, Dîvân-ı Âli, maliye ve vilayetler hakkında hükümler yer alır.²⁸⁰ Ayrıca Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinin üçüncü fıkrası, padişaha devlet emniyetini ihlâl edenleri sürgüne gönderme yetkisini kayıtsız şartsız olarak tanımaktadır.²⁸¹

2.3. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı: Parlamenter Sisteme Geçiş

Kanun-i Esasi Anayasası'nın ilanı 23 Aralık 1876 yılında gerçekleştirilmiş, çetin çalışmalar sonucu meşruti sisteme geçiş sağlanmıştı. Ancak henüz bütün sorunlar çözülebilmemiş değildi. Şimdi asıl yapılması gereken yeni anayasayı hükümlerine sadık kalarak uygulayabilmektir. Bununla beraber gerekli olan müesseseleri kurmak ve sistemin işleyebilir hale getirilmesini sağlamak idi. Bir an evvel anayasanın öngördüğü seçimlerin de yapıp Meclis-i Mebusan'ın çalışmasını sağlamak gerekiyordu.²⁸²

²⁷⁶Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat*, s.9.

²⁷⁷Eraslan, Olgun, *a.g.e.*, s. 34.

²⁷⁸Karakoç, *a.g.m.*, s.128-129.

²⁷⁹Güneş, *a.g.e.*, s. 68.

²⁸⁰Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat*, s. 22-227.

²⁸¹Abadan, *a.g.m.*, s. 21-22.

²⁸²Kızıltan, *a.g.m.*, s. 262

İlk iş meclis mebuslarının seçilebilmesi için seçimlerin yapılabilmesi gerekiyordu. Ancak henüz seçimin nasıl yapılabileceğine dair bir hüküm yoktu. Nitekim Mithat Paşa tarafından geçici bir seçim bildirgesi olan “Talimat-ı Muvakkate” hazırlandı ve Vükela Meclisi ile padişaha sunuldu.²⁸³ Huzura sunulan Talimat-ı Muvakkate, 29 Ekim 1876 tarihli “irade-i seniyye” ile onaylanıp 6 Kasım 1876’da ilan edildi. Genel olarak 7 adet maddeden oluşturulan Talimat-ı Muvakkate, Meclis-i Umumi’nin (Millet Meclisi) nasıl oluşturulacağı konusuna da getirmiş olduğu hükümler ile açıklık getiriyordu.²⁸⁴

Seçimler sonucunda yine Mithat Paşa’nın hazırladığı “Kanun-i Cedit” e göre Meclis-i Umumi 120 mebustan oluşacaktı. Bu 120 kişinin 1/3 ünü devlet tarafından atanacaktı.²⁸⁵ Buna göre meclis “Meclis-i Mebusan” ve “Meclis-i Ayan” olmak üzere iki ayrı heyetten oluşturulacaktı.²⁸⁶ Meclis-i Mebusan; 120 adet üyeden meydana getirilecek idi. Bu meclisin görevi ise şariat kurallarına bağlı olup, şariat kurallarına uygun, ülkenin ve milletin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kanunları, tüzükleri tartışmak, devletin gelir ve gider dengesini incelemek, bütçe uygulamalarına nezaret etmek olacaktı. Meclis-i Ayan’ın üyeleri ise devletin memurları arasında seçilecekti. Bu meclis, Meclisi Mebusan’da kararlaştırılan yasaları tekrar inceleyerek sahip olduğu kabul, red ya da değiştirme haklarına dayanarak gereğini yapacaktı.²⁸⁷ Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’ın oluşturduğu Meclis-i Ali-i Umumi, salı, çarşamba, cumartesi ve pazar olmak üzere haftada dört gece toplanacaktı.²⁸⁸ Ayrıca Kanun-i Cedit tasarısına göre hükümet, meclisten güvenoyu almak zorunda olacak, meclise karşı sorumlu olacaktı. Aksi halde düşürülecekti. Bununla beraber devletin resmi dilinin Türkçe olduğu da ifade edilmişti. Tasarı milletin devlet yönetiminde etkili olabilmesini meclis yolu ile sağlıyor ve böylece güçlü bir hükümet modelini esas kılıyordu. Kanun-i Cedit’in kaldırılması yetkisi de Meclis-i Mebusan’a verildi.²⁸⁹

²⁸³Sina Akşin, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan”, **A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi** C.25, S.1, Y.1970, s. 20.

²⁸⁴Akşin, **a.g.m.**, s. 20.

²⁸⁵Eraslan, Olgun, **a.g.e.**, s. 34.

²⁸⁶Akşin, **a.g.m.**, s. 20.

²⁸⁷Güneş, **a.g.e.**, s. 73.

²⁸⁸Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, **T.D.V.İ.A.**, C.28, s. 250.

²⁸⁹Eraslan, Olgun, **a.g.e.**, s. 35.

Talimat-ı Muvakkate'nin seçim hükümlerinin eyaletler için uygulanmasına karar verildi. Bu bağlamda İstanbul ve çevresi ayrı bir seçim bölgesi olarak kabul edildi. Bu bölgede yapılacak seçimlerin usullerini tespit amacı ile 1 Ocak 1877'de "Beyanname" adında ayrı bir kanun hükmünde bir kararname hazırlandı. Ayrıca meclis için seçilecek olan mebusların vilayetlere göre dağılımını gösteren bir "cetvel" de hazırlandı. Böylece oluşturulan bir komisyon hem Kanun-i Esasi hükümleri üzerinde çalışacak hem de seçimlerin yapılması sağlanarak meclisin açılması gerçekleştirilecekti. Meclisin açılması ile beraber devletin yönetim ve idare biçimi değişecek, çeşitli din ve millet unsurlarına mensup Osmanlı tebaası yönetime katılacak ve böylece dış güçlerin devletin işlerine müdahalesinin önüne geçilecek, dağılma engellenecekti.²⁹⁰

Daha sonra Talimat-ı Muvakkate'nin şartlarına bağlı kalarak ilk seçimlerin yapılması sağlandı. Bu seçimlerde kadınlar oy kullanma hakkına sahip değillerdi. Diğer seçmenler ise mebusları doğrudan doğruya kendileri seçemiyorlardı. Halk, mebusları asıl seçecek olan, daha önce idare meclisi üyeliklerine seçilmiş olanlar kimselerin oluşturduğu ikinci seçmenleri seçiyorlardı. Burada -maalesef- ilk parlamentonun oluşturulmasında uygulanan sistem Osmanlı Devleti'nin varlıklı sınıflarının siyasal temsiline olanak sağlarken halk sınıflarını büyük çapta bunun dışında tutuyordu. Ayrıca Türk demokrasi tarihinin bu ilk seçimleri kişisel özellikteydi. Çünkü henüz siyasi partiler anlayışı yoktu. Diğer bir olumsuz yön ise, anayasa seçimlerin dört yıl süre için geçerli sayarken bu hususa özen gösterilmeyip sadece bir yıl için seçilmiş sayılmasıydı.²⁹¹

Nitekim artık seçimler tamamlanmış, ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın açılacağı gün yaklaşmakta idi. Sayılı günler azaldıkça başkent İstanbul, Avrupa'dan gelen gazete muhabirleri ile dolup taşı. Halk kanadında ise büyük bir heyecan ve huşû durumu idi. Meclisin açılış tarihi olarak 19 Mart 1877 Pazartesi günü belirlendi. Bu gün için devlet içerisindeki bütün resmi daireler tatil edildi. Sabahın erken saatlerin de Osmanlı halkı, törenin yapılacağı Beşiktaş'taki Dolmabahçe Sarayı'na

²⁹⁰Toprak, a.g.m., 173-174.

²⁹¹Tanör, a.g.m., s.21.

sarayına doğru insan seli halinde hareket ediyordu. Sarayın etrafı hınca hınç insan kalabalığı ile doldu taşı. İçeride de dışarıdakini aratmayan büyük bir heyecan mevcuttu. Vükela, devlet ileri gelenleri, askeri erkân, ulema, sefirler ve yabancı gazeteciler de sarayın salonunda kendilerine ayrılan yerlere oturmakta ve heyecanla törenin başlamasını beklemekte idiler.²⁹² Törenin yapılacağı Dolmabahçe Sarayı'nın "Divan Mahallî" denilen büyük salonunun denize bakan tarafında, İran Şahı tarafından Sultan Süleyman'a armağan edilen altından yapılmış zümrüt ve yakut taşlarıyla süslenmiş olan taht vardı.²⁹³ Nihayet artık beklenen an gelmişti. Sultan Abdülhamid, saray baş teşrifatçısı Kamil Bey'in açtığı özel odanın kapısından çıkarak salona girdi ve alkışlar içerisinde özel tahtına oturdu.²⁹⁴ Tahtın sağ tarafında Vükela, Mebusan ve Ayan üyeleri, Osmanlı birleşik milletleri, ruhani reisleri, Devlet Şûrası ve Adliye erkânı yer aldılar. Tahtın sol tarafında ise Şeyhülislam, kazaskerler ve çeşitli ilmiye erkânı yer aldılar. Bunların hemen gerilerinde ise ferikler, hemen önlerinde ise İran elçisi başta olmak üzere İstanbul'daki diğer yabancı devlet elçileri ve maiyetleri bulunuyordu.²⁹⁵

Meclisin açılışı için tüm şartların hazırlanmasında ön planda olan ve büyük çabalar sarf eden Mithat Paşa'ya açılışı görmek nasip olmamıştı. Meclis'in açılışı öncesinde Sultan II. Abdülhamid, Mithat Paşa'yı 5 Şubat 1877 Pazartesi günü saraya davet ederek sadaret mührünü geri aldı. Bunun sebebi ise aşırı hürriyetçi ve Sultan V. Murad taraftarı olan Kemal Bey'in taşraya gönderilmesini Mithat Paşa'dan istemiş olmasına rağmen emrinin yerine getirilmemiş olması idi. Padişah, bu hakkı Anayasanın 113. Maddesinin kendisine verdiği yetki ile kullanarak Mithat Paşa'yı "İzzettin Vapuru" na bindirerek sınır dışı etti. Mithat Paşa'nın yerine ise Ethem Paşa sadrazamlık görevine tayin edildi.²⁹⁶

Padişah II. Abdülhamid, elindeki kâğıdı, yeni Sadrazam Ethem Paşa'ya uzattı. Sadrazam Ethem Paşa da Sultan'dan aldığı vesikayı Mabeyin Başkâtibi Sait Paşa'ya uzatarak Meclis-i Umumi'nin açılışı için hazırlanan nutkunu okumasını

²⁹²Selda Kılıç, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", **O.T.A.M.**, C.30, S.30, Y.2011, s. 35-36.

²⁹³Güneş, **a.g.e.**, s. 86.

²⁹⁴Kılıç, **a.g.m.**, s. 35-36.

²⁹⁵Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s. 232

²⁹⁶Kuran, **a.g.e.**, s. 29-30.

istedi. Meclisi açış nutkunun okunması bittikten sonra 101 pare top atılarak, Meclis-i Umumi'nin açılışı resmen ilan edildi. Sultan, meclisin açılış nutkunu ayakta izledi ve okuma işi bitince yabancı devletlerde artık gelenek halini aldığı şekilde mebuslara “hoş geldiniz” demekten kaçınmış, sadece başı ile hafif bir selam vererek herhangi bir iltifat bildiren sözler kullanmaksızın salonundan çıkmakla yetindi.²⁹⁷

Sultan II. Abdülhamid tarafından Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle beraber Mebusan Meclisi birincisi 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında, ikincisi de 13 Aralık 1877 ile 14 Şubat 1878 tarihleri arasında olmak üzere iki dönem toplandı. Her dönem toplantısı için ayrı ayrı seçimler yapıldı.²⁹⁸

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere her iki meclis de Osmanlı Devletinde yer alan egemen sınıflarının temsilcilerinden oluşmakta idi. Meclis-i Umumi'de değişik milliyet ve dinlere mensup üyelerin yarattığı mozaik, millet meclisinin görüntüsünü veriyordu. Meclisteki gayrimüslimler, çoğunluğun 3/1 ini oluşturuyorlardı. Ancak bu durum çeşitli milliyetler arasında bir çatışma alanı haline gelmesine sebep olmadı ve hatta temel konularda siyasal birlik içinde kalabilmesine imkân sağladı.²⁹⁹

2.4. Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması ve “İstibdat” Döneminin Başlaması

Gerekli hazırlıkların ardından 20 Mart 1877'de ilk meclis toplandı.³⁰⁰ Henüz tecrübeden uzak olmasına rağmen birinci meclis, üzerine düşen vazifenin hakkını vererek çalışmalarına devam etti. Ağırbaşlılıkla ve olgunlukla hükümetin baskısı altına girmeyip hükümeti kendisi denetledi ve gözettili.³⁰¹ Meclis-i Umumi, toplamda 50 toplantı üç buçuk ay çalışmalarına devam etti. Daha sonra yeni bir seçim ile ikinci kez yeniden açıldı.³⁰²

²⁹⁷Kılıç, **a.g.m.**, s. 35-36.

²⁹⁸Çavdar, **a.g.e.**, s. 40.

²⁹⁹Tanör, **a.g.m.**, s.21.

³⁰⁰Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 42.

³⁰¹Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s. 237.

³⁰²Tunaya, **a.g.m.**, s.33.

Ancak meclisin ikinci dönemi başladığı sırada Osmanlı Devleti, yeniden buhranlı günler yaşamaya başlamıştı. Çünkü bu dönemde Osmanlı-Rus Harbi baş göstermeye başlamış, felaketler dönemi yaşanmaya başlamıştı. Rusya, Tuna boyları aşmış, Plevne'yi Osman Paşa'nın şanlı savunmasına rağmen ele geçirmişler ve Doğu'da Erzurum'u kuşatma altına almışlardı. Balkanlar da adeta bir yangın yeri halinde idi. Ruslar, Şibka önlerine gelmişler ve Sofya üzerine yürümeye başlamışlardı. Karadağlılar da Rusya'nın yanda yer alarak Bosna ve Hersek'te yerli halkı kan ve ateşe boğmakta idiler.³⁰³

Tersane Konferansı'nda arzu ve talepleri red edilen büyük güçler, Londra'da tekrardan bir araya gelerek isteklerini yumuşatıp yeni kararlar aldılar. Ancak bu kararlar da II. Abdülhamid ve hükümet tarafından reddedildi. Oysaki Osmanlı Devleti'nin Rusya ile açık bir şekilde savaşa sürüklendiği bariz idi. Bu tavrın altında Kırım Harbi'nde olduğu gibi İngiltere'den gelebilecek olan yardım güvencesi vardı. Avrupalı devletlere rest çekilmişti. Ülke ise adeta savaşa hazırды. Ulusçuluk duyguları kabarmış, yüksek seviyelere ulaşmıştı. Nitekim tarihler 24 Nisan 1877'i gösterdiğinde her şey için çok geçti. Rusya Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilanı etti. Tarihte “93 Harbi olarak” bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı da başlamış oldu. Rusya yalnızca tarihi emellerine ulaşma arzusunun yanında Osmanlı Devleti'nin meşruti idaresine de savaş ilan etmiş oluyordu.³⁰⁴

25 Nisan 1877 yılında yüce mecliste, Rusya'nın asılsız olan “Osmanlı Devleti Hıristiyanlara zulüm yapıyor” iddiası ile Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını bildiren tebliğ okundu. Bu bildiri mecliste büyük bir heyecana sebep oldu. Mebuslar, meclis kürsüsünden vermiş olduğu nutuklarda Rusya'nın bu iddialarını haksız ve temeli olmayan varsayımlar olduğunu ifade ederek red ettiler.³⁰⁵

Sultan II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de bir komisyon toplanması isteyerek vekillerin İstanbul savunması ve genel olarak savaş hakkındaki görüşlerini almak istedi.³⁰⁶ Meclis-i Mebusan'da görüşmelerin devam ettiği esnada Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti için adeta bir felakete, içinden çıkılmaz bir hale dönmüştü.

³⁰³Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s.40s.238.

³⁰⁴Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 42-43.

³⁰⁵Karal, **Osmanlı Tarihi C.8., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s.235.

³⁰⁶Gündüz, **a.g.e.**, s. 519.

Rus kuvvetleri Ayastafenos'a (Yeşilköy) kadar ulaşmışlardı. Meclis mebusları her ne kadar açık bir şekilde ifade etmekten henüz çekinseler de devletin bu kötü gidişatından Sultan II. Abdülhamid'i sorumlu tutuyorlardı. Sultan II. Abdülhamid de bu genel düşünceyi sezebiliyordu. Bu nedenle, savaşa devam veya barış yapmaya karar verilebilmesi için Yıldız Sarayı'nda 43 kişilik olağanüstü meclis topladı. Böylece kendi yükü de hafiflemiş olacaktı. Olağanüstü meclis toplantısında görüşler teker teker ifade edilmeye başlandı. Ancak, toplantıya katılan mebuslar savaşın devamı lehinde ve aleyhinde konuşmalar yaparken İstanbul mebusu Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendi'nin padişahı hedef alarak suçlama mahiyetindeki konuşmaları Abdülhamid'i kızdırdı. Bunun üzerinde Sultan II. Abdülhamid, "*Ben artık atam Sultan Mahmut'un yolunda gitmeye mecbur olacağım.*" diyerek salonu terk etti.³⁰⁷

Daha sonra padişah tarafından yayınlanan ve mecliste okunan bir irade ile padişahın Kanuni Esasi'nin 7. Maddesinin kendisine verdiği yetkisini kullanarak meclisin çalışmalarına ara verdiği mebuslara bildirildi. Öncesinde saraya Meclisi Vükeladan 9 imzalı bir mazbata gelmişti. Bu mazbatada meclisin "muvaakkaten tatili" (geçici olarak) öngörülüyordu. Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan" adlı makalesinde meclisi süresiz tatilini öngören mazbatanın gösterdiği gerekçeleri şöyle anlatmaktadır: "Mazbataya göre Meclisi Umumi'nin ödevi yasa tasarılarını inceleyip görüşmekti. Bu işin doğru dürüst yapılabilmesi için bakanların meclise gelip gereken bilgileri vermeleri, meclis üyeleriyle görüşmeler yapmaları gerekir. Oysa devlet, içinde bulunduğu olağanüstü durum dolayısıyla olağan zamanlarda yapılabilecek işlemleri yapamamaktadır. Özel olarak, toplantı süresince meclisin her an olagelen gelişmelerden ve bakanların aldıkları kararlardan haberi kılınması gerekir. Oysa olağanüstü durum bir yana, diğer devletlerle yapılan görüşme sonuçlarının 'vakit ve zamanı' gelmeden meclise bildirilmesinin dünyanın hiçbir yerinde 'caiz olmadığını' ileri sürülüyordu. Barış sözleşmelerinin meclisin kalan toplantı süresi olan bir aydan fazla süreceği tahmin olunuyor, bu yüzden de o meclis toplantı süresi içinde meclise açıklanabilecek herhangi bir sonuca ulaşamayacağı bildiriliyordu. Ara verme, bu gerekçeye dayanılarak istenilmiştir."³⁰⁸ Nitekim

³⁰⁷ Kızıltan, **a.g.m.**, s. 270.

³⁰⁸ Akşin, **a.g.m.**, s. 35.

meclisin tatil edilmesiyle beraber artık Sultan II. Abdülhamid, devletin idaresini yeniden tamamen eline almış bulunuyordu.³⁰⁹

14 Şubat 1878 günü gerçekleştirilen bu saray darbesinden sonra da Meclis-i Umumi kapatıldı ve bir daha toplantıya çağrılmadı. Kanuni Esasi hukuken olmasa bile fiilen hükümsüz hale geldi. Sonraki yıllar “istibdat dönemi” adını alacak olan baskıcı bir hal almıştı. Mithat Paşa başta olmak üzere birçok meşrutiyet yanlısı kişiler, görevlerinden azledilerek çeşitli sebeplerle başkentten uzaklaştırıldı. Ülke içerisinde “günümüzde fişleme olarak tabir edilen” hafiyecilik ve jurnalcılık örümcek ağı gibi her yeri kaplayarak hal içerisinde bir korkuya sebep oldu. Bütün yetkiler padişahın tekelinde toplandı. Sadrazam ve vekillerin itibarı azaldı. Normal birer amir vazifesi gördüler. Kâmil Paşa başta olmak üzere bazı devlet adamlarının bakanlar kurulunu güçlendirme çabaları sonuçsuz kaldı. Şûra-yı Devlet de kendine verilen görevleri bağımsız bir şekilde yapamaz hale geldi. Bağımsız yargı da baskı ve çeşitli müdahaleler altında kaldı.³¹⁰

Kanun-i Esasi, maalesef Osmanlı toplumuna gerektiği gibi anlatılamadı ve halka mâl edilemedi. Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan üyeleri, her ne kadar meclisin ikinci kez açılışı dolayısıyla söylediği nutuktan dolayı padişaha teşekkür edip minnetleri ifade ettiyseler de meselisin kapatılmasına aynı ölçüde tepki gösteremeyip boyun eğmek zorunda kaldılar. Artık meclisin kapatılması ile ilgili 13 Kasım 1878 tarihli sadaret tezkeresi yazıldı ve durum vilayetlere gönderilen birer yazı ile duyuruldu. Böylece Osmanlı devleti 30 yıl sürecek olan “İstibdat Dönemi” başladı.³¹¹

2.5. I. Meşrutiyet Döneminin Değerlendirilmesi

Türk demokrasi tarihinin ilk yazılı anayasası, 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile gerçekleşmiştir. Daha öncesindeki 1808 Sened-i İttifak, 1839 Gülhane Hattı, 1856 Islahat Fermanları ise Kanun-i Esasi’nin temellerini atan

³⁰⁹Kuran, **a.g.e.**, s. 30.

³¹⁰Tanör, **a.g.m.**, s.21.

³¹¹Yücel Özkaya, “Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha”, **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, C.31, S.1,2, Y. 1987, s. 398.

girişimlerdir.³¹² Tarihler 23 Aralık 1876'yı gösterdiğinde Kanun-i Esasi'nin ilanı gerçekleştirilerek Millî Mücadele dönemi de dâhil olmak üzere Türk demokrasi tarihinin “anayasal süreç” i de başlamış oldu.³¹³ Yine Türk demokrasi tarihinin günümüzdeki anlamında ilk “meclis” i de I. Meşrutiyet döneminde Kanun-i Esasi'nin ilanı ile gerçekleşmiş oldu. Böylece padişahın tekelci hâkimiyeti anlayışı sınırlandırılmış oldu ve ülke yönetiminde parlamenter sisteme geçildi.³¹⁴ 23 Aralık 1876 yılında Osmanlı İmparatorluğunun rejimi Kanun-i Esasi ile birlikte artık anayasal monarşi kimliğine büründü ve 1922'de saltanat kaldırılana kadar 46 yıl boyunca devam etti.³¹⁵

I. Meşrutiyet döneminde ilk kez meclis sisteminin oluşturulduğu Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları takdire şayandı. Meclis-i Mebusanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa üç kıtada (Yanya'dan Basra'ya, Van'dan Trablusgarp'a kadar uzanan topraklar) bir araya gelerek yaşayan çeşitli ırklara, dinlere ve mezheplere bağlı insanların temsilcileri bir araya gelerek oluşturmuşlardır. Tarih sayfalarında eşine çok az rastlanılacak olan bu meclis, Birleşik Osmanlı Milletlerini temsil etmekteydi.³¹⁶

I. Meşrutiyet döneminde ilan edilen Kanun-i Esasi, beraberinde birçok hak ve hürriyet getiriyordu. Bundan böyle basının devamlılığı sağlanarak sansürlenmeyecek, engellenemeyecek, dışlanamayacaktı. Olağanüstü mahkemeler kurulmayacak, yasal dayanağı olmaksızın hiçbir fert tutuklanmayacaktı. Siyasi suçlarından dolayı hiç kimseye idam cezası verilmeyecekti. Çeşitli dinlere mensup olan kişiler kendi dini ayinlerini dilediği gibi özgürce gerçekleştirebilecek, şirketler kurabilecek, iç huzur ve güvenliği bozmamak, silah kullanmamak kaydıyla cemiyetler kurabilecek, dilekçe ya da basın yayın yoluyla hür bir şekilde duygu ve düşüncelerini açıklayabilecekti. Bununla beraber eğitim ve öğretim devletin denetimi altında serbest olacak, ilk eğitim ücretsiz olacaktı. Değeri peşin olarak karşılanması suretiyle kamulaştırma yapılabilecekti. Tebaa içinde çalışma, ticaret yapma özgürlüğü olacak, alınan vergiler

³¹²Tunaya, **a.g.m.**, s. 27.

³¹³Uzun, **a.g.m.**, s. s.153.

³¹⁴Haydar Efe, “Türkiye'nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi”, **K.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 6, S.11, s. 158.

³¹⁵Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, s. 55.

³¹⁶Toprak, **a.g.m.**, s.178-179.

ortak yararlar için kullanılacaktı. Vergiler yeniden düzenlenecek ve buna göre herkes kendi bütçesine göre verecekti. Ülkenin yönetimi anaysa dâhilinde ülke, vilayet, sancak, kaza ve nahiye olarak ayrılacaktı. Vilayetlerde genel meclis, vilayet meclisi olmak üzere iki meclis bulunacaktı.³¹⁷

Kanun-i Esasi'nin getirmiş olduğu meşrutiyetin bazı olumsuz sayılabilecek yönleri vardı. İlk olarak Kanun-i Esasi'nin Tersane Konferansı'nda herkesten habersiz bir şekilde ani olarak ilan edilmesi adeta psikolojik bir hata idi. Babıali'nin amacı, Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki çirkin emellerine ulaşmasını engellemekti. Ancak, meşrutiyetin ilanı gibi alınan radikal bir karar, daha muntazam bir şekilde ilan edilmeli idi. Bu ilan duyurusunda ise İstanbul'da bir tören hazırlanmalı, Avrupalı devletlerin elçilerinin de davetliler içerisinde yer aldığı ve diğer konferans delegelerinin davet edildiği bir sunum yapılması daha ciddi olabilirdi. Belki de bu sebepten olsa gerek, konferans delegeleri, meşrutiyetin ilan şeklini, çalışmalarını önlemeye yöneltilen bir oldubitti hareketi gibi görüp onu ciddiye almadılar. Ciddiyete alınmayan meşrutiyet ilanı hadisesi ise Osmanlı Devleti'ne uluslararası platformda bir olumlu bir tesiri olmadı.³¹⁸

Ayrıca Kanun-i Esasi, çağdaş anayasadan uzak ve bir nevi sistemler arası geçiş devri anayasası özelliğinde idi. Belirli bir sistematığe sahip olmaktan uzakta acele ile hazırlanmıştı. Ayrıca Kanun-i Esasi'ni en büyük falsosu 113. maddesiyle padişaha oldukça geniş yetkiler, haklar tanımasıydı.³¹⁹ Mecliste bulunan 130 mebuslar, bizzat halk tarafından doğrudan değil, vilayet ve sancak meclisleri tarafından seçilmişti. Bazı yerlerde vali tarafından yapılan atamaların seçimlerin yerine geçtiği görülmekteydi.³²⁰ Ayrıca 1876 Kanun-i Esasisi'ye göre oluşturulan Bakanlar Kurulu, parlamentoya değil padişaha karşı sorumluydu.³²¹

Meşrutiyet rejimi, padişahla beraber içeride ve dışarıda birçok kesimin de hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu. İçeride şeyhülislamlık ve ilmiye başta olmak üzere devletin bütün kademeleri, başarısızları dolayısıyla devlete hesap vermek zorunda

³¹⁷Güneş, **a.g.e.**, s. 60-61.

³¹⁸Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat**, s.29-30.

³¹⁹Artuç, **a.g.m.**, s. 67.

³²⁰Zürcher, **a.g.e.**, s. 116.

³²¹Efe, **a.g.m.**, s. 157-158.

kalan paşalar, düzenli bir maliye ve vergi sisteminin kendi çıkarlarına ters düştüğü Galatalı bankerler oldukça huzursuzdu. Dışarıda ise İmparatorluğu'nun zayıflığını kendi lehine kullanarak gelişmelerini sağlayan devletler, artık parlamentolu ve anayasal rejime sahip olan imparatorluğun siyasal birliğini yeniden sağlamasından korkuyorlardı. Bununla beraber kendi ekonomik talepleri bakımından, padişahı ya da yukarı devlet bürokrasisini kendi arzu ve taleplerinin gerçekleştirilmesi bakımından ikna etmek, meclisi ikna etmekten daha kolay olduğundan parlamenter sistem çıkarlarına ters düşmüştü. Ayrıca yeni reform çalışmalarını gerçekleştirmeye başlayan meclis, dış güçlerin sahip olduğu tavizleri de ellerinden almaya başlamıştı. Kanun-i Esasi'nin getirmiş olduğu kural ve kurumlar gerçek anlamda bir meşrutî idarenin kurulabilmesine imkân vermemişti. Daha çok padişahın haklarını halka ve meclise karşı korumuştur. Ancak buna rağmen tabandan gelen baskılar sonucu kabul edilen bir anayasa ve imparatorluğun da ilk anayasası olması önemlidir. Eksik de olsa bir insan hakları listesi getirmesi ve parlamento deneyini başlatması bakımından bir hayli gerekli idi. Böylece, halkın yönetime katılma şansı ve Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olma yolunda ciddi bir adım atılmıştı. Padişahın tekelinde olan yönetim ve idareye halkın da parlamento aracılığıyla ortak olması önemli bir yenilikti.³²² Toplam altı buçuk ay sürmüş olan I. Meşrutiyet'in döneminin parlamento hayatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın siyasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.³²³

Meclis-i Mebusan, ilk kez demokrasiyi deneyen bir ülke için dikkate değer bir olgunluk içerisinde çalışmalarını büyük bir ciddiyetle sürdürdü. Meclis içerisinde çok sayıda gayrimüslim mebusun bulunmasına rağmen savaş karşısında ortak bir duygu düşünce etrafında "Osmanlılık" bir olunmuş ve mükemmel bir dayanışma örneği sergilenmiştir. Meclisin tutanakları incelendiğinde; hükümet ve idarenin cehalet, yolsuzluk, rüşvet, becerisizlik, keyfilik, baskı ve zulüm uygulamaları içinde bocalanmakta olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu duruma göre Meclis, genellikle hükümet ve idarenin kusurlarını görebilen ve eleştiren, ilerlemeden yana, özgürlükçü, çağdaş, akılcı, hukuk devletinden yana bir tutum içinde olduğu ve

³²²Tanör, **a.g.m.**, s.21.-22.

³²³Tunaya, **a.g.m.**, s.33-34.

yapılan bu eleştirilerin ise devlete bağlılık anlayışı içerisinde yapıldığını görüyoruz.³²⁴

3. II. Meşrutiyet Dönemi Demokratikleşme Hareketleri (1909-1918)

3.1. II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

23 Aralık 1876'da ilan edilen Birinci Meşrutiyet, Sultan II. Abdülhamid'in 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek "meclisin görevini layıkıyla yerine getiremediği" gerekçesiyle Kanun-i Esasi'nin 7. ve 35. maddelerinin kendisine verdiği yetkisi ile Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatile çıkarıp kapatmıştı. Böylece Birinci meşrutiyet dönemi de kısa sürmüş ve son bulmuştur. Yeniden mutlakiyet dönemi başlamıştır. Bu durum otuz yıl boyunca sürecek ve tek bir yöneticinin bulunduğu ve bu yöneticinin de halkına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan, monarşi ve baskılar ile devletin yönetilmesi durumunu ifade eden³²⁵ "İstibdat Dönemi" olarak adlandırılacaktı.³²⁶

Ayrıca bu dönemde II. Abdülhamid, fiziki yönden oldukça ihtiyarlamıştı. Ancak buna rağmen imparatorluğun hiçbir bölgesinde kendisine karşı gelmek mümkün değildi. Saray, kölelik eğitimi alan kimselerle doluydu. Hükümetin başı görevini üstlenen sadrazam, pasif durumda idi ve yalnızca verilen görevleri yerine getirmekle meşguldü. Aktif faaliyetler içinde değildi. Ordunun komutasında olan komutanlar, bulundukları mevkilere kendi başarıları ile değil padişahın güven onayı ile gelmişlerdi. Bu sebeple onun arzularının dışında hareket etmeleri mümkün görünmüyordu. Sarayında dışında imparatorluk halkı da bitkin ve güçsüz bir halde idi. Bu topraklar içerisinde siyasi olarak bağımsızlığını elde etmek isteyen ve henüz birer ulus sayılmayan Arnavutluk, Makedonya, Anadolu, Lazistan, Kürdistan, Acemistan, Irak, Arabistan halkı ayaklanmaya ve bölücü faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı.³²⁷

³²⁴ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s.42.

³²⁵ "İstibdat", **T.D.K.**, e.t. (13.06.2017)

³²⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s. 399.

³²⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C.9., İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)**, (2. Basım), T.T.K., Ankara, 2009, s.1.

Yine bu günlerde Balkanlar da ateş içerisinde yanmakta idi. Başta Arnavut, Bulgar, Sırp ve Karadağ çeteleri kendi aralarında örgütlenerek köylere baskın yapıp hükümet memurlarını öldürüyorlar, yerli halka da zulümler yapıp canları alıyorlardı. Rumeli bölgesinin her yerinde bu katliamlar devam ediyordu. Tabur tabur bölgeye giden Osmanlı Devleti'nin askerleri bunlarla mücadele ediyor ve hatta çatışmalarda bulunuyordu. Ancak kesin çözüme ulamadan geri dönüyordu. Artık ülkede asayiş namına bir şeyden bahsetmek mümkün değildi. Yabancı devletlere birçok imtiyazlar verilmişti. Bunun neticesi olarak devlet içerisinde yaşayan gayrimüslim halktan vergi ve gümrük resmi alınmamakta, ikamet ettikleri yerlere polis müdahale edememekte, memleket ekonomisinin gerektirdiği tasarruf şartları buralara uygulanamamaktaydı. Ayrıca bunları adli, iktisadi ve mali ayrıcalıkları da vardı. Bu durum ise devletin tam istiklalini zedeleyen durumu oluşturuyordu.³²⁸

Balkanlar'da bulunan özellikle Makedonya'da büyük bir kargaşa ortamı vardı. Burada olağanüstü hallerin yaşanmasında Osmanlı Devleti'nin siyasi zayıflığının yanında dış güçlerin de mutlak etkileri vardı. Çünkü Balkanlar'da Rusya, Avusturya, İtalya başta olmak üzere, Avrupa devletlerinin nüfuzlarını kullanarak üstünlük kazanma mücadeleleri yaşanıyordu. Bu da bölgeyi huzursuz hale getiriyordu. Özellikle Rusya'nın Uzak Doğu'da 1904-1905 Savaşları'nda Japonya'ya yenilmesi ve İngiltere'nin Asya üzerinden (Çin-Tibet-Afganistan-İran) Anadolu sınırlarına kadar bu bölgelerde nüfuz hâkimiyetini arttırması üzerine iki devlet de yeniden Balkan siyasetine önem vermeye başladı. Böylece bölgede satranç oyunları da başlamış oldu. Bu gelişmeler ise yine Balkanlar'da gözü olan Avusturya ve İtalya'nın kaygılanmasına sebep oldu. Böylece Balkanlar'da devletlerarası çatışmalar da çoğalmış oldu. Bu esnada İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çan II. Nikola arasında 8-9 Haziran 1908'de Reval'de bir görüşme yaptılar. Görüşmenin öncelikli konusu Makedonya ve Boğazlar sorununu çözüme kavuşturmaktı. Ancak görüşme sonunda çıkan karar ise Makedonya'ya ıslahatın gerekli olduğu meselesidir.³²⁹

Memleket anayasa ve parlamentonun getirmiş olduğu neşe günlerden oldukça uzak, buhranlı günler yaşamaya başlamıştı. Durum tespiti yapıp çözüm yolları

³²⁸Mustafa Turan, **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart**, Çelikcilt Matbaası, 1964, İstanbul, s. 15-17.

³²⁹Uçarol, **a.g.e.**, s. 401-402.

üretecek bir meclis artık yoktu. Ayrıca dönemde kanunen yürürlükte olan meclisin kapatılıp tatil edilmesine rağmen kaldırılmış olan ve yürürlükte olmayan Kanun-i Esasi Anayasası'nın Sultan II. Abdülhamid'e vermiş olduğu 113. maddenin sık sık kullanılması dikkat çekici bir husustur.³³⁰

Bu dönemde Genç Türkler tekrardan sahneye çıkmışlar ve Sultan II. Abdülhamid'in kaldırmış olduğu Kanun-i Esasi Anayasası'nı tekrardan yürürlüğe koyması sağlamayı kendileri ülkü edinmişlerdi. Bu uğurda çeşitli edebiyat türü Yay. bu amaç için vasıta olarak kullanılmış, duygu ve düşünceler ile genele ulaşmayı hedef edinmişlerdi. Böylece bir meşrutiyet kuşağının yetişmesine imkân sağlamışlardı. Bu kuşak dönemin tüm baskıları ve yasaklarına rağmen okudukları okullarda yabancı diller öğrenerek yabancı siyasi içerikli dergi, gazete, kitap v.b. yayınları takip ederek batıyı yakından takibe alabilmişlerdi. Bu yabancı dillerin gelişerek çoğalmasında yabancı okullarında katkısının olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak bu kuşak, istibdatçıların nazarından saklamayarak zaman zaman ifşa oluyorlardı. Bu yüzden kovalamacalar, tutuklamalar ve sürgünler sık sık gündeme geliyordu. Bununla beraber Genç Türkler kuşağına bir de istibdatçı taraf da muhalif olarak onların aksi yönünde basın yayın kullanılarak karşıt bir propaganda işine giriştiler.³³¹

20. yy'ın başlarında genç Osmanlı aydınlarına meşrutiyetin yeniden ilanı hususunda cesaret ve teşvik sağlayan iki olay olmuştur. Birincisi, Rusya'nın 1905 yılında Uzak Doğu'da yenilgiye uğramasıdır. Çünkü bir Uzak Doğu ülkesi olan Japonya, meşrutiyetle yönetiliyordu. Japonya'nın bu zaferi meşrutî idare yönetimine bağlandı. Osmanlı Devleti'nin de meşrutiyetle yeniden güçlenebileceği öngörölmeye başlandı. İkincisi ise; İran'da gerçekleşen meşrutiyet hareketidir. Bu ise müslüman bir ülkenin meşrutiyete geçişini sağlayabileceğine, İslam'ın temeli olan Kur'an'ı Kerim'in ise anayasal düzene engel olmayacağıının bir ifadesi olarak algılandı.³³²

³³⁰Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", **Ç.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, S 1, Çankırı 2012, s. 71.

³³¹Karal, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)**, s. 2-3.

³³²Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 30.

Dünyanın her yerinde devletler hızla çağdaşlaşma yolunda ilerlerken bu dönemde Osmanlı Devleti oldukça geri kaldı. Yalnızca ordunun ıslahı için Almanya'dan eğitimciler ve uzmanlar getiriliyor, bir takım silahlar alınıyordu. Ancak bunlar da serbest bırakılmıyor, cahil hafiyelerin gözetiminde çalışmalar yapabiliyordu.³³³

3.2. II. Meşrutiyet'in Hazırlanışı ve İlanı: 1908 Devrimi

İstibdat döneminin baskıcı yönetimine karşı artık muhalefet iyiden iyiye kesin çizgilerle belirmeye başlamıştı. Bu muhalefet, II. Meşrutiyet'in doğumunu hazırlayan ana unsur olacaktı. Sultan II. Abdülhamid, devletin birçok kademesinde, askeri ve eğitim kurumlarında modernleşme önem vermiş, bir takım ıslahat çalışmalarında bulunmuştu. Daha sonra kendisine muhalefeti ortaya çıkaracak olan ilerici fikirler ise bu kurumlarda filizlenmeye başladı.³³⁴ Bunların yanında Avrupa'da çalışan Genç Türkler birçok dernekler, cemiyetler kurmuşlardı. Bunlara paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de başta İstanbul, Suriye ve Makedonya olmak üzere birçok yerde örgütlenmeler başladı.³³⁵ Artık XX. yy'dan itibaren bu yenilik ve değişim yanlısı muhalifler zamanla "Jön Türkler" olarak tanınmaya başladı. Jön Türk'lerin asıl ulaşmak istediği amaç ise 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koyarak meşruti idareyi hâkim kılmaktı.³³⁶

Daha önce Sultan II. Abdülhamid ve yönetimine karşı ilk muhalefet hareketini "Yeni Osmanlılar" (Genç Osmanlılar) adlı meşrutiyet yanlısı grup oluşturmuştu. Yeni Osmanlılar'ın meşrutiyet fikirleri gelecek kuşak için bir nevi düşünce mirası kabul edilmesi, zaman içerisinde "Jön Türk" hareketinin doğmasını gerçekleştirmiş oldu. Bu duruma paralel olarak "İttihad ve Terakki Cemiyeti" ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet tarafının temel ideolojisi; Osmanlı Devleti'nin gittikçe hızlanan ve önüne geçilemeyen çöküşünü engellemek, hürriyet, anayasa, parlamento

³³³Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, (2. Baskı), Y.K.Y., İstanbul, , 2011, s. 31-32.

³³⁴Durdu, **a.g.m.**, s.297.

³³⁵Karal, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)**, s.6.

³³⁶M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler", **T.D.V.İ.A.**, C.23, s. 584-585.

ve eşitlik gibi demokratik toplumlar için vazgeçilmez unsur temel kavramların harareti savunucusu olmak olmuştur.³³⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1890 yılında Mekteb-i Tıbbiye’de kurulmuştu. Kurucuları arasında başta Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve İbrahim Temo gelmektedir.³³⁸ Bu cemiyetin kuruluşunu müslümanlarla beraber gayrimüslimler de desteklemekteydi. Müslümanlar meşrutî idareye geçip anayasaya yeniden kavuşma arzusu ile İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni desteklerken Hristiyanlar da milli bağımsızlıklarını kazanmak ümidi ile destekliyorlardı.³³⁹

Jön Türk’ler, artık saman altından yürüttüğü eylemlerle faaliyetlerine başlamıştı. 29 Aralık 1907’de Paris’te ikinci kongresini düzenledi. Kongre sonunda ise üç noktada karara varıldı. Buna göre padişahı tahttan feragatini sağlamak, Osmanlı milleti için eşitlik ve özgürlük temeline dayalı bir parlamento oluşturmak ve bu amaçlara ulaşıcı yol bulma, kararlar alabilmek için sürekli bir komite kurmak noktasında hemfikir olundu. Bu amaç doğrultusunda özellikle başta Makedonya olmak üzere genel ayaklanma, silahlı ve silahsız direnme eylemleri, vergi ödememe, ordu içinde örgütlenme gibi eylemler yapılması faaliyetlerine girildi.³⁴⁰

İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılından başlayarak, devrimci hareketlerine artık resmen başladı.³⁴¹ Nitekim meşrutiyet lehine yapılan ilk fiili harekette bulunup İsmail Cambulad Bey’in de yardımıyla Selanik Merkez Kumandanı, Kaymakam Nazım Bey’e suikast düzenlendi. Yıldız Sarayı’nda şok etkisi yapan bu olayın derhal araştırılması için İsmail Mahir Paşa ve heyeti Selanik’e gönderildi. bu olaydan daha sonralarında İttihat ve Terakki Cemiyeti, bütün konsolosluklara Makedonya meselesi hakkında birer muhtıra gönderdi. Gönderilen bu muhtıralarda Makedonya’nın durumundan bahsediliyor, Avrupalıların bölgedeki hak ve iddialarının asılsız olduğu,

³³⁷ Nevzat Artuç, **a.g.m.**, s. 67,69.

³³⁸ İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **O.T.A.M.**, Y.1, 2005, s. 2.

³³⁹ Durdu, **a.g.m.**, s.301,298.

³⁴⁰ Durdu, **a.g.m.**, s. 301.

³⁴¹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi “Elusive Transformation: The Revolution Of 1908 In Turkey”**, (1.Baskı), çev. Ayda Erbal, İletişim Yay., 1995, İstanbul, s. 98.

Osmanlı topraklarında haksız yere müdahalelerde bulunduğunu bildiriyordu. Ayrıca bunların Hristiyan kesimi koruyup gözetirken Türk'lere ise zulümlerin yapıldığı.³⁴²

9 Haziran 1908 sabahı, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikola'nın Reval görüşmesinde bir araya gelmesi, genel kamuoyunda yeni bir üçlü cephenin ortaya çıkması olarak yorumlanmaya başladı. Ancak görüşme sonrası yayımlanan bildiri Makedonya sorununa değinildiğini ifade etse de buna pek itibar edilmedi.³⁴³ Bu görüşme, Osmanlı Devleti'nde Makedonya meselesinde İngiliz Rus işbirliğinin oluşturulması ve bölgeye ortak bir müdahalesinin başlangıcı olarak yorumlandı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde heyecanlı ve tedirgin bir bekleyiş hâkim oldu.³⁴⁴ İngiltere ile Rusya'nın Reval görüşmesinde birbirlerine daha çok yaklaşmışlar ve Balkan sorununda ortak görüşe vardıklarını bildirmişlerdi. Buna göre; 1907 Anlaşması ile İngiltere ile Rusya'nın bölüşme hattı, Anadolu sınırlarının üzerinde geçeceği öngörüsü uyandırmıştı. Bu da devletin parçalanacağı anlamını iyiden iyiye güçlendirdi. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni rahatsız etti ve endişeye sevk etti.³⁴⁵

Reval görüşmelerinde özellikle henüz Osmanlı toprağı olan Makedonya'nın söz konusu olmasına rağmen Osmanlı hükümetinin ve padişah II. Abdülhamid'in olaylara kayıtsız tutumu, meşrutiyet isyanı meşalesini yakan son kıvılcımdı. Bu olayları bahane ederek protesto etmek isteyen Kolağası Niyazi Bey, 15 Haziran 1908'de Resne'de Hacı Ağa'nın evinde arkadaşlarıyla yaptığı istişare sonucunda meşrutiyet hayali ile dağa çıkıp hükümete isyan hareketinde bulunmaya karar verdi.³⁴⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğini alarak 3 Temmuz 1908 günü, 400 kişilik çetesiyle Resne'de dağa çıkarak ayaklanmayı başlattı. Sarayın ayaklanmayı bastırma amacıyla yapmış olduğu müdahaleler ise başarılı olamamıştı. Padişaha çekilen sürekli telgraflarla anayasanın yeniden yürürlüğe koyulmasını ve

³⁴²Kuran, **a.g.e.**, s. 307-308.

³⁴³Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, "İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918"**, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s. 23.

³⁴⁴Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, (5. Basım), çev., Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, Eylül 1999, s.17.

³⁴⁵Uçarol, **a.g.e.**, s. 402.

³⁴⁶Kuran, **a.g.e.**, s. 308

meşrutî idareye kesin dönüşün sağlanarak “millet meclisi” nin yeniden toplanmasını talep ediyordu.³⁴⁷

Hızla gelişen olayların önüne geçilemez olmuştu. 20 Temmuz’da Manastırlı Müslümanlar meşrutîyet talebiyle ayaklanmaya başladılar. Ayaklanan halk askeri depoları ele geçirmeye başlamıştı. Bu olaylardan kısa bir süre önce Manastır Valisi Hıfzı Paşa, saraya yazdığı mektubunda halkın aruzunun yerine getirilmesini, direnmenin ise kifayetsiz olduğunu bildirmişti. Ancak onun bu tavrı kınanmıştı. Talepleri karşılık göremeyen Hıfzı Paşa da bunun üzerine istifa etmişti. Manastır’daki ayaklanmayı Gribava, Elesma, Kizano, Köyler ve Şerifiye’de ortaya çıkan yer yer isyanlar takip etti. Arnavutlar da Kosova’ya bağlı Firzovik’te toplanarak meşrutîyeti geri getirmek için yeminler etmeye başladılar. Bu arzularını padişaha bir ulti-matom göndererek bildirdiler ve aksi takdir de ise İstanbul’a yürüyerek padişahı tahttan indireceklerini ifade ettiler.³⁴⁸ Tarihler 20 Temmuz 1908’ de ayrıca Binbaşı Enver Bey de birlikleriyle Niyazi Bey’e katıldı. Artık Makedonya’ya sarayın sözü geçmiyor, Kanun-i Esasi Anayasası’nın yeniden ilanı ve yeniden oluşturulacak bir millet meclisinin toplanmasını isteyen yüzlerce telgraf yağmaya devam ediyordu.³⁴⁹ 21 Temmuz 1908 de Ohri’de Redif Alayı Komutanı Eyüp Sabri Efendi, asker ve halktan kurulan bir kalabalıkla beraber dağa çıktı ve Niyazi Bey’in kuvvetleriyle birleşerek güçlere güç kattı.³⁵⁰

Rumeli dolaylarında olayların ilk vükû bulduğunda İstanbul, bu durum basit bir ayaklanma ve hoşnut olmayan sınırlı bir grubun oluşturduğu hareket olarak gördü. Bu yüzden bu kalkışma hareketini gizli polisler aracılığıyla çözme yoluna gitti. Ancak olaylar tahmin edilenden çık daha büyüktü ve daha da büyüyerek kitlesel bir hal durumuna gelmişti. Ordunun devreye girmesi kaçınılmaz bir sonuçtu. İlk iş olarak Manastır ve çevresinde cereyan eden bu olayların aslının ne olduğunu çözümlenebilmek ve isyanın bastırılması amacıyla Şemsi Paşa görevlendirilerek bütün imkân ve olanakları kullanması emredildi. Emri yerine getirmek için yola çıkan Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908 tarihinde Manastır’a ulaşmıştı. Durum

³⁴⁷Tanör, **a.g.m.**, s.24.

³⁴⁸Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 26.

³⁴⁹Durdu, **a.g.m.**, s. 302.

³⁵⁰Karal, **İkinci Meşrutîyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)**, s. 35-36.

tespiti ve harekât planı hususunda Saray’a bilgi verebilme için telgraf çektiği postanenin kapısı önünde suikasta maruz kalarak öldürüldü. Bu olay meşrutiyet taraftarları için önemli bir husustu. Çünkü padişahın en güvendiği paşalardan birinin öldürülmesi, padişahın despot tavrına vurulan bir tokattı. Diğer taraftan da Niyazi Bey’in ortadan kaldırılması engelleniyordu. Bu hareket ile meşrutiyet talebinde olan kitle tabanını daha da genişleterek büyütüyordu.³⁵¹ 7 Temmuz’da Manastır’da öldürülen Şemsi Paşa’nın yerine tayin edilen Müşir Osman Paşa meşrutiyetçiler tarafından kaçırıldı. Ayrıca Anadolu’dan Makedonya’ya isyanı bastırmak gönderilen askerler de teker teker bu cemiyete katılıyordu. Ayrıca İttihatçı subayların 180 imzalı bir telgrafla 21 Temmuz 1908’de anayasanın yürürlüğe konması istemesi gibi hadiseler de yaşanmaya başlamıştı.³⁵² Bul telgraflar, Sultan II. Abdülhamid’in anayasayı ilan etmeme yönündeki tavrını da kırmıştı.³⁵³

Kitleysel boyutlara ulaşan kalkışmanın durdurulması için İstanbul’un aldığı diğer önlemler de başarılı olamadı. Kısa bir süre önce kurulan Sait Paşa Hükümeti, henüz ilk toplantısında ülkeyi içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmak için Kanun-ı Esasi Anayasası’nın yeniden yürürlüğe koyulmasını ve Meclis-i Mebusan’ın yeniden toplanmasını kararlaştırmıştı.³⁵⁴ Bu arada 23 Temmuz 1908 günü ittihat ve Terakki Cemiyeti, manastırda hürriyeti ilan etti. Aynı gün içerisinde bütün Rumeli’nin de bu olayı benimsediğine dair bildiriye çektiği telgraflarla saraya bildirdi.³⁵⁵ Nitekim yaşanan bu olayların önünü alamayacağını anlayan Sultan II. Abdülhamid, artık direnmenin faydasız olduğunu anlayarak baskıcı tutumundan feragat edip 23 Temmuz 1908 günü 1878 yılında kaldırdığı Kanun-i Esasi Anayasası’nı yeniden yürürlüğe koyulmasını, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan’ın yeniden toplanıp işbaşına geçmesini kabul etti. Bu kararı da ertesi günü 24 Temmuz 1908 yılında buyurduğu fermanla halka bildirerek İkinci Meşrutiyet’in ilan resmen gerçekleşmiş oldu.³⁵⁶ Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin başlattıkları mücadele başarıya

³⁵¹Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 22-23.

³⁵²Hakan Temiztürk, Salih Seyhan, “II. Meşrutiyet ve Millet Gazetesi” **Atatürk İletişim**, C.1, S.2, Y.2011, s. .3.

³⁵³Eraslan, Olgun, **a.g.e.**, 64.

³⁵⁴İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, **O.T.A.M.**, C.1, S.1, Y.1990, s. 178-179.

³⁵⁵Tanör, **a.g.m.**, s.24.

³⁵⁶Uçarol, **a.g.e.**, s. 402-403.

ulaştı ve ülkeye anayasayı yeniden kazandırarak özlenen meşrutî bir yönetime kavuşturmuş oldu.³⁵⁷

3.3. Meclis-i Mebusan'ın Yeniden Açılışı ve Seçimler

Ülkede meşrutîyetin yeniden ilanı üzerine memlekette büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılandı. İmparatorluk içinde muhalif uluslar da çatışmalarına son vermişlerdi ve barış ortamının gerçekleştiği görülmekteydi. Meşrutîyet haberi, Müslüman hocalarla Rum, Ermeni ve Bulgar papazlar arasında öpüşmeler ile karşılandı. Makedonya'daki çeteler de artık dağdan inerek faaliyetlerini durdurma kararı aldılar. Dağlardan inen bu çeteleri halk büyük coşkuyla karşıladı.³⁵⁸ Yaklaşık otuz yıl sürmüş olan “istibdat” döneminin ardında nihayet 23 Temmuz 1908'de meşrutîyet ilan edildi ve anayasa yeniden yürürlüğe koyulduğu kamuoyuna duyuruldu.³⁵⁹ Ayrıca Sultan II. Abdülhamid aynı gün bir “İrade-i Seniye” yayınlamak suretiyle Meclis-i Mebusan'ın da açılacağını açıklıyordu. 1 Ağustos 1908 de de bir Hatt-ı Hümayun çıkarılarak Kanun-i Esasi Anayasası'nın anayasal unsurları tertip edilip çerçevesi çizildi.³⁶⁰ Tüm vilayetlere ve livalara Kanun-i Esasi' Anayasası'nın yürürlüğe girdiği bildirilerek milletvekili seçimlerinin yapılmasına dair emirler gönderildi. Meşrutîyet coşkusu halk tarafında Temmuz ve Ağustos ayları boyunca sürdü. Ancak aynı hürriyet coşkusu ve heyecanı hükümet tarafında pek görüleliyordu. Çünkü hiç de acelecî bir tavır içerisinde değillerdi. Sadrazam Küçük Sait Paşa ve diğer hükümet üyelerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve hatta meşrutîyet yönetimine karşı tavırları soğuk görünüyordu.³⁶¹

Meşrutîyetin ilan edildiği gün, aynı zamanda seçim sürecine de girilmişti.³⁶² Artık meşrutîyetin ilan edilmesinden ve gerekli yerlere duyurular ile bildirilerin gönderilmesinin ardından ülkede mebus seçimi hazırlıkları başladı. Ancak en son seçimden bu yana yaklaşık otuz yıl geçmişti. Dolayısı ile henüz demokratik geleneği oturtulamamıştı. Halk seçim ile ilgili pek bir şey bilmiyordu. Bu yüzden seçim ile

³⁵⁷ Güneş, **a.g.m.**, s. 178-179.

³⁵⁸ Tunaya, **İkinci Meşrutîyet Dönemi 1908-1918**, s. 4.

³⁵⁹ Ali Akyıldız, “Meclis-i Mebusan”, **T.D.V.İ.A.**, C.28, s. 246-247.

³⁶⁰ Durdu, **a.g.m.**, s.303.

³⁶¹ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 37.

³⁶² Eraslan, Olgun, **a.g.e.**, 65.

alakalı olarak halkı bilinçlendirmek görevi basına düşüyordu. Ancak bu dönemde seçimler için örgütlenebilmiş partiler henüz oluşturulamamıştı. Hürriyetin ilan edilmesini sağlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti bile demokrasi ilkelerine göre işler hale gelmemiş olmasına rağmen yine de tek parti o idi.³⁶³

En son seçimlerin yapıldığı 1876 yılındaki “Talimat-ı Muvakkate” esas alınarak “İntihab-ı Mebusan Kanun Layihası” hazırlandı ve “Takvim-i Vakayı” gazetesinde yayındı. Bununla beraber İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi’nin Suret-i İcrasına dair bir talimat layihası da hazırlanarak taşraya gönderildi. Daha sonrasında bu iki metin üzerinde bazı değişiklikler ve yenilikler yapılarak 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimleri için de kullanıldı. Bu talimatnameye göre; “Erkek nüfusu 25.000 ile 75.000 arasında olduğu sancaklardan birer mebus seçilecekti.”³⁶⁴ Seçimler iki dereceli olacaktı. Seçimler iki dereceli olacaktı. Seçmen listeleri her Mayıs ayının sonuna doğru hazırlanmaya başlanacak ve listeler tamamlanarak Ekim ayı sonuna kadar İstanbul’a ulaşmış bulunacaktı. Seçmen listelerini hazırlamakla görevli imam, papaz, haham ve muhtarlar listeye yalnızca yirmi beş yaşını geçmiş erkek vatandaşlar kaydedecekti. Listeye kısıtlılar, yabancı uyruğunda ya da özel düzenleme gereğince geçici olarak yabancıların hizmetinde olanlar, iflas edip henüz ticari itibarını kazanmayanlar, bir kimsenin hizmetkârlığında bulunanlar ve doğrudan doğruya devlete çok vergi veremeyenler yazılamayacak ve bu gibi kimseler seçmenlik hakkından yararlanamayacaklardı. Bu listelerle belirlenen kimseler birinci derece seçmenler idi. Her nahiyedeki esas defterlerde kayıtlı olan her beş yüz birinci derece seçmen için bir ikinci derece seçmen seçilecekti. İkinci derece seçmenleri seçmeye, birinci derece seçmenler yetkiliydi. İkinci derece seçmen olmaya hak kazanmak için birinci derece seçmen olma şartlarının üzerine, kötü şöhret sahibi olmamak ve yabancı devlet uyrukluğunu öne sürmemek gerekmektedir. Bir nahiye dairesinde beş yüzden fazla ve yedi yüz elliden az birinci derece seçmen olduğunda bir, yedi yüz ellide bin iki yüz elliye kadar iki ve bin iki yüz elliden iki bin iki yüz elliye kadar dört kişi ikinci derece seçmen olacak ve eğer bir nahiyede bu miktarlardan fazla

³⁶³Karal, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)**, s. 59-60.

³⁶⁴Akyıldız, “Meclis-i Mebusan”, s. 246-247.

birinci derece seçmen olursa bu oran üzerinden daha fazla ikinci derece seçmen seçilecekti.”³⁶⁵

Gerekli şartlar sağlandıktan sonra seçimler 1908 yılı Kasım sonu Aralık başı başladı.³⁶⁶ Meşrutiyetin ardından açılan ilk siyasi fırka İstanbul Cağaloğlu’nda Şeref Sokağı’nda “Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet” adlı siyasi oluşumdur. İttihad-ı Terakki’nin de kurulmasına öncülük eden bu Fırkanın temsilcileri arasında Doktor Nihat Reşat, Doktor Reşit, Fazlı, Murat, Hüseyin Tosun, Şeyh Naili gibi isimler vardır. Bu oluşum kısa bir zaman sonra tanınmış Jön Türk şahsiyetlerinden olan Fazlı, Celaleddin Arif, Mahir Sait ve İsmail Kemal Beyler gibi isimler tarafından “Osmanlı Ahrar Fırkası” na dönüştürülmüştür.³⁶⁷

Bunların yanında bazı azınlık gruplar da yer alacaktı. Seçime katılan İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkası ve diğer gruplar birer seçim programları hazırlayarak işe giriştiler. Azınlıklar büyük yoğunlukla kendi uluslarının menfaatlerini gözetmekteydiler. Siyasi ayrıcalık talepleri ile yola çıktılar. Osman Ahrar Fırkası’nın hazırladığı seçim programı ise büyük çoğunlukla İttihad ve Terakki Cemiyeti ile birçok açıdan benzerlik göstermesinin yanında “Âdem-i Merkeziyetçi” tavrından taviz vermemekteydi.³⁶⁸

Nitekim II. Meşrutiyet’in ilk seçimleri Türklerle Türk olmayanların arasında gerçekleşen bir mücadele şeklinde geçti. Bu sebeple işin içine bazı dış unsurlar da müdahil olmaya çalıştı. Türk tarafını ordu kökenli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Âdem-i Merkeziyetçi tavrı ile Osmanlı Ahrar Fırkası oluşturdu. Türk olmayan cepheyi ise arkasına Yunanlıları ve Fener Rum Patrikhanesi’ni alan Rumlar oluşturdu.³⁶⁹ Seçimi kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Bununla beraber toplamda 285 kişilik olan mecliste 160 Türk ve Arap milletvekilinin meclise girmesini sağlayıp çoğunluğu elde etti. Ayrıca seçim sonuçlarına göre mecliste 27

³⁶⁵Kansu, **a.g.e.**, 274-275.

³⁶⁶Temiztürk, Seyhan, **a.g.m.** s. 4.

³⁶⁷Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi**, (1.Baskı), T.İ.B., 2009, İstanbul, s. 103.

³⁶⁸Gökbayır, **a.g.m.**, s.76.

³⁶⁹Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, **T.D.V.İ.A.**, C.1, s. 222.

Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Musevi mebus da yer aldı. Diğer muhalif parti olan Osmanlı Ahrar Fırkası ise sadece 1 adet üye çıkarabilmişti.³⁷⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük ölçüde ağırlığını koyduğu II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri sonucu sıra meclisin açılışına gelmişti. 17 Aralık 1908 günü Meclis-i Mebusan ile Heyet-i Ayan'dan oluşan Osmanlı parlamentosu, sultan II. Abdülhamid'in nutku ile açıldı.³⁷¹ Ancak açılışa henüz bazı mebuslar daha gelememişti. Padişahın meclisi açış nutkunu Başkâtibi Cevat Bey okudu. On iki dakika süren bu “Nutku Hümayun” söylevinde padişah genel olarak 1878 yılında meclisin niçin kapatıldığını açıklıyordu. “Abdülhamit, danışmalarını hedef alan bir konuşma yaparak meşruti hükümetin zorluklarından dolayı ve henüz halkın hazır olmadığı, bu nedenle de meclisin tatil edildiği ve yeniden toplanması için halkın daha iyi eğitilmesinin gerçekleşmesini beklediğini ifade etti. Bu eğitimi geliştirmek için imparatorluğun her yanında okulları açtığını ve bu sayede eğitim düzeyinin yükseldiğini öne sürmekteydi. Halkın yeniden meşrutiyet istediğini belirtmesi üzerine de ‘bu isteğin yerine getirilmesinin imparatorluğumu ve ülkemi bugün ve gelecekte daha mutlu kılacağına emin olduktan sonra, karşı görüş ve fikirlere sahip olanlara rağmen, hiç tereddüt etmeksizin, meşrutiyet ilan ettim”, diyordu. Söyleye, ülkeyi anayasaya uygun olarak idare etmek amacıyla kesin ve değişmez bir karar aldığını açıklayarak son vermekteydi. Gerek Ayan, gerekse Mebusan Meclisleri, padişahın söylevine karşılık verdiler. Cavit Bey, Mebusan Meclisi'nin padişahın açılış söylevine cevaben şöyle konuşmuştur; ‘Kalplerimiz vatan ve millet sevgisi ile çarpılmaktadır. Bütün emelimiz, devlet ve millet için iyi işler yapabilmektir. Kılavuzumuz eşitlik ve birlik neşeleri, amacımız adalet ve doğruluktur. 30 milyon kişinin haklarını savunmak görevini yüklenmiş bulunuyoruz. Bize verilen bu görevi yerine getirirken yegâne endişemiz vicdan sorumluluğu ve Allah korkusu olacaktır.’³⁷² II. Abdülhamid, nutuk metninin sonunda anayasanın bir daha kaldırılmayacağını, bu konuda kendisinin de kesin olarak kararlı olduğunu belirtmesi

³⁷⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 47.

³⁷¹ Tanör, *a.g.m.*, s. 24.

³⁷² Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 48-49.

üzerine konuşmayı dinlemekte olan Meclis-i Umumi üyeleri padişahı büyük bir coşku içerisinde alkışladılar.³⁷³

Meclisin açılışı da ülkede sevince sebep olmuştu. Dönemin bütün gazetelerinde bu tarihi olaya geniş yer veriliyordu. Dönemin önde gelen gazetelerinden Tanin gazetesi “*Ulusal Bayramı kutlarız... Bunca senedir hasretini çektiğimiz bu ulusal bayrama kavuşmaktan kaynaklanan sevinçle bütün vatandaşlarımızı tebrik ederiz.*” şeklinde bir manşet atmıştı.³⁷⁴

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı parlamentosunda özellikle ilk aylarında meşruti idarenin meşverete dayandırıldığı sık sık vurgulanmıştır. Böylece yapılacak olan görüşmelerde açıklık ilkesine bağlı kalınacağı ifade edilmiş oluyordu. Böylece meşveret sayesinde meşrutiyet de somutlaştırılmış olacaktı. Meclisin açılışında da bu husus üzerinde durulmuş, meşveretten kast edilenin ne olduğu açıklanarak ifade ettiği anlam ve meşrutiyetin kapsamı daha da genişletilmiştir.³⁷⁵

İttihad ve Terakki, 1908 yılında Arnavut, Rum, Bulgar, Ermeni ve Mason örgüt ile komitelerinin işbirliğiyle devrimi gerçekleştirmiş, II. Meşrutiyet rejiminin yürürlüğe girmesini sağlamıştı. Bu azınlık gruplar seçimler sonucunda kendilerine meclis içerisinde sandalyeler de bulabilmişlerdi. Ancak mecliste söz hakkına sahip olan bu azınlık gruplar, Osmanlı milliyetçiliğinden uzaklaşarak kendi uluslarının istiklallerini sağlama prensipleri edindiler ve bunu kendilerine misyon olarak kabul ettiler. Daha sonrasında ise Arnavutların isyanı, Arapların muhtariyet için faaliyetlerde bulunması ve Balkan Harbi’yle bütün Rumeli’nin elden çıkmasının gerçekleşmesiyle İttihad ve Terakki, Osmanlı Milliyetçiliği savunuculuğu yapmaktan vazgeçerek “Türk Milliyetçiliği” ideolojisini kendilerine prensip edindiler.³⁷⁶

Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet dönemi “31 Mart Vakası” denilen bir olayla baltalanacaktı. 31 Mart ayaklanmasını, meşrutiyete karşı çıkan bir grup gericilerin başlattığı ayaklanma olarak bilinir. Ayrıca meşrutiyete karşı olmayıp

³⁷³ Eraslan, Olgun, a.g.e., 81.

³⁷⁴ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 41.

³⁷⁵ H. Aliyar Demirci, “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, **Doğu-Batı**, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.1., Yıl, 11, S. 45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 87-88.

³⁷⁶ İhsan Burak Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **G.Ü. Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3 Kış 2008, s. 217.

tamamen İttihad ve Terakki'ye karşı bir askeri darbe hazırlığı içerisinde bulunan bir kesimin sebep olduğu da bilinmektedir. Bu ayaklanma günlerinde maalesef ki parlamento işlevliğini kaybedip görevlerini icra edemezken sarayın nüfuzu hızla arttı.³⁷⁷ Ayaklanmayı bastırmak için Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu, başkent İstanbul'un önlerine kadar geldiği sıralarda Meclis-i Umumi'nin mebusları başkentten daha güvenli gördükleri Ayastafenos (Yeşilköy)'de bir araya gelerek 22 Nisan 1909'da "Milli Meclis" toplantısını yaptı. Burada olayların sorumlusu II. Abdülhamid görüldü ve kendisinin tahttan indirilmesi söz konusu oldu. Ancak Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, bu durumu için henüz erken olduğunu belirtmesi üzerine bu karardan vazgeçildi. İstanbul'da olayların yatıştırılmasının ardından bu defa Milli Meclis, 27 Nisan 1909 günü İstanbul'da olağanüstü toplandı. Buradan Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesine ve yerine kardeşi Mehmet Reşat'ın (V.Mehmed) çıkması kararı çıktı. 28 Nisan 1909'da Sultan II. Abdülhamid, Selanik'e "Alatini Köşkü" ne gönderildi. Daha sonra da 19 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen bir yasa ile II. Meşrutiyet'in dayanağını oluşturan Kanun-i Esasi Anayasası'nın yirmi bir maddesi değiştirilerek bazı maddeler de kaldırıldı. Ayrıca üç adet yeni madde eklendi. Bu maddeler ile padişahın yetkileri yeniden belirlendi ve yürütme organının yetkileri çoğaltıldı.³⁷⁸

3.4. Anayasada (Kanun-i Esasi) Yapılan Değişiklikler

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1876 anayasası olan Kanun-i Esasi'de demokrat ilkelere göre bir takım değişikliklerin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu sebeple anayasa üzerinde bir takım değişiklik ile düzenleme yoluna gidilerek padişah ile hükümet arasındaki ilişkiler ile meclisin yapısında esaslı bir düzenleme yoluna başvuruldu.³⁷⁹ Kanun-i Esasi Anayasası'nın değiştirilmesi fikri ilk olarak 1908 yılında ortaya çıkmış ve gerekli hazırlıklar yapılmaya başlamıştı. İlk önce Kanun-i Esasi'nin gerçek anlamda bir anayasa olup olmadığı problemi üzerinde durulmuş, nitekim bunun padişahı koruyan, istibdat sistemine de dayanak olan özelliklere sahip olmasının demokrasi ve hürriyet anlayışı ile çelişkiye düştüğü

³⁷⁷Tanör, **a.g.m.**, s.24.

³⁷⁸Uçarol, **a.g.e.**, s. 415-416.

³⁷⁹Akyıldız, "Meclis-i Mebusan", s. 246-247.

kanısına varılmıştır. Ayrıca bazı kimselere göre Kanun-i Esasi, yalnızca görüşte bir anaya olmaktan öteye gidememiş, ulusal kimliğe bürünememiştir. Bu sebeple anayasada düzenlemeye gitmek şart olduğu öne sürülmüştür.³⁸⁰

Bu sebep ile II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden yürürlüğe girmiş olan Kanun-i Esasi'de bir takım değişiklikler yapılarak meşruti idare anlayışına daha uygun hale getirildi. Her şeyden önce 1293 yılında kurulan Osmanlı Devleti'nin monarşik yönetim mekanizmasında radikal bir karar alınarak parlamenter rejime geçişin yapıldığı vurgulandı.³⁸¹ Anayasada yapılan diğer değişiklikler ile mevcut 119 maddesinden 21'i değiştirilmiş, 1'i kaldırılmış ve 3 adet yeni madde eklendi. Böylece bir nevi oldubitti ile hazırlanan 1876 anayasasına yasal bir kimlik kazandırılmış oldu.³⁸²

Nitekim 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-i Esasi Anayasası'nın birçok maddeleri üzerinde ilk kapsamlı değişiklikler 8 Ağustos 1909'da gerçekleşmiştir. Bu konu üzerinde titizlikle çalışan Tefik Çavdar, "**İttihat ve Terakki**" adlı çalışmasında anayasada yapılan değişikliklere değinmiştir. Buna göre 1876 Anayasası üzerinde 1909 yılında yapılan değişiklikler şu şekilde ifade edilebilir. "(3). Maddede Osmanlı Devleti'nde saltanat ve hilafetin değişim usulünün eski kurallar çerçevesinde gerçekleştirileceği ancak yeni padişahın tahta çıkmadan evvel meclis önüne çıkarak şariat ve Kanun-i Esasi'nin yükümlülüklerine uyacağına ve vatana, millete sadakat ile bağlı olacağına dair and içmek zorunda olacağı belirtilmiştir. (6). Madde ile padişahın kişisel hukuku ve mal varlığı güvence altına alınmıştır. (7). Maddede Hâkimiyet-i Milliye İlkesi yer almaktadır. Buna göre padişahın görev ve yetkileri kısıtlanmış ve sınırları belirlenen padişahın görev ve yetkilerinin neler olduğu tek tek sayılmıştır. Devlet üzerinde en temel ve geniş yetki ise Meclis-i Mebusan'a verilmiştir. Uluslararası antlaşmalara onay veya red hakkı meclisin de onayını almak kaydıyla padişaha bırakılmıştır. Ayrıca devletin üst kademelerine (nazırlıklar v.b.) atama yapma ve görevde alma hakkı padişahın elinden alınmıştır. (10). Maddede kişisel özgürlüklere vurgu yapılarak her türlü saldırıdan muaf olacağı belirtilmiştir. (12). Maddede basın organları hakkındadır.

³⁸⁰Tunaya, **1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği**, s. 37.

³⁸¹Arsel, **a.g.m.**, s. 200.

³⁸²Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 82-83.

Buna göre basın ve yayın kuruluşları belirlenen kanun çerçevesi içerisinde serbestçe icraatlarına devam edecekti. Yine basına getirilen sansür de bu madde ile kaldırılmış oldu. (27). Maddede Bakanlar Kurulu'nun oluşumunun sadrazam tarafından yapılıp padişahın onayına sunulacağı hususu ifade edilmiştir. (28). Maddede Bakanlar Kurulunun sadrazamın başkanlığında toplanacağını ve alınan kararların padişahın onayına sunulacağı hususları yer almaktadır. (29). Maddede sadrazama tanınan karar verme yetkisi kısıtlanmıştır. Nazırlar, Mebusan Meclisi'ne kabine olarak, kendi aralarında ise bireysel olarak sorumlu olacaklardı. (30). Maddede hükümetin devlet idaresinde Meclis-i Mebusan'a karşı bakan ve bakanlıkların faaliyetlerin dolayı sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir. (35). Maddede olası bir Bakanlar Kurulu ile Mebusan Meclisi arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğine dair hükümler belirtilmiştir. Buna göre, Bakanlar kurulunun bir konu hakkında tüm ısrarına rağmen meclisin red etmesi durumunda Bakanlar Kurulu ya ısrarından vaz geçecek ya da istifa edecekti. Yeni oluşturulan Bakanlar Kurulu da bir önceki husus üzerinde meclise baskıda bulunduğu takdirde padişah olağanüstü seçime gitmek üzere meclisi feshedecekti. (36-38). Maddelerde, meclisin çalışma alanlarıyla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. (43-44). Maddelerde meclisin her yılın kasım ayı başında davet edilmeksizin toplanmasını ve mayıs ayının başında da yine padişahın herhangi bir onayına gerek duyulmaksızın tatile çıkması hükmü yer alır. Eğer olası bir durumda mebusların çoğunluğunun oluşturduğu arzu ve talebe göre padişah, meclisi vaktinden önce açma veya kapatma hakkı ile çalışma süresinin uzamasına onay verebilir. (53). Maddede Kanun tekliflerinin mebuslar tarafından ya da hükümet tarafından yapılabileceği ifade edilmiştir. Kanun tekliflerinin kabul edilip yasalaşması ise Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan meclislerinin onayı ile mümkün olacağı da ayrıca yer alır. (54). Maddede Kanunların onayı ve yürürlüğe girmesi sorunu için çoğunluğun arzusuna göre karar verilmesi belirlenmiştir. (76). Maddeye göre mebusların maaşları belirlenmiştir. Buna göre her toplantı dönemi için otuz bin kuruş maaş verilecek, her ay beş bin kuruş maaşlı memurların harcamalarına eşit olmak suretiyle bir yolluk verileceği kararlaştırılmıştır. (77). Maddede meclis başkanının seçilmesi hususu belirlenmiştir. (80). Maddede bütçe kanunu düzenlenmesi yer almaktadır. (113). Maddede sıkıyönetim koşullarının şartları ve çerçevesi belirlenmiştir. Daha önce bu madde ile padişahın devlet güvenliği açısından

tehlikede gördüğü kişileri sürgüne gönderme hakkı vardı. Ancak bu tamamen değiştirilerek padişahın elinden bu sürgün yetki alınmıştır. (119). Madde tamamen kaldırılarak yerine üç adet yeni madde eklenmiştir. Yine yeni 119. Maddede postanelerdeki mektupların mahkeme kararı olmaksızın açılmayacağı belirtilerek kişisel haklara saygı göstererek güvence altına alındığı belirtilmiştir. (120). Maddede Osmanlı halkının toplanma özgürlüğüne sahip olduğu ve ayrıca bu hakkı dilediği gibi kullanabilme hususuna yer verilmiştir. (121). Madde ile Ayan Meclisi'nin tartışma alanı yeniden düzenlenmiştir.³⁸³

Türk demokrasi tarihi için 1908 yılı, meşruti idareye geçişin gerçekleşmesi ve anayasanın yürürlüğe sokulması ayrıca hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş olan meclise karşı sorumlu olması bakımından oldukça önem arz etmektedir.³⁸⁴ 1876 Kanun-ı Esasi Anayasası'nın 1909 yılında başlayan değiştirilmesi işlemi daha 1914, 1915,1916 (üç defa) ve 1918 yıllarında olmak üzere toplamda yedi kere değiştirilmiştir.³⁸⁵ Böylece mutlakiyet son bularak parlamenter rejime geçiş sağlanmış ve sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. Bundan böyle parlamentonun kabine tarafından tutarsız sebepler feshedilmesi oldukça zorlaştırılmıştır. Olası bir parlamentonun feshi durumunda üç ay içerisinde yeni seçimler yapılacak ve parlamento tekrardan çalışma faaliyetlerine başlayacaktır. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde demokratik bir denetleme kurulu oluşturulmuş oldu. Padişahın geniş yetkilere sahip olduğu günler ise 1876 Anayasası ile sınırlı kaldı.³⁸⁶

3.5. II. Meşrutiyet Döneminin Değerlendirilmesi

Türk demokrasi tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasını teşkil eden İkinci Meşrutiyet dönemi, daha önceki yıllarda başlatılan modernleşme ve yenileşme faaliyetlerinin devamı niteliğindedir.³⁸⁷ Tanzimat Fermanı ile başlayan demokratikleşme hareketlerinin son halkasını oluşturur. Ancak ikinci meşrutiyet döneminde maalesef anayasa gerektiği uygulanması mümkün olmamıştı. Çünkü o

³⁸³Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 57-59.

³⁸⁴Birecikli, *a.g.m.*, s. 218.

³⁸⁵Tunaya, *1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, s. 37.

³⁸⁶Birecikli, *a.g.m.*, s.218.

³⁸⁷Birecikli, *a.g.m.*, s.212.

dönem için bazı olumsuz iç ve dış koşullar ile henüz ülkede demokrasi kültürünün oluşmamış olması anayasanın uygulanabilirliğini gölgelemiştir.³⁸⁸

İkinci Meşrutiyet'in hazırlanışı dikkat çekmektedir. Özgürlük-hürriyet hareketi, alt tabandan başlamış ve oldukça genişleyerek üst tavana ulaşmış netice olarak da padişahı bu harekete boyun eğmeye sevk etmiştir. Böylece meşrutiyet ile anayasaya ulaşılmıştır. Tek taraflı oluşturulmuş olan ferman anayasasından çoğulcu bir özelliği olan misak anayasasına geçiş gerçekleşmiştir. Ayrıca ikinci meşrutiyet ile beraber padişahın monarşik egemenliğine de darbe vurarak halk egemenliğini oraya çıkarmıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenerek, yasama ve yürütme yetkileri padişahın tekelinden alınarak bağımsız ve demokratik organların eline geçmiştir. Oluşturulan bakanlar kurulu da halkın temsil meclise karşı sorumlu tutulmuştur. “tebaa” anlayışından “vatandaş” anlayışına geçiş gerçekleşmiştir.³⁸⁹ Böylece ikinci meşrutiyet ile beraber mutlakiyetçi tavırdan kurtuluş sağlanarak temsile dayanan parlamenter sisteme yeniden kavuşulmuştur. Ayrıca kamuoyu oluşturularak siyasetin müzakereye, tartışmaya, çoğulcu temele dayandırılması siyasal gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Parlamento, meşveret ilkesinin yanında hâkimiyet-i milliye ilkesini de özümseyerek ilk yasama döneminden itibaren bu kavramlara başvurmuştur.³⁹⁰

İkinci Meşrutiyet devrimini ortaya çıkara başlıca iki unsur vardır. Bunlardan biri Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı tavrı ile başlayan “istibdat” döneminin halkı oldukça bunalmasıdır. Diğer husus ise yabancı verilen imtiyazların Osmanlı Devleti'nin lehine kullanılarak iç müdahalelerin söz konusu olmaya başlamasıdır. Devlet-i Aliyye'yi bunalımdan kurtarmak için yapılan ıslahat hareketlerinden kesin bir çözüm alınamamış olsa da halkın önemli derece düşünce dünyasını geliştirmiştir. Demokratik yönetim anlayışının ve hürriyetin fikir temelleri atılmıştır. Böylece monarşinin hâkim olduğu saltanat sisteminden meşrutiyete daha sonrasında ise laik bir “cumhuriyet” doğru bir rota izlenmiştir.³⁹¹

³⁸⁸Bucaktepe, **a.g.m.** s. 54-55.

³⁸⁹Tanör, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, s.25.

³⁹⁰H. Demirci, **a.g.m.**, s. 83, 89.

³⁹¹Birecikli, **a.g.m.**, s. 221-222.

İkinci Meşrutiyet döneminin genel propagandası halka dayanmak, halka mutluluk getirmek, kardeşçe yaşamak tarzında deyişler ve idealarla halka büyük bir ümit vererek yapılmıştır. Bu sebeple Meşrutiyet'in ilanından sonra görülen geniş başıbozukluk ve bunalım zamanlarında halkın heyecanı, sevinci, birbirleriyle kaynaşması da bunu göstermektedir. Gayrimüslim çetelerinde içinde bulunduğu kargaşa döneminde artık silahlar bırakılmıştır. Bu dönemde hürriyet; huzur, bolluk ve güvenlik olarak anlaşılmıştır.³⁹²

Bu dönemde gerçekleştirilen 1908 ve 1912 seçimleri bir nevi çok partili seçim kültürünün kökenini oluşturmaktadır. Birinci seçimlerde İttihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası ile yarışmıştır. İkinci seçimlerde ise 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla yarışmıştır.³⁹³

Meşrutiyetin ikinci kez ilanı ile Kanun-i Esasi Anayasası toplamda yedi defa değişikliğe uğramıştır. Bunların içinde en köklü olanı ise 21 Ağustos 1909 yılında yapılmıştır. Anayasada yapılan değişiklikler ile 21 madde değiştirilmiş (güncellenmiş) 1 madde tamamen kaldırılmış ve ayrıyeten 3 adet yeni madde ilave edilmiştir. Gerçekleştirilen en önemli yenilikler arasında; padişahın Meclis-i Umumi'de anayasaya bağlılık yemini edecek olması, hükümetin bundan böyle padişaha değil Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacak olması, Meclis-i Mebusanın birinci ve ikinci başkanlarını artık doğrudan kendisinin seçecek olması, padişahın sahip olduğu hakları ancak Meclis-i Vükela aracılığıyla kullanabilme mecburiyetinin getirilmesi düzenlemeleri yer alır. Ayrıca 1876 anayasasına getirilen birtakım düzenlemeler ile padişahın sahip olduğu yetkilerin birçoğu tamamen kaldırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla meşrutiyet yapısının oluşturulması sağlanmıştır.³⁹⁴ Bununla beraber Kamu alanında hak ve hürriyetleri bakımından önemli derece bazı olumlu adımlar atılmıştır. Meşruluğu her zaman tartışmalı olan seçimlerin usulü yenilenerek vatandaşa seçme ve seçilme hakkı getirilmiştir. 1876 Anayasasının 113. Maddesinde padişaha sürgün yetkisi veren meşhur bölümü de

³⁹²Mustafa Ergün, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914), **Ocak Yay.**, Ankara, 1996, s. 37-38.

³⁹³Ahmet Kuyaş, "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye", **Doğu-Batı**, II. Meşrutiyet "100. Yıl", C.1., Yıl, 11, S.45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 52-53.

³⁹⁴Aydın, "Kanuni Esasi", s. 330.

kaldırılmıştır.³⁹⁵ Bu güne kadar padişahın dışında her hangi bir organa karşı sorumlu olmayan hükümet, bundan böyle çalışmalarından dolayı Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmaya başladı. Meclis-i Mebusan da hükümeti denetlemeye başladı.³⁹⁶

Bu dönemde yapılan reform çalışmaları küçük olasına rağmen etki alanı çok geniş olmuştur. Bunlardan bazılarını şöyle ifade edebiliriz: Aile hukuku ile davalar Şeriat Mahkemeleri'nden alınarak Sivil Mahkemelere verilmiştir. Şer'i Mahkemeler Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Yüksekokullara artık kız öğrenciler de alınmaya başlamıştır. Kur'an'ı Kerim ile beraber bazı dualar Türkçe diline çevrilmiştir. Bunların yanında gerçekleştirilen bazı reform hareketleri laiklik yönünde atılmış adımlardır. Yine bu dönemde devlet, iktisadi alanda da kalkınmaya başlamıştır. 1914 yılında İttihad ve Terakki Cemiyeti, kapitülasyonları kaldırmak kararını almıştı. Türk şirketlerinin kurulmasını ve gelişmesini sağlayarak milli bir banka da kurulmuştu.³⁹⁷

İkinci Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti'nde basın yayın hayatına da olumlu etkileri oldu. 24 Temmuz 1908 tarihinden başlayarak sonraki altı yıl içerisinde 200'den fazla gazete ve dergi yayın hayatına başladı. Bu dönemde biraz girişimci olan, kalemine de güvenen herkes gazete ve dergi çıkararak basın yayın cemiyetine katılıyordu. Böyle devam eden yayın çıkarabilme serbesiyetliği silsilesi Osmanlı kamuoyunda daha önce görülmemiş bir olaydı.³⁹⁸ Meşrutiyet'in ikinci dönemi ile beraber ülkede grev dalgası ile kadın hareketi de büyük bir hızla gelişerek çoğalmaya başladı. Halide Edip Adıvar'ın öncülüğünde basında kadın hak ve özgürlükleri savunuculuğunu yapan yazılar kaleme alınmaya başlandı. Kadın erkek eşitliği sosyal hayatta da kendini göstermeye başladı. Alışveriş alanlarında kadınlar ve erkekler bir arada görülmeye başladı.³⁹⁹

Bu dönemde siyasi hayatta bir takım olumsuzluklar da görülmeye başladı. Başta özgürlük ve anayasa parolalarıyla yolan çıkan ve bu sayede halkın çoğunluğunun desteğini sağlayarak II. Abdülhamid rejimine son veren İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913'ten sonra artık iktidarın tek ve rakipsiz sahibi durumuna

³⁹⁵Tunaya, **İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, s. 5.

³⁹⁶Güneş, **a.g.m.**, s. 179.

³⁹⁷Durdu, **a.g.m.**, s. 312.

³⁹⁸Temiztürk-Seyhan, **a.g.m.**, s. 6.

³⁹⁹Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 39.

gelmişlerdi. İktidar durumunda olan İttihad ve Terakki Cemiyeti, bir süre sonra baskıcı bir tavır sergileyerek muhalefeti sindirme faaliyetlerine girişmiştir. Kendi partisini Meclis-i Umumi'nin üzerinde tutmaya başlamıştır. Kendi partisinin merkezine adeta parlamentonun yerini alan “karar organı” sıfatını ve görevini yüklemeye çalışmıştır. İttihad ve Terakki'nin bu monark tavrı demokrasi adına çalışan bütün kurumları başta parlamento olmak üzere etkisiz hale getirmiştir. Ordu siyasetin içine karıştırılmıştır. Bu da rejimde ordunun varlığını ve etkisini hissettirmeye başlamıştı. Çünkü asker kökenli yöneticiler, meşrutiyetin de askeriye sayesinde elde edildiğini düşünmekte idiler. Bu durumu da kendi lehleri tarafına kullanmaya başladılar. Muhalefet üzerinde baskılar kurmaya devam ettiler. Komplocu yöntemlerle muhaliflerini sindirme politikasını devam ettirirken ülkede demokratik hak ve özgürlükleri de kısıma konusunda da geri durmuyordu. İşçi ve esnaf örgütlenmelerini, eylemler ve grevleri de yasaklandı. Bu sebeplerden dolayı Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı yıllarında İttihatçıların komplocu ve meşruluk dışı yöntemlerine karşı çıkmıştır. Bu yüzden sivil ve askeri güçlerin kesin ayrılığı politikasını savunmuş, meşru idarede ordunun varlığını demokrasinin işleyişine engel görmüştür.⁴⁰⁰

Nitekim 23 Temmuz 1908 yılında hürriyet prensibiyle çalışmalarına tekrar başlayan Meclis-i Mebusan, 11 Nisan 1920 yılında Sultan Vahidettin tarafından tasfiye dilecekti. Ortalama 14 yıl süren meşrutiyetin bu ikinci döneminde Osmanlı Devleti demokratik bir parlamento ile tanışmış, meşruti seçim tecrübesini geliştirerek seçme ve seçilme hakkı gibi radikal gelişmelere şahit olmuş, askeri darbe tecrübesi (31 Mart Vakası) kazanarak yönetim değişikliğe uğramış oldu. Ayrıca Balkan Savaşı ve I. Dünya Harbi gibi iki tane büyük savaş yaşayarak 1293'ten bu yana 600 yıllık ömrünü tamamlamış oldu. Tüm bu olumlu ve olumsuz tecrübelerle rağmen İkinci Meşrutiyet Dönemi, Türk demokrasi tarihinde yerini almıştır. Ancak ikinci meşrutiyetin ilanının gerçekleştirilip anayasal düzene geçiş milletin eseri olarak değil, sadece İttihatçı genç subayların eseri olarak da görülmektedir.⁴⁰¹

⁴⁰⁰Tanör, **a.g.m.**, s. 25.

⁴⁰¹Temiztürk-Seyhan, **a.g.m.**, s. 5.

IV. BÖLÜM

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

1. T.B.M.M.’nin Açılması ve Meclis Hükümetinin Oluşturulması

1908 yılı ile başlayan II. Meşrutiyet idaresi, 1918 yılı mütarekesine kadar toplamda on yıllık bir süre boyunca devam etmiştir. Bu süre zarfı içerisinde İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin yönetim gücünü elde tutabilme ve kendi idaresine karşı oluşan muhalefeti bastırma çalışmaları için verdiği mücadeleler ile doludur.⁴⁰² İkinci meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan 18 Nisan 1920 yılında ikinci dönem çalışmalarına başlamıştı. Bu dönemde İttihatçı yönetimde rahatsız olan muhalifler hızla gelişme gösterdi ve güçlendi. Yeni kurulmuş olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin programlarını oluşturabilmesi için yapılan seçimlerin kanunlara uygun yapılmadığı, memurların ve askeriye’nin de siyasete karışıldığı şeklinde ifadeler ve suçlamalar söz konusu idi. Bu sebeplere dayanarak mecliste bazı suçlayıcı ve eleştirici ifadelerin yapılması ise mecliste büyük tartışmalara sebep oldu. Bu büyük gerilim üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti 4 Ağustos 1912 tarihinde meclisi feshedildi.⁴⁰³

Yeni meclis seçimlerinin yapılması ve meclisin tekrardan açılması Balkan Savaşları sebebiyle 1914 yılına kadar yapılamadı. Ancak muhalifler 23 Ocak 1913 yılında tarihe “Babıali Baskını” olarak geçen darbe hareketi ile iktidarı ele geçiriyordu. Öldürülen Mahmut Şevket Paşa’nın ardından Said Halim Paşa Hükümeti kuruldu ve seçim hazırlıkları başlatıldı. Bu zamana kadar İttihad ve Terakki iktidarı her daim perde arkasından yönetmişti. Artık bu siyasetten vazgeçip ön plana çıkarak tek başına seçimlere girdi. Yapılan seçimler sonucunda 14 Mayıs 1914 yılında yeni meclis açıldı. Bu meclis, I. Dünya Savaşı dönemlerine denk gelmişti. Bu yüzden bir muhalefet olmaksızın çalışmalarını sürdürdü. Bir nevi savaş meclisi konumunda oldu. Bu süre içerisinde birçok geçici yasa da çıkarıldı. Ancak 30

⁴⁰²T. Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, T.T.K., Ankara, 2004, s. 5.

⁴⁰³Akyıldız, “Meclis-i Mebusan”, s. 246-247

Ekim 1918 yılında yapılan Mondros Mütarekesi'nin ardından Meclis-i Mebusan, 21 Aralık 1918 tarihinde Sultan Vahideddin tarafından feshedilerek kapatıldı.⁴⁰⁴

21 Aralık 1918 yılında Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine Anadolu kaynayan bir kazan haline dönüştü. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine dayanarak İtilaf devletleri, Osmanlı topraklarında işgale başladılar.⁴⁰⁵ İşgal faaliyetlerine başta Yunanlılar başlamış, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarak Anadolu'nun içlerine doğru ilerliyorlardı. Başsız olan millet ise ne yapacağını bilmemekte ve tedirgin bir halde idi. Anadolu'nun her tarafında gelişen bu işgal hareketlerine karşı direniş göstermek için çoğu yerlerde dernekler, cemiyetler kuruluyordu. Bunlar içerisinde Müdafaa-i Vatan, Müdafaa-i Hukuku Milliye, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak dernekleri önde gelenlerdir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı sırada bu direniş kuvvetleri dağının halde tek bir merkeze bağlı olmaksızın hareket ediyorlardı ki bu milli direniş için olumsuz bir durumdu. Bu yüzden M. Kemal'in parolası "Kuvayı Milliyeyi âmil, iradeyi Milliyeyi hâkim kılmak" olmuştu.⁴⁰⁶

İzmir'in Yunanlılar tarafında işgali ile başlayan Anadolu'yu parçalama hareketleri, Türk milletinde direnme arzusunu yükseltti. Bu duruma çözüm arayan millet zaman zaman kendi aralarında toplanıyor, direniş hareketlerinde bulunmak için örgütleniyordu.⁴⁰⁷ Artık Türk halkı "milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararının sağlayacağını" belirterek daha fazla zaman kaybetmeksizin seçimlerin yapılmasını ve millet meclisin açılmasını istedi.⁴⁰⁸

Bu koşullar altında 1919 yılında milletin bağımsızlığını kazandırmak, ülkeyi işgallerden kurtarmak için birçok kongreler düzenlenmiş, çözüm yolları aranmıştır. Bu kongrelerin önemlileri toplanış tarihine göre şöyledir: "Erzurum 23 Temmuz 1919 1. Balıkesir 31 Temmuz 1919 Nazilli 7 Ağustos 1919 Alaşehir 16 Ağustos 1919 Sivas 4 Eylül 1919 2. Balıkesir 22 Eylül 1919 Lüleburgaz 31 Mart 1920 Edirne

⁴⁰⁴Cezmi Eraslan (ed.), **Atatürk İlkleri ve İnkılapları Tarihi-I**, (1. Baskı), Anadolu Ü. , A.Ö.F. Yay., No: 1690, Eskişehir, 2012, s. 136-137.

⁴⁰⁵Azmi Süslü, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti", **T.D.V.İ.A.**, C.3, s. 145.

⁴⁰⁶Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yay., İstanbul, Eylül 1990, s. 5.

⁴⁰⁷Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s. 162.

⁴⁰⁸İhsan Güneş , "Türkiye Büyük Millet Meclisi ", **T.D.V.İ.A.**, C.41, s. 593.

9 Mayıs 1920". 1919 yılında düzenlenen bu kongreler içerisinde Erzurum ve Sivas kongrelerinin ayrı bir yeri vardır. Çünkü gerek aldıkları kararlar bakımından gerekse yaşama geçirdikleri eylemler bakımından itibar olarak Türk tarihinde oldukça önemli yer teşkil eder. M. Kemal, 1919 yılının Mayıs ayında Samsun'a çıktığı sırada Milli Mücadele de resmen başlamış oldu. Samsun'dan Havza üzerinden Amasya'ya ulaştı ve burada Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, H. Rauf (Orbay), Samsun Sancak Beyi Hamit, Refet (Bele) gibi isimler ile bir araya gelerek gizli toplantılar yaptı. Bu toplantılarda bir takım önemli kararlar alındı. Buna göre; Ulusal hal ve durumu ele alarak ve halkın sesini dünyaya duyurmak üzere her türlü etki ve denetlemeden uzak bir kurul toplamak için bir Milli Kongre'nin Sivas'ta toplanması kararı verildi. Daha önce toplanması kararlaştırılmış olan Erzurum Kongresi'nin delegelerinin kongrenin bitiminde Sivas'taki toplantıya katılmaları kararlaştırıldı. Delegelerin Müdafaa-i Hukuk ve İlhak-ı Red Cemiyetleri ile belediyelerce güvenilir kimselerden seçilmesi, komutanların da mülki idare amirleri kararların uygulanmasını sağlaması gerek görüldü. Müdafaa-i Hukuk ve İlhak-ı Red kurullarının telgraflarının alınıp, çekilmesini engelleyen Posta Genel Müdürlüğü önünde gösteriler yapılması gibi kararlar alındı.⁴⁰⁹

23 Temmuz 1919'da yapılan Erzurum Kongresi'nde "Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti" nin Erzurum şubesi ile "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti" kapatılarak bunların yerine "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kuruldu.⁴¹⁰ Bununla beraber kongre gündemindeki maddelerin görüşülmesini bitirmek üzere bulunuyordu ve dağılacaktı. Ancak dağıldıktan sonra kongreden çıkan kararlarını yönetecek ve milli direnişi temsil edecek bir kuruluşa ihtiyaç vardı. Bu sebeple seçim ile iş başına getirmiş olduğu bu "Heyet-i Temsiliye" adı altında bir cemiyet kuruldu.⁴¹¹ Daha sonra 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi'nde kabul edilen nizamnameye göre Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde kurulan ancak aralarında organik bir bağ bulunmayan bütün milli direniş teşkilatları "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında tek bir çatı altında birleştirildi.

⁴⁰⁹Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 -1950**, s. 162-163

⁴¹⁰Süslü, **a.g.m.**, s. 145.

⁴¹¹Bekir Sıtkı Baykan, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, T.T.K., Ankara, 1989, s. VII.

Böylece bütün ulusal güçlerin bir elden değerlendirilmesi olanağı doğmuş oluyordu. Bununla beraber Temsil Heyeti'nin üye sayısı da on altıya çıkarıldı. M. Kemal'in 11 Eylül 1919 tarihinde Temsil Heyeti adına Sivas valiliğine müracaat etmesiyle cemiyet de resmen kurulmuş oldu.⁴¹² Ayrıca Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'ye yeni üyeler seçilmiştir ve Heyet-i Temsiliye'nin toplam üye sayısı on beşe çıkmıştır. Heyet-i Temsiliye belirli sürelerde düzenli toplantılar yapamamıştır. Yazışmaları, genelgeleri M. Kemal, alınan kararlara uygun olarak T.B.M.M. kuruluşuna kadar Heyet-i Temsiliye adına yapmış ve yayınlamıştır.⁴¹³

Heyet-i Temsiliye; kurulduğu günden T.B.M.M.'nin kurulmasına kadar geçen sürede (12 Eylül 1919-23 Nisan 1920) ülkenin büyük bir kısmında, 5 tane milli ve mahalli kongrelerde alınan kararları titizlikle uyguladı. Ayrıca milli hareketi canlandırarak, "Geçici Hükümet" görevini başarıyla tamamladı.⁴¹⁴

Bu sırada Sivas Kongresi kararlarının ülke içerisinde büyük etkisi görüldü. Osmanlı halkının ve aydınlarının büyük bölümü gerçekleri artık görüyordu. İktidarda olan Damat Ferit Hükümeti ise hızla itibar kaybetti. Bunun bir sonu olarak da hükümet düştü. Yerine Ali Rıza Paşa kabinesi kurulmuştu. Ali Rıza Paşa, ülke menfaati için Heyet-i Temsiliye ile temasa geçmenin gerekliliğine inanmaktaydı. Bu sebeple Ali Rıza Paşa Hükümeti, Salih Paşayı M. Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gönderdi. 20-22 Ekim tarihlerinde yapılan görüşmeler neticesinde bir protokol imzalanmasına karar verildi. Tarihe "Amasya Protokolü" olarak geçen bu protokol kararlarının en başta gelen neticesi ise, İstanbul Hükümeti'nin bundan böyle Heyet-i Temsiliye 'yi resmen tanımış ve kararlarını dikkate almış olmasıdır.⁴¹⁵

Nitekim daha sonrasında Ali Rıza Paşa Hükümeti, kongrelerde alınan bütün kararları kabul ederek milli meclisin tekrardan açılması için seçimlerin yapılacağını açıkladı.⁴¹⁶ Böylece 1919 yılının Kasım-Aralık aylarında ikinci meşrutiyet döneminin dördüncü ve son seçimlerinin yapılması kararlaştırıldı. 2 Ekim 1919'da Kuva-i Milliye taraftarları ile iyi ilişkiler içerisinde olan Ali Rıza Paşa hükümeti

⁴¹²Süslü, **a.g.m.**, s. 145.

⁴¹³Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, (2. Baskı), T.T.K. Yayınları, 1989, Ankara, s. IX-XIII.

⁴¹⁴Mustafa Küçük, "Birinci T.B.M.M.'nin Açılışı ve Anlamı", **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 8-9.

⁴¹⁵Eraslan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi-I**, s. 136-137.

⁴¹⁶Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", s.593.

seçime gitme kararı aldı. Aralık ayının başlarında yapılan seçimlere Rumlar ve Ermeniler katılmamıştı. Seçimler tamamlandıktan sonra sıra meclisin açılışına gelmişti. Sultan Vahideddin, hastalığını öne sürerek meclisin açılışına iştirak etmedi. 12 Ocak 1920 tarihinde savaş şartları esnasında Zorlu mücadeleler sonucu İstanbul’a ulaşabilen yetmiş iki mebusla meclis tekrardan açıldı. M. Kemal de açılan bu meclise kutlama mesajı gönderdi.⁴¹⁷ Açılan bu yeni meclis, 12 Ocak 1920’de ilk toplantısını gerçekleştirdi. İlk toplantıdan yaklaşık on altı gün sonra mecliste “Misak-ı Milli” (Ulusal Ant) kararları alındı.⁴¹⁸

12 Ocak 1920’de İstanbul’da toplanan Meclisi Mebusan’ın burada emniyet altında değildi. Açıldığından itibaren milletin yüksek menfaatlerini yeterli olarak koruyacak kararları almaya başlayınca da İtilaf Devletlerince müdahale ve tecavüze maruz kalmaya başladı.⁴¹⁹ Bu durumun devamı neticesinde de Ali Rıza Paşa hükümeti Mart ayı başlarında istifa etti. İstifanın sebebi, İtilaf Devletlerinin, İstanbul hükümetin yapmış olduğu muharebeleri sansürlemekte ve dünya kamuoyuna mağduriyetimizi ifade etmemize karşı ileri derecede baskılarına devam ederek sansür koyuyor olmasıydı. Ayrıca İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümetini de sürekli tehdit ediyor, Kuvay-i Milliye’ye karşı cephe alınmasını istiyordu. İstifa eden Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin yerine Salih Paşa, hükümeti yeniden düzene sokma ve yeni hükümeti kurmakla vazifelendirildi. Ayrıca Meclisi Mebusan Reisi Reşat Hikmet Bey’in vefatı üzerine de Celalettin Arif Bey seçildi.⁴²⁰

Tarihle 16 Mart 1920’yi gösterdiğinde İstanbul, İtilaf Devletlerinin kuvvetleri tarafından resmen işgal edildi. İngilizler Meclis-i Mebusanı basarak Rauf (Orbay) Bey başta olmak bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden olan mebusları tutuklayıp Limni Adası’na ve Malta’ya sürdü. Bu sebeplerle meclis, kendi iradesi ile oturumlarına ara vererek 11 Nisan 1920 yılında padişahın iradesiyle kapatıldı.⁴²¹ İstanbul’un işgali, Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesini tamamlayan, son ve can

⁴¹⁷ Akyıldız, “Meclis-i Mebusan”, s. 247

⁴¹⁸ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s.122.

⁴¹⁹ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919- 1922**, C.I., (3. Baskı), T.T.K., Ankara, 1988, s. 85.

⁴²⁰ Özalp, **a.g.e.**, s. 101-102

⁴²¹ Akyıldız, “Meclis-i Mebusan”, s. 247

alıcı darbe olmuştu. İtilaf Devletleri'nin işgal haberi, Anadolu'nun her tarafında derin bir üzüntü ile karşılandı.⁴²²

Başkent İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, M. Kemal Paşa'ya da ülkenin geleceği için düşündüğü tedbirleri uygulama ortamı oluşturmuştu. M. Kemal, Erzurum'dan mebus seçilmişti. Ancak İstanbul'a gelmemişti. 17 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye adına bir bildiri yayınladı. Bu bildiride M. Kemal Paşa'nın ülke yönetimine el koyduğunu⁴²³ ve "salahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclisin" (olağanüstü meclis) derhal Ankara'da toplanmasına karar verildiğini bildiriyordu.⁴²⁴

M. Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de, Heyeti Temsiliye adına "çok aceledir" uyarısıyla hazırlanan genelge derhal tüm valiliklere, sancaklara, belediye başkanlıklarına ve kolordu komutanlıklarına iletildi. Genelgede şu mühim hususlar yer almaktaydı: *"Tanrı'nın yardımıyla, Nisan'ın yirmi üçüncü Cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır. Yurdun bağımsızlığı, yüce Halifelik ve Padişahlığın kurtarılması gibi, en önemli ve ölüm kalım meselesi ilgili görevleri yapacak Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü cumaya rastlatılmıştır. Cuma gününün kutsallığından yararlanılacak, bütün milletvekilleriyle birlikte kutlu Hacı Bayram Camisi'nde Cuma namazı kılınarak, Kur'an'ı Kerim ve namazın nurlarından ışıklanıp güç kazanılacaktır... O günün kutsallığını pekiştirmek için bugünden başlayarak il merkezlerinde Vali Beyefendi Hazretleri'nin düzenlemesiyle hatim indirilmeye, Buhari (içinde Hz. Muhammet'in söz ve buyruklarının olduğu ünlü hadis kitabı) okunmaya başlanacak ve hatimin son bölümleri, mutluluklar getirsin diye Cuma günü namazdan sonra Meclis Binası önünde okunup bitirilecektir. Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde ve ayrı biçimde, bugünden başlayarak hatim indirilmeye, Buhari okunmaya başlanacak; Cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilecek; hutbelerde... Yüce Halifelikle Padişahlığın ve bütün vatan topraklarının kurtarılması yolunda yapılan ulusal çalışmaların önemi ve kutsallığı anlatılacak; bütün yurttaşların, kendi vekillerinden meydana gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce verilecek vatan görevlerini yapmak zorunda oldukları,*

⁴²²Özalp, a.g.e., s. 101-102

⁴²³Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", s.594.

⁴²⁴Velidedeoğlu, a.g.e., s. s.12

*dinsel söylevlerle anlatılacaktır... Her yerde Cuma namazından önce, uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır. Bu bildirimin hemen yayılması için, her araca başvurulacak ve tez elden en uzak köylere, en küçük askeri birliklere, ülkenin bütün örgüt ve kurumlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük tabelalar halinde her yere asılacak, yapılabilir yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır...*⁴²⁵

Nitekim ülkenin bağımsızlığını ilgilendiren ve milli iradenin esas kılındığı bildiride açıkça ifade edilen tören 23 Nisan 1920 günü eksiksiz olarak uygulandı. Hacı Bayram Camii'nden Meclis binasına kadar mebuslar halk ile beraber tekbir sesleri arasında geldi. Mebuslar, meclis salonuna getirilen okul sıralarına ve sandalyelere oturdular. Meclis'teki ilk oturum en yaşlı üye olması hasebiyle Sinop Milletvekili Şerif Bey tarafından saat 13.45'te açıldı. İlk sözü M. Kemal Paşa aldı. Söylemlerinde Millet Meclisi'nin seçilen ve İstanbul'dan gelen milletvekilleri tarafından oluşturulduğunu vurgulayarak hepsinin aynı hak ve görevlere sahip olduğunu ifade etti.⁴²⁶ Millet Meclisi'ne Avrupalıların Anadolu'yu tabir ederken kullandığı ve Osmanlı Devleti içerisinde de hızla yaygınlaşan tabir olan "Türkiye" terimine istinaden "Türkiye Büyük Millet Meclisi" adı verildi.⁴²⁷

24 Nisan 1920'de saat 10.00'da Sinop mebusu Şerif Bey'in başkanlığında Türkiye Büyük Millet Meclisi çalmamalarına başladı. İlk iş olarak mebusların mazbatalarını inceleyerek onayladı. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Başkanlık Divanı seçimlerinde birinci başkanlığa getirildi. İkinci başkanlığa da Celaledin Arif Bey getirildi. Birinci başkan vekilliğine Abdülhalim Çelebi Efendi, ikinci başkan vekilliğine de Cemâleddîn Efendi getirildi.⁴²⁸

24 Nisan'da tarihinde kabul edilen bir önergede "Mecliste yoğunlaşan milli irade vatanın kaderine fiilen el koymuştur ve meclisin üstünde bir güç yoktur" ilkesi yer aldı. Aynı ilke 1921 Anayasası'nın 1. maddesinde "Hâkimiyet bilakavdu şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" ifadesi ile anayasal bir temele kavuştu. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi

⁴²⁵Metin Aydoğan, *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, Umay Yay., İzmir, 2005, s. 257.

⁴²⁶Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 -1950*, s. 188

⁴²⁷Reşat Kasaba (ed.), *Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye*, C.4, (2. Baskı), Kitap Yay., İstanbul, 2016, s. 116.

⁴²⁸Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", s. 594.

içinde kurulmakta olan yeni devletin temel harcı bu ilkeler doğrultusunda atılmıştır.⁴²⁹

T.B.M.M., daha önce kurulan meclislerden farklıydı. Bu yüzden yeni meclisin kuracağı hükümet de Osmanlı kabine sistemlerinden farklı olması, taklitten uzak olması gerekiyordu. Bu yüzden oluşturulacak olan hükümet, tam anlamıyla meclisin istediği bir yapıya sahip olmalıydı. T.B.M.M.’nin devlet işlerini fiilen kendi eline alması gerekiyordu. Yasama ve Yürütme organlarının kayıtsız şartsız meclisin tekelinde olması gerekiyordu. M. Kemal Paşa, T.B.M.M.’nin 24 Nisan 1920 tarihli oturumunda yaptığı uzun konuşmasında bu konulara değinerek Milli Mücadelenin başlama sebeplerini ve izlediği yönü ifade ettikten sonra bu hususlar çerçevesinde bir hükümetin kurulması teklifini yaptı. Yapmış olduğu yeni hükümetin kurulması hususunda teklif konuşmasında, kurulacak olan yeni hükümetin hangi kaideler etrafında oluşacağı hakkında niteleyici bir konuşmasını yaptı.⁴³⁰

M. Kemal Paşa’nın hükümet kurulması konusundaki teklifi için 25 Nisan 1920 tarihinde ilk olarak on beş kişiden oluşan bir lâyiha encümeniyle geçici bir icra encümeni oluşturuldu. İcra Vekilleri Heyeti’nin oluşum biçimini belirleyen kanun tasarısı, 1 Mayıs 1920’de meclise sunuldu. Mecliste yapılan uzun tartışmalar sonrasında bu kanun tasarısı 2 Mayıs 1920’de kabul edildi. Bu kanuna göre oluşturulacak hükümet, Meclis üyeleri arasından tek tek oylanmak suretiyle kuruldu. Böylece yeni bir milli karar organı daha ortaya çıkarılmış oldu. T.B.M.M. açılışı, imparatorluk devletinden milli devlete geçiş açısından oldukça önemli bir olaydır.⁴³¹

23 Nisan 1920’de başlayan T.B.M.M. birinci dönemi 21 Mayıs 1923 tarihine kadar devam etti. Ancak hukuksal olarak İkinci Meclis’in işe başlama tarihi olan 11 Ağustos 1923’e görevi devam etti. Bu Meclis, M. Kemal Paşa’nın önderliğinde Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı yönetti ve kazandı. Yapılan yeni seçimlerle açılan ikinci Meclis, 11 Ağustos 1923 tarihinde göreve başlayıp eylemli olarak 26 Haziran 1927 tarihine kadar çalışmalarına devam etti. Ancak hukuksal olarak görevi Üçüncü

⁴²⁹Fazıl Sağlam, “Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, T.İ.B., İstanbul, 1998, s. 91-92.

⁴³⁰Yavuz Aslan, “T.B.M.M. Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 37-38.

⁴³¹Güneş, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, s. 594.

Meclis'in işe başlama tarihi olan 1 Kasım 1927'ye kadar devam etti. Üçüncü Meclis'in görev süresi ise 1 Kasım 1927'den başlayıp 1 Kasım 1931'e kadar devam etti.⁴³²

2. Saltanatın Kaldırılması

Osmanlı Devleti'nde saltanat ve hilafetin sonunu henüz “Ulusal Bağımsızlık” mücadelesi verilirken T.B.M.M. hükümeti ile İstanbul'daki halife sultanın ve onun hükümeti arasındaki ilişkiler hazırlamıştı.⁴³³ Şöyle ki, M. Kemal Paşa'nın önderliğinde verilen bağımsızlık mücadelesinde Türk milleti büyük bir zafer kazanmıştı. Düşman devletleri ile yapılacak olan barış görüşmelerine İstanbul Hükümeti de bu zaferden nemalanarak katılma talebinde bulundu. Milli mücadeleye türlü zorluklar çıkarmış olan İstanbul Hükümeti ve Tevfik Paşa, T.B.M.M. başkanlığına bir mektup yazarak sulh konferansına İstanbul ile Ankara'nın ayrı ayrı davet edileceklerini bildirdi.⁴³⁴ M. Kemal 'Nutuk' da bu durumu şöyle yorumlamıştır; “Bu birlikte davet edilme durumu şahsi saltanatın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı.”⁴³⁵

T.B.M.M., “hilafet ve saltanatı, vatan ve ulusu, ulusal egemenlik ilkesinin gerektirdiği esaslar içinde kurtarmak” ilkesini benimsemişti. Ancak burada bir çift başlılık söz konusudur. Bu çift başlılığın ortaya çıkmasındaki en büyük sebep ise meclis içerisinde tutucu ve devrimci ideolojilerin bir arada bulunmasıdır. Bu ideolojiden tutucu olan kesim saltanat ve hilafeti kurtararak bir monarşiyi devam ettirmek isterken devrimci olan ideoloji ise ulusal egemenlik ilkesini benimseyerek siyasi kurumların da buna göre kurulmasını istemektedir. Bu ideolojiler mecliste artık açık açık ortaya çıkmaya başlayınca mebuslar arasında tartışmalar ortaya çıkmaya başladı.⁴³⁶

⁴³² Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s.6

⁴³³ Mustafa Oral, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilafet ve Saltanat Sorunu”, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, C.5, S.18, Y.1996, Ankara, s. 58

⁴³⁴ Mehmet Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 56.

⁴³⁵ M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Marmara Üniversitesi İçin Özel Basım), Korza Yay., Ankara, 2008, s. 549.

⁴³⁶ Oral, **a.g.m.**, s. 167.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgal edilmesinden sonra, padişahlık makamı, Saray ve Babıali Hükümeti eski tutumlarından vazgeçmeyerek milli mücadelenin temsilcisi olan Ankara'ya karşı hıyanet ve ihanetini devam ettirmişti. Bunun üzerine 23 Nisan 1920 yılında açılan T.B.M.M.'nde 20 Ocak 1921 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" ile bundan böyle Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığı ve bunun yerine ulusal egemenlik prensibine dayanan Türk Devleti'nin kurulduğu açıkça belirtilmişti. Ancak buna rağmen saltanatın durumunu görüşmek üzere saltanat yanlıları ve karşıtlarının bulunduğu taraflarca meclis gündemine alınarak görüşmelere başlanmıştır. 30 Ekim ve 1 Kasım 1922 günlerinde "saltanatın kaldırılması" hususu tartışılmıştır. Yapılan önemli oturumlardaki konuşmaların bazılarında önceden saltanat yanlısı olan bazı kişilerin milli mücadelede saltanatın tavır ve tutumunu göz önüne alarak bu düşüncelerinden uzaklaştıkları görülebilmektedir.⁴³⁷

Ulusal bağımsızlık için verilen mücadelelerde önde gelen M. Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ve Kazım Karabekir ile beraber bu konu hakkında bir görüşme yaparak 'Nutuk' adlı eserinde şunları ifade etmektedir: *"Hilafet ve saltanatı birebirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız! Bunun doğru olduğu konusunda kürsüden bir konuşma yapacaksınız! Rauf Bey ile bundan başka bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, aynı maksatla çağırılmış olduğum Kazım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı şekilde konuşmasını rica ettim."*⁴³⁸

M. Kemal Paşa'nın bu talimatı üzerine talimatı üzerine Rauf Bey "Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmış olduğunu, yeni bir "Türkiye Devleti" nin doğduğunu 'Teşkilat-ı Esasiye Kanunu' gereğince hâkimiyet haklarının millete ait bulunduğunu" ifade eden bir önerge hazırladı. Hazırlana bu önerge yine başta M. Kemal Paşa olmak üzere toplamda sekseni aşkın milletvekili tarafından imzalandı. Daha sonra bu önerge mecliste okundu. Bu önergeye ciddi olarak itiraz edenlerin başında 2 kişi vardı. Bunlardan biri Mersin Milletvekili Selahattin Bey, diğeri ise İzmir Suikastında asılan Ziya Hurşit idi. M. Kemal Paşa ise her vesile ile mecliste, grupta ve

⁴³⁷Selami Kılıç, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s. 45.

⁴³⁸Atatürk, **Nutuk**, s. 551.

komisyonda saltanatın kaldırılması ile ilgili izah bilgilendirme ve açıklama işleri yapıyordu.⁴³⁹

T.B.M.M.'nde yapılan uzun konuşmalardan ve sunulan çeşitli önergelerin tartışılmasından sonra nihayet 1 Kasım 1922 tarihinde⁴⁴⁰ meclis, kanunlarda yer verdiği “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesine bağlı kalarak 600 küsur yıllık Osmanlı Saltanatı’nı resmen kaldırdı. Böylece Ankara ile İstanbul arasındaki siyasi iktidar mücadelesine son verilmiş oldu.⁴⁴¹ Hilafet makamı ise çetin müzakereler sonunda kanun çıkarılarak sadece dini muhtevalı bir kurum olarak devam etmesi ve halifenin hiçbir siyasi faaliyete katılmamasına karar verildi.⁴⁴² Osmanlı hanedanı eskiden olduğu gibi halifelik yetkisini sürdürecekti. Ancak hanedandan kimin halife olacağına T.B.M.M. tek başına karar verecekti.⁴⁴³

T.B.M.M. tarafından alınan bu karar, son padişah Sultan Vahideddin’e tebliğ edildi. Buna göre artık halife olarak, hanedan içerisinde ilmen ve ahlâken en üstün olan kimse seçilecektir. Ancak seçilecek olan halife, Türkiye Devleti’ne istinad edecektir. Halifelik yine hanedanın hakkıdır ancak iktidar ise T.B.M.M. Devleti’nin elindedir.⁴⁴⁴ Saltanatın kaldırılışından yaklaşık iki hafta kadar sonra Sultan Vahideddin, can güvenliğini kalmadığını öne sürerek İngilizlere sığınma talebinde bulundu.⁴⁴⁵ Sultan bu talebi sözlü olarak yapmıştı. Ancak karşı taraf ise bu talebi yazılı olarak istemişti. Sultan Vahideddin ise bu başvuruyu yazılı olarak yapıp yapmamayı epey düşünmüş. Fakat yapabileceği başka bir şey, yazabileceği başka kimse de yoktu. Bu durum içerisinde sadece İngilizlere sığınabilirdi.⁴⁴⁶ Nitekim Sultan Vahideddin, İngiltere’nin İstanbul’daki Şark kuvvetleri Başkomutanı General Harington’a kendi el yazısıyla talebini kâğıda döktü. Bizzat kendisinin mühürlendiği müracaat yazısında Sultan şunları söylüyordu: “*Dersaadet İşgal Kuvvetleri Komutanı*

⁴³⁹ Abdullah Manaz, **Atatürk Reformları ve İslam**, (2. Baskı), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 96-97.

⁴⁴⁰ Selami Kılıç, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁴¹ Küçük, “Türkiye”, **T.D.V.İ.A.**, C.41, s. 567.

⁴⁴² Özcan, “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)”, **T.D.V.İ.A.**, C.17, s. 549.

⁴⁴³ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 174.

⁴⁴⁴ İlber Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlı’nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyete**, Timaş Yay. İstanbul, 2012, s. 123.

⁴⁴⁵ Saray, **a.g.e.**, s. 58.

⁴⁴⁶ Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlı’nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyete**, s. 68-69.

General Harington'a Cenaplarına! İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümünden İngiltere devletine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahara (bir başka yere) naklimi talep ederim efendim. 16 Teşrinisani 1922 Halife-Müslimin Mehmed Vahideddin". Arzusu İngilizler tarafından kabul edilen Sultan Vahideddin, 16-17 Kasım 1922 gecesi İngilizlere sığınarak, bir İngiliz gemisi ile İstanbul'dan ayrıldı.⁴⁴⁷

T.B.M.M Hükümeti tarafından saltanat makamının kaldırılışından yaklaşık iki hafta sonra Sultan Vahideddin'in "can güvenliğinin kalmadığını" bildirerek İngilizlere sığınması durumu, başta bütün Türk milletinin olduğu gibi M. Kemal'in de kalbini yaralayan bir darbe olmuştur.⁴⁴⁸

3. Cumhuriyet'in İlanı

Demokrasi ve cumhuriyet sözleri Atatürk tarafından sık ve eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Devletin siyasi modelinde demokrasiyi vazgeçilmez bir sistem olarak kabul eden Atatürk, *"İrade ve egemenlik ulusun tümüne aittir. Demokrasi prensibi ulusal egemenlik şekline dönüşmüştür. Bir ulusu oluşturan bireylerin o ulus içinde, her çeşit özgürlüğü, yaşamak özgürlüğü, çalışmak özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü, güven altında bulunmalıdır"* sözleriyle, yeni Türkiye'nin demokratik fikir temellerini de atıyordu.⁴⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti göklerden düşmedi, ya da denizin dalgalarından yükselmedi. Aksine başka zamanlarda ve başka yerlerde gerçekleşen diğer büyük devrimler gibi, bu Cumhuriyet de uzun ve karmaşık bir yapıya sahip olan değişim ve gelişim sürecinin bir sonucuydu.⁴⁵⁰

İkinci dönem T.B.M.M., ilk toplantısını 11 Ağustos 1923 günü saat 13.36 sularında yaptı. Yapılan seçimlerin tamamlanması ise üç aydan fazla bir sürede gerçekleşti. Nitekim seçimler sonucunda 287 milletvekili seçildi. M. Kemal Paşa,

⁴⁴⁷Manaz, **a.g.e.** s. 105

⁴⁴⁸Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, s. 58.

⁴⁴⁹Ergün Aybars, Erkan Serçe, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Yay., İstanbul, 1994, s. 49-50.

⁴⁵⁰Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, (3. Baskı), çev; Hamdi Aydoğan - Esra Ermert, Y.K.Y. İstanbul, 2007, s. 33.

mecliste yapılan seçimlere göre Meclis Başkanlığı görevine getirildi. İkinci Başkanlığa da Ali Fuat Paşa getirildi. Oluşturulacak olan yeni kabine de Ali Fethi Bey'in başbakanlığında teşekkül etti. Kurulan yeni meclisin milletvekilleri daha ilk oturumdan itibaren hemen her konuyu en ince ayrıntısına kadar irdelemeye başladılar. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nın tartışılması ise çok çetin oldu. Nitekim yapılan görüşmeler ve tartışmalardan sonra 227 milletvekilinin katıldığı bir oylama yapıldı. Oylama sonucunda 213 milletvekilinin olumlu oyu ile "Lozan Barış Antlaşması" onaylandı.⁴⁵¹ Antlaşmanın sonucunda da 6 Ekim 1923'te de "Türklerin payitahtı ve bütün Doğu dünyasının göz bebeği İstanbul" işgalden kurtuldu. Anadolu ordusu şan ve şeref ve İstanbulluların tezahüratıyla şehre girmişti.⁴⁵²

İstanbul'un işgalden kurtuluşunun arkasından yeni devletin merkezinin neresi olacağı problemi doğdu. M. Kemal Paşa, bu konu hakkında daha Eylül sonlarında birtakım işaretler vermişti. M. Kemal, 23 Eylül 1923 tarihinde gazeteci Hans Lazar'a verdiği demecinde Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olacağını kesin bir dille ifade etmişti. Mustafa Kemal'in bu direktifi doğrultusunda İsmet Paşa, bu konu uygulamaya kondu. 9 Ekim 1923 tarihinde İsmet Paşa ile 14 arkadaşının imzası ile devlet merkezinin Ankara şehri olması teklifi, ortaya koyulan sebepler ile teklifi Meclise verildi. Bu teklif, 13 Ekim 1923'te Meclis'te görüşüldü. Yine aynı gün kabul edilen yasa anayasaya bir madde eklenerek "Türkiye Devleti'nin başşehri Ankara şehri" olarak belirlenmiştir.⁴⁵³

Ulusal egemenliğe dayanan yeni deni devlet, 23 Nisan 1920'de kurulmuştu. Ancak henüz resmen adı konmamıştı. Bu sebeple devletin isminin netleştirilmesi gerekiyordu. Saltanatın kaldırılmasıyla devlet başkanlığı sorunu çıkmıştı ve bu içeride ve dışarıda büyük problemler çıkarmaya başlamıştı.⁴⁵⁴ Milli Mücadele döneminde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ulusal kuvveti etkin ve egemen kılmak amacı saptanmıştı. Bu amaç ile gelecekteki devlet rejiminin aslında cumhuriyet olacağı saptanmıştı. Ancak bu amacın açık bir şekilde ifade edilip de saltanata ve

⁴⁵¹ Cavidar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s. 249-251.

⁴⁵² Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyete**, s.134.

⁴⁵³ Eraslan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi-I**, s.221

⁴⁵⁴ Şakire Polat, "Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi", **Askeri Tarih Araştırmaları**, S. 9, Yıl.5, Y. Şubat 2007, s. 107-108

halifelîğe bağlı çevreleri kuşkulandırmamak için “cumhuriyet” kavramı kullanılmadı. M. Kemal’in henüz Erzurum Kongresinin toplanmasından önceki gece (7/8 Temmuz 1919) geleceğe yönelik düşüncelerini açıklarken “zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır” şeklindeki ifadelerine rağmen diğer toplantılarda bu konudan hiç bahsetmemiştir. Bunun sebebi de yine saltanat hükümetini kuşkulandırmamak idi. çünkü bu konu saltanatı ilgilendirdiği kadar saltanat yanlılarını da ilgilendiren bir durumdu. Bu sebeple galeyana ortamından uzak durulma siyaseti güdüldü.⁴⁵⁵

Lozan Barış Antlaşmasının kabulü ve Ankara’nın başkent seçilmesinden sonra artık Cumhuriyetin ilanına sıra gelmişti. Nitekim 1923 yılının Eylül ayının son günlerine gelindiğinde gazetelerde ülkenin yönetim biçiminin “cumhuriyet” olacağına dair manşetler atılıyordu. Bunlara birkaç örnek verelim. İleri gazetesinin, 24 Eylül 1923 tarihinden başlayarak attığı tüm manşetlerde Cumhuriyet ile ilgili haberler göze çarpmaktaydı. Yine 24 Eylül’de “Teşkilat-ı Esasiye kanununda tadilat: İki cümlemin bir kelimedede hılasası: Cumhuriyet”, 25 Eylül 1923 tarihinde, “Üç yıldız imzalı başyazı: Türk Cumhuriyeti” ve ayrıca Konya mebusu Refik (Koraltan) Bey’in “İslamiyet, esasen Cumhuriyet esasına müstenittir. Bugünkü idare şekli, faaliyet sahasında Cumhuriyet idaresinden farklı değildir” şeklindeki beyanatına yer verilmişti. İleri gazetesinin 30 Eylül 1923 sayısında ise Suphi Bey’in başyazısında “Biz iyi idare edilmek, mesut olmak, terakki etmek istiyoruz. Eğer bunları bize verecekse “Yaşasın Cumhuriyet” denilmiştir. 8 Ekim 1923 tarihli Yenigün gazetesinde ise, “Cumhuriyet idareimiz tasrih ve yakında ilan olunacaktır” haberi verilmişti. Ayrıca Amerika’da yayınlanan 7 Ekim 1923 tarihli “The Washington Post” adlı gazetede ise yakında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edileceği haberini veriyor, bu kararı da sağduyunun bir zaferi olarak değerlendiriyordu. Bununla beraber Türk örneğinin de diğer Avrupa ülkelerince takip edilmesini temenni etmektedir.⁴⁵⁶

26 Ekim 1923 tarihinde Çankaya’da M. Kemal’in başkanlığında toplanan Fethi Bey kabinesi, M. Kemal Paşa’nın telkini ile istifa etti. Yeni kabinenin

⁴⁵⁵Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi C.1, ‘İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş’,** (1.Basım), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 20.

⁴⁵⁶Besim Özcan, “Cumhuriyetin İlânı ve Yankıları”, **Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları, C.11,** Y.1999, 291-292.

meclisten seçilebilmesi çok zor görünüyordu. M. Kemal Paşa, 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya’da bir toplantı organize ederek, İsmet Paşa, Kazım Paşa, Kemalettin Sami ve Halit Paşalar ile Fethi Bey, Rize Milletvekili Fuat, Afyon Milletvekili Ruşen Eşref Beyleri davet etti.⁴⁵⁷ M. Kemal Atatürk, Nutuk’ta o toplantı da yaşanan cumhuriyetin ilanı hususundaki gelişmeleri şöyle anlatır: “...Yemek sırasında ‘Yarın Cumhuriyet’i ilan edeceğiz’ dedim. Orada bulunan arkadaşlar derhal düşüncelerime katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakikadan itibaren nasıl hareket edileceği konusunda kısa bir program arkadaşları görevlendirdim... O gece birlikte olduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya’da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddese hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa)’nın devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna ‘Türkiye Devleti’nin hükümet şekli Cumhuriyettir’ cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: ‘Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir’ Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddelerle de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı: ‘Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir’. ‘Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis’e ve Bakanlar Kurulu’na başkanlık eder’. ‘Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclis’in onayına sunulur. Meclis, toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis’in toplantısına bırakılır’. Bu maddelere, komisyonda ve Meclis’te din ve dil ile ilgili bildiğiniz bir madde de eklenmiştir...”⁴⁵⁸

29 Ekim günü Pazartesi günü mecliste bakanlar kurulu üzerinde Haliç Fırkası grubu tartışılıyordu. Bu sırada Kemalettin Sami Paşa, meclise bir önerge sunarak mevcut sorunun çözülmesi işinin meclis başkanı M. Kemal Paşa’ya bırakılmasını

⁴⁵⁷ Cavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s. 252.

⁴⁵⁸ Atatürk, **Nutuk**, 642-643

istedi. Sonrasında ise bu önerge kabul edildi. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, bir saat sürelik izin istedi. Oturumun tekrardan açılması ile hazırlamış olduğu anayasa değişikliğini ve cumhuriyet rejimini öneren taslağını grubun oylamasına sundu. Meclis açıldıktan sonra M. Kemal'in önergesi, Anayasa komisyonuna havale edildi. Komisyon raporu genel kurula gelir gelmez ivedilikle ele alındı.⁴⁵⁹ Daha sonra Meclis anayasayı değiştirme teklifini 29 Ekim 1923 günü kabul etti.⁴⁶⁰ Böylece Türk devletinde Cumhuriyet rejimi de resmen kabul edilmiş oldu. Kanunun kabul edilmesinin ardından Cumhurbaşkanı seçimine girildi. Yapılan gizli oylamaya 158 milletvekili katıldı. Çıkan sonuçlara göre oy birliği ile M. Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi ve bir teşekkür konuşması yaptı ardından Afyon milletvekili Kamil Efendi kürsüde bir dua okudu.⁴⁶¹

Türkiye Cumhuriyetinin ilk kabinesi de Malatya Milletvekili İsmet İnönü tarafından kuruldu. M. Kemal, başbakanlığa İsmet İnönü'yü seçti. İnönü ayrıca Dışişleri Bakanlığı görevini de üstlendi. Daha sonra 11 bakandan oluşan hükümet listesi cumhurbaşkanının onayına sunuldu. Cumhurbaşkanı tarafında uygun görülen liste 30 Ekim 1923 tarihinde T.B.M.M.'nin onayını alarak göreve başladı.⁴⁶² İsmet İnönü, cumhuriyetin ilanının yaşatmış olduğu heyecanı şu şekilde anlatmaktadır: *“Cumhuriyetin ilanı günlerinde hissettiğimiz sevinç, büyük zafer günlerinde duyulan sevinç kadar bir ferahlık vermiştir bize. Artık devletimizin şekli belli olmuştur. İçeride ve dışarıda bütün dünyaya karşı açıktan vaziyet almışız. Yepyeni bir devlet ve biz, bütün ideallerimizi tahakkuk ettirmek için sorumluluğumuzu bilerek, cesaretli bir çalışma yoluna girmiş oluyoruz. Bu bize büyük ferahlık vermiştir. Büyük enerji vermiştir. Böyle bir kanaatle cumhuriyetin ilanını karşıladık ve cumhuriyetin ilanı üzerine Atatürk'ün bana teklif ettiği başvekâlet vazifesini böyle bir şevkle deruhte ettim.”*⁴⁶³

⁴⁵⁹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s. 252.

⁴⁶⁰ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.129.

⁴⁶¹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s. 252-253

⁴⁶² Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 37-38

⁴⁶³ Nurer Uğurlu (baş.), **İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları C.I (1923-1938)**, Yenigün Haber Ajansı, Ankara, 1998, s. 23.

V. BÖLÜM

CUMHURİYET REJİMİNİN GETİRMİŞ OLDUĞU DEMOKRASİYİ GÜÇLENDİREN İNKILAPLAR

1. Halifeliğin Kaldırılışı ve Şer’iyye Mahkemelerinin Kapatılması

M. Kemal öncülüğünde birer birer gerçekleşmeye başlayan Türk devrimlerinden en önemlilerinden biri de şüphesiz “Halifeliğin İlgası” meselesidir. Bu mühim konu yalnızca Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan vatandaşların değil sınır ötesinde İslam dünyasını ve Batılı emperyalist devletleri de ilgilendiren meseledir.⁴⁶⁴ Bu devletlerin başında da İngiltere gelmektedir. İngiltere, hilafetin kaldırılmasını destekler politika güdüyordu. Çünkü sömürgesi altında birçok İslam topluluğu bulunmaktaydı. Hilafetin varlığı, sömürge alanları için her daim risk oluşturmaktaydı.⁴⁶⁵

Cumhuriyet rejiminin karşılaştığı ilk mesele de halifelik makamının durumu olmuştur. Başta M. Kemal olmak üzere milli irade arzusunda olan kurmaylarda endişeye sebep oluyordu.⁴⁶⁶ I. Dünya Savaşı hilafet makamını yeni bir sürece sokmuştu. Bu savaş esnasında hilafet etkili bir şekilde kullanılamadı. Bunun yanında Milli Mücadele’nin de karşısında yer alarak olumsuz bir tavır içine de girmişti. Bu yüzden hilafet makamının varlığı artık tartışılır hale gelmişti.⁴⁶⁷

1 Kasım 1922 tarihinde T.B.M.M. Hükümeti’nin saltanat makamını kaldırışı kararını kabullenemeyen Sultan Vahideddin, hem can güvenliğinden endişe ettiği için hem de istediği için 16-17 Kasım 1922 gecesine İngilizlere sığınmıştı.⁴⁶⁸ Türk milletinde derin bir şok hali oluşturan bu olay sonrasında T.B.M.M. Hükümeti’nin Diyanet İşleri Bakanı Mehmet Vehbi Efendi bir fetva çıkararak “Sultan Vahdettin’in

⁴⁶⁴Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, S.29-30, Y. Mayıs-Kasım 2002, s. 16.

⁴⁶⁵Mahmut AKKOR, “Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet’in İlgası”, **History Studies**, C.1, S.4, Y.2012, s. 18-19.

⁴⁶⁶Nurer UĞURLU, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁶⁷Akkor, **a.g.m.**, s. 18-19.

⁴⁶⁸ÖZCAN, “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)”, s. 549.

yurt dışına kaçmış olmasından dolayı halifeliği de yitirdiğine, Halifelik Makamının boş kalmış olduğuna, dolayısıyla da yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine” dair önerge sundu. 18 Kasım 1922 tarihinde T.B.M.M’de okunan bu önerge kabul edildi⁴⁶⁹ ve meclisin çıkardığı 313 sayılı kanunu ile “Sultan Vahideddin’in hilafetten düşürüldüğüne” karar verildi. Daha sonra yapılan seçimler sonucunda, II. Abdülhamid’in büyük oğlu Mehmet Selim’e 3, bir başka oğlu Abdürrahim’e 1 oy çıkmış ve Abdülmecid Efendi’ye de 148 oy çıktı.⁴⁷⁰ Böylece T.B.M.M., 1 Kasım 1922 tarihli kararın ikinci maddesinin öngördüğü üzere Osmnalı Hanedanı’ndan Abdülmecid Efendi’yi Sultan Vahideddin’in ardından yeni halife seçti.⁴⁷¹ Ancak bu seçim esnasında halifenin görev ve yetkileri konusunda büyük tartışmalar yaşandı. Çünkü bazı üyeler halifeye, devlet reisine tanınan hakların verilmesini savunuyorlardı. Buna mukabil başka üyeler de halifenin yetki ve nüfuzunun daha da genişletilerek İslam âlemi üzerinde hükümranlılığının kanunlaştırılmasını istiyorlardı. Tartışmalara M. Kemal de dâhil olup “*Türk milletinin bilâ kayd-ü şart hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte delâlete iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatına ortaklık sahibi olamaz.*” sözleriyle milli hâkimiyeti her şeyin üstünde tuttuğunu bir kere daha açıklamak ihtiyacını duydu.⁴⁷²

Yeni Halife Abdülmecid Efendi, daha halife seçildiği ilk günlerden itibaren eski padişahların selamlık resimlerini andıran törenlere istek göstermekteydi ve hilafet hazinesi davasında bulunmaya başlamıştı. İstanbul basınının halifeyi koruyucu yayınlar yapması ve Refet Paşa’nın yaptığı nezaket ziyaretleri de halifeye bu davranışlarında cesaret veriyordu. Saltanatın kaldırılmasından sonra gittikçe açığa çıkan ve kesinleşen hilafetçi akım, tehlikeli bir biçimde gerçekleştirilen Türk Devrimlerinin’nin karşısına çıkıyordu. 8 Kasım 1922 tarihinde Rıza Nur Bey’in *Tanin Gazetesi*’nde çıkan bir yazısında halifeliğin tarihçesinden söz etmekte, bu makamın Türkiye için önemini ve gerekli olduğunu ileri sürerek halifeliğe bağlı

⁴⁶⁹ Aytepe, **a.g.m.**, s. 19.

⁴⁷⁰ Manaz, **a.g.e.**, s.110

⁴⁷¹ Hasan Türker, “Basında Hanedan-ı Hilafet Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılışı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.4, S.8, Y.1998, s. 67.

⁴⁷² Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, 58-59

kalınmasını ileri sürmekte, ancak bu sayede Müslümanlığın önderliğinin Türklerde olacağını söylüyordu. Ayrıca halifenin seçimle tespit edilmesini teklif ediyordu. Yine Tanin Gazetesi'nde 9 Kasım'da yayınladığı habere göre halife istifa eder ise yeni halifenin seçim ile belirleneceğini ileri sürmekteydi. Bu seçim için de İslam ülkelerinden temsilcilerin gelmesi gerektiğini, fakat bunların esir olduklarını ayrıca T.B.M.M.'nin seçim esaslarını tespit etmiş olduğunu hatırlatıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın, bir makalesinde M. Kemal'in diktatörlüğe gideceği korkusundaki endişe ve korkusunu belirterek kendisine güvenmediklerini ifade ediyordu. Bu gibi hareketler yüzyıllar boyunca halkın gözünde İslam dininin koruyucu olan halifeliğin durumu kullanılarak olan halkın din duygularını devlete karşı kışkırtıyordu.⁴⁷³

Yine bu dönemde gazetelerin sütunlarında halifenin istifa edeceği yolundaki haberler yer almaya başladı. Bun haberlerin üzerine Halife Abdülmecid, konu ile ilgili olarak 9 Kasım 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde şu bildirisi yayınlandı: *“Halife Hazretlerinin istifa edecekleri doğru değildir. Zat-ı Hazreti Hilâfetpenahi bizzat bu haberi tekzip ederek, ‘Makam-ı Hilafete meşru bir suretle intihap edildim. Âlem-i İslâm’ın her daim teveccühâtına mazhar olmuştum. Kılûkallerden müteessir olarak istifa etmekliğim küfran-ı nimet olur.’ buyurmuşlardır. ‘İstifam hakkındaki rivayetlerin nereden çıktığından malumatım yoktur. Ben âlem-i İslam işleriyle meşgulüm. Siyasetle münasebetim ve alakam yoktur. Bu gibi neşriyatın üzerimde hiçbir tesiri olamaz. Tekrar ederim ki ben siyasetle meşgul değilim. Hakkımda müminlerin teveccühü baki kaldıkça makam-ı hilâfetten çekilmekliğime sebep görmüyorum.”*⁴⁷⁴

M. Kemal, Harp Oyunları nedeniyle İzmir'deyken İnönü, Meclis Başkanı Kâzım Özalp ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile bir toplantı yaparak halifeliğin durumu hakkında bir durum değerlendirmesi yaptı. Neticede yapılan bu kritik toplantıdan halifeliğin kaldırılması kararı çıktı. Ayrıca öğretimin birleştirilmesi ve Şer'îye Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılması gerektiği hususunda da görüş birliği oluştu. İzmir'den Ankara'ya doğru harekete geçildi. İlk aşama olarak meclisteki bütçe görüşmelerinden yararlanılarak Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı bütçesi ile

⁴⁷³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri: 1920-1923/1923-1927*, Zeus Kitabevi Yay., İzmir 2006, s. 142

⁴⁷⁴ Selami Kılıç, *a.g.e.*, s.90

Osmanoğluları ailesinden yurtiçinde bulunanlara ayrılan ödenekler eleştirilerek icraatlar başladı. Bilhassa Vasıf Çınar, adı Cumhuriyet olan bir bütçede halifelik ödeneğinin yeri bulunmadığını özellikle öne sürdü.⁴⁷⁵

Mart ayı başında, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olarak meclisin yeni toplantı dönemini açması gerekiyordu. 1 Mart 1924 tarihindeki meclisi açış konuşmasında M. Kemal Paşa, halifeliğin kaldırılması gerektiği konusunda ele aldığı konuşmasında şu üç nokta üzerinde durdu:

1. Millet cumhuriyetin bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin ebedi olarak korunmasını istemektedir. Milletın isteğı, cumhuriyetin denenmiş ve olumlu sonuçları görülmüş olan bütün esaslara bir an önce ve tam olarak dayandırılması şeklinde ifade edilir.
2. Millet kamuoyunda tespit edilen eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin bir an önce uygulanmasını gerekli görüyoruz.
3. Müslümanlığın, yüzyıllardan beri yapılageldiğı üzere bir siyaset vasıtası olarak kullanılmaktan kurtarılmasının ve düzeltilmesinin şart olduğı gerçeğini de gerekli görüyoruz.⁴⁷⁶

2 Mart 1924 günü Halk Partisi Grubu toplantısı yapıldı. Burada M. Kemal ve arkadaşlarının İzmir toplantısında kararlaştırmış oldukları gibi halifelik ile Şer'îye Evkaf ve Genelkurmay Bakanlıklarının kaldırılması ve öğretimin birleştirilmesi kararları benimsenmişti. Ancak bunu sağlayacak olan yasaların hükümet tasarısı olarak değil de milletvekilleri önerisi olarak Meclise sunulması uygun görülmüştü.⁴⁷⁷

3 Mart 1924 tarihinde de Meclis Başkanlığına 3 önerge verildi. Bunlar:

1. Şeyh Saffet Efendi ile 53 arkadaşının "Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun" teklifi.
2. Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın kaldırılması teklifi.

⁴⁷⁵Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 'Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 56.

⁴⁷⁶Manaz, *a.g.e.*, s. 125-126

⁴⁷⁷Turan, *Türk Devrim Tarihi 'Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, s. 56.

3. Manisa Milletvekili Vasıf Bey ve 50 arkadaşının eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili önergesi.

Meclis Başkanı Fethi Okyar Bey'in yaptığı meclisi açış konuşmasından sonra, bu önergeler tartışılmaya başlandı. Hilafetin kaldırılmasına karşı çıkan iki kişi oldu. Bunlar; Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey ve Halid Bey.⁴⁷⁸

Önergelerin sunulmasının ardından T.B.M.M.'de 'Cumhuriyet' ve 'Halifelik' makamı hakkında seviyeli, seviyeli olduğu kadar düşündürücü tarihi konuşmalar, tartışmalar yapıldı.⁴⁷⁹ Nitekim Hilafet ve hükümetin birbirinden ayrılması ile ülke idaresinin ıslah edilmesi amaçlanmamıştı. Gerçek ıslahın yapılabilmesi için bu iki müessesenin birlikte yürürlüğü ile düşünen pek olmamıştı. Ve nihayet 3 Mart 1924 tarihinde M. Kemal'in T.B.M.M.'sine aldirdığı bir kararla Türkiye Cumhuriyeti'nde resmen hilafet ilga edilerek tamamen laik rejime geçilmiş oldu.⁴⁸⁰ Bu yasayı Tevhid-i Tedrisat'ı sağlayan kanunun çıkışı ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti' nin kaldırılışı takip etmiştir.⁴⁸¹

Artık söz konusu önerge kabul edilmişti. Hilafetin kaldırılmasına dair 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı kanun şu şekildeydi:

Madde 1. Halife düşürülmüştür. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı kaldırılmıştır.

Madde 2. Düşürülmüş Halife ve Osmanlı saltanatının devamı olan hanedanın erkek, kadın bütün üyeleri ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti toprakları içerisinde ikamet etmek hakkından ebediyen yasaklıdır. Bu hanedana mensup kadınlardan doğan kimseler de bu madde hükmüne girer.

Madde 3. İkinci maddede söz edilen kimseler bu kanunun ilanı tarihinden itibaren en fazla on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke zorunludur.

⁴⁷⁸Manaz, a.g.e. , s. 125-126

⁴⁷⁹Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, s.65

⁴⁸⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka planı*, çev; O. Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 45.

⁴⁸¹Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, s. 79

Madde 4. İkinci maddede söz edilen kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hakları kaldırılmıştır.

Madde 5. Bundan böyle İkinci maddede söz edilen kimseler, Türkiye Cumhuriyeti içerisinde gayrimenkul mallara sahip olamazlar. İlişkilerinin kesilmesi için bir sene müddetle vekiller yoluyla devlet mahkemelerine başvurabilirler. Bu müddetin geçmesinden sonra hiçbir mahkemeye müracaat hakları yoktur.

Madde 6. İkinci maddede zikredilen kimselere yolculuk masraflarına karşılık olarak bir defaya mahsus ve servet durumlarına göre farklı biçimde, hükümetçe belirlenecek ödeme yapılacaktır.

Madde 7. İkinci maddede söz edilen kimseler Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki bütün gayrimenkul mallarını bir sene içerisinde hükümetin bilgisi ve oluruyla tasfiye etmezler ise, bunlar hükümet tarafından tasfiye olunarak karşılıkları kendilerine verilecektir.

Madde 8. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki tapuya kayıtlı gayrimenkul malları millete intikal etmiştir.

Madde 9. Kaldırılmış olan padişahlığın sarayları, kasırları ve diğer mekânları dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, beğenilen eserler ve diğer bütün menkul mallar millete intikal etmiştir.

Madde 10. “Emlak-ı Hakaniye” namı altında olup evvelce millete devredilen emlakla beraber; kaldırılan padişahlığa ait bütün emlak ve geçmiş hazine-i hümayun, içindekilerle birlikte saray ve kasırlar ve binalar ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11. Millete intikal eden ve menkul ve gayrimenkul malların tespit ve korunması için bir tüzük çıkarılacaktır.

Madde 12. Kanun yayınından itibaren geçerlidir.

Madde 13. Kanun hükümlerinin yerine getirilmesi bakanlar kurulunun görevidir.⁴⁸²

3 Mart 1924'te uzun tartışmalardan sonra 631 sayılı kanun ile halifeliğin kaldırılmasına karar verilmesi ile beraber Osmanlı soyunun (kadınlar da dâhil) Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmasına karar verilmiştir. Çok zaman geçmeden Şer'îye Mahkemeleri de kapatılmıştır. Bu şekilde sultan ve Halifelerin Türkiye'de siyasî hayata karışmaları ve dini liderlerin siyasi alanda önderlik etmeleri kesinlikle önlenmiş oluyordu.⁴⁸³ Bu karar ile Halife Abdülmecid'in ve hanedan üyelerinin Türkiye sınırı dışına sürülmesiyle Osmanlı Hanedanının yeni Türk devleti içinde hiçbir yetki ve sorumluluğu kalmıyordu. Osmanlı sultanlığı tamamıyla ve kesinlikle son buluyordu. Şer'îye ve Evkaf vekâletlerinin kaldırılması, Şer'îye Mahkemeleri'nin ve medreselerinin kapatılması eğitimin devlet kontrolü altında birliği (Tevhîd-i Tedrîsât) kanunu, hep aynı zamanda kanunlaştırılması ile Lâik (seküler) devlet statüsüne ulaşıyordu. Lâik (seküler) devlet kanunlarının hepsi, Şer'îye ve Evkaf vekâletlerinin kaldırılması, Şer'îye Mahkemeleri'nin ve medreselerinin kapatılması eğitimin devlet kontrolü altında birliği (Tevhîd-i Tedrîsât) kanunu, hep aynı zamanda kanunlaşmıştır. Ancak yeni Türkiye Devleti'nin anayasasında (20 Nisan 1924) “*Türkiye Devletinin Dini İslam'dır*” maddesi muhafaza edilmişti. Anayasadaki bu madde, ta ki 1928 yılında III. T.B.M.M.' de muhalifler dışarıda kaldığı zaman anayasadan çıkarıldı ve Türkiye tam seküler temele oturtulmuş oldu.⁴⁸⁴

3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması Arap dünyasında büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Araplar kendi aralarından bir halife seçme konusundaki birçok girişimde bulunmasına rağmen tüm sonuçsuz kalmıştır. Halife seçme işini becerememelerinin en büyük sebebi ise ulus devletlerin kuruluşu aşamasında ulus üstü bir kimlikle kurgulanan hilafetin kendisine uygun bir çatı bulamayışındır.⁴⁸⁵

⁴⁸²Manaz, **a.g.e.** , s.128-129

⁴⁸³Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012**, s.146.

⁴⁸⁴Halil İnalcık, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, (4. Basım), Kırmızı Yay., İstanbul 2012, s. 67-68.

⁴⁸⁵Namık Sinan Turan, “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, Y. Mart 2008, s. 316.

2. Yeni Anayasa'nın Kabulü

Lozan Barış Antlaşması ile artık yeni Türk devletinin bağımsızlığını kazanmıştı. Yeni Türkiye'nin yönetim şekli Cumhuriyet olarak belirlendi. Ayrıca hilafetin de kaldırılmasına kadar varan gelişmeler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nde daha geniş kapsamlı bir çağdaş anayasanın yürürlüğe sokulması mecburiyeti doğdu.⁴⁸⁶ Daha önceki yıllarda kabul edilen 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı yasayla yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve bir de “madde-i münferide” den oluşan dar kapsamlı bir anayasa idi.⁴⁸⁷ 1921 Anayasası, hak ve hürriyetler başta olmak üzere devlet içerisinde birçok ihtiyaca karşılık verememiştir. Bu yüzden devletin ihtiyaçlarına yer veren ve toplumu yönlendirebilecek bir anayasanın yapılmasına karar verildi.⁴⁸⁸ Yeni anayasa çalışmaları 1924 yılında 12 üyeden oluşan bir komisyon tarafından başlatıldı. Bu komisyonun hazırlamış olduğu yeni anayasa metninin mecliste görüşülmesine 9 Mart 1924'de başladı. 20 Nisan 1924 tarihinde ise 1924 Anayasası kabul edildi.⁴⁸⁹

Mecliste kabul edilen tasarı, 108 madde, bir ayrı, bir de geçici maddeden oluşturulmuştur. Yeni anayasa metnini genel kurula sunan Celal Nuri İleri, (Anayasa Komisyonu sözcüsü) hazırlanan tasarinin ısrarla “Türk Cumhuriyetinin Anayasası” olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda bu anayasa çalışmasının esas kaynağının da Türk devrimi olduğunu ifade etmiştir. Yine kendisinin açıklamalarına göre 1924 Anayasası'nın hazırlanışı esnasında temel ilke “milli egemenlik” hususu olmuştur. “Hürriyet” kavramı, Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nden esinlenerek tanımlanmıştır. Yine 1924 Anayasası'nın hazırlanışında 1875 Fransız Anayasası ve bundan esinlenerek hazırlanmış olan Polonya Anayasası dikkate alınmıştır. İsviçre ile A.B.D.'nin devlet biçimlerinden yararlanılmamıştı. Çünkü bu devletlerin yapıları kendilerine has şekilde tasarlanmış, başka ülkelere uygulanması zordu. Ancak

⁴⁸⁶Turan, **Türk Devrim Tarihi 'Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)'**, s. 73.

⁴⁸⁷Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyete**, s. 132.

⁴⁸⁸İzzet Eroğlu, “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, **Yasama**, S. 14, Y.2010, s. 79-80.

⁴⁸⁹Mustafa Kemal Çiçek, **1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s.56.

Cumhuriyet anlayışı bakımından hazırlanan anayasa, A.B.D.'ne yaklaştırılmaya çalışılmıştı.⁴⁹⁰

1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetleri, 68–88. maddeler arasında ve “Türklerin Hukuku Ammesi” (Türklerin Kamu Hakları) başlığını taşıyan 5. fasılda düzenlemiştir.⁴⁹¹ Buna göre 5. Bölümünde “Türklerin Kamu Hakları” adı altında klasik hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Bu bölümde ayrıca hürriyetin tanımına yer verilerek Türklerin kanun karşısında eşit ve istisna gözetilmeksizin kanuna uymak ödevinde olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber her türlü grup, aile ve kişi ayrıcalıklarının kaldırıldığı ve yasak olduğu belirtilerek kanun önünde eşitlik ilkesi düzenlenmiştir.⁴⁹² 1924 Anayasası’nda belirtilen hak ve özgürlüklerin yanında kişinin can, ırz ve mal dokunulmazlığı, işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı yer almıştır. Ayrıca kişi güvenliği, düşünce, din, vicdan, söz, dilekçe, yayın, eğitim, yolculuk, çalışma, sözleşme hak ve özgürlükleri, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, postadaki evrakın dokunulmazlığı, basın-yayın organlarına sansür yasağı, kişi ve cemiyetlerin dernek ve toplantı hakları yeniden düzenlenmiştir.⁴⁹³

3. Yeni Hukuk Düzenine Geçiş: Türk Medeni Kanunun Kabulü

Kanunlaştırma faaliyetleri ilk olarak Prusya’da başlamıştı. Ardından da tüm Avrupa’ya sıçramıştı. Daha sonra da bütün dünyaya yayıldı. Diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de kanunlaştırma faaliyetlerinden uzakta duramamış, dünyada gerçekleşen bu akımdan etkilenmişti. Nitekim Osmanlı aydın ve devlet adamları yaşanan değişim ve dönüşümün farkında olarak kendi hukuk sistemi ve geleneği içerisinde kanunlaştırma yoluna gitmişti. 1868 tarihli Mecelle kanunu çalışması da bu yöndeki çabaların ilk ve özgün örneğini teşkil etti.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰Turan, *Türk Devrim Tarihi ‘Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)’*, s. 73.

⁴⁹¹Ömer Anayurt, “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, *G.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1-2, Y. 2003, s. 12-13.

⁴⁹²Eroğlu, *a.g.m.*, s. 81.

⁴⁹³Fehmi Akın, “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, *A.K.Ü., Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.3, s. 8.

⁴⁹⁴Elif Dursunüst, “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenîsi, *Usûl İslam Araştırmaları*, C.12, S.12, Y.2009, s. 169.

Türklerin bağımsızlık mücadelelerinde bulunarak Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı içerisinde 1923 yılında "Türkiye Cumhuriyeti" doğmuştu. Cumhuriyet'in kurucusu olan M. Kemal Atatürk ve kurmaylarının arzuladıkları asıl hedef ise Türkiye'de teokratik devlet anlayışına dayalı hukuk ve siyasi düzeni yerine laik, demokratik ve parlamenter bir siyaset düzeninin hâkim olmasıydı. Cumhuriyet zihniyetinin Mecelleyi benimsemesi ve bununla yetinmesi beklenemezdi. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti'nde olabildiğince kısa zaman dilimi içerisinde "Hukuk Devriminin" gerçekleştirilmesi gerekiyordu.⁴⁹⁵ Buna göre "laiklik" prensibi temelleri ile sağlamlaştırılmış modern merkezîyetçi yapıya sahip batı kaynaklı bir kanunun alınarak tercüme edilmesi o dönemde tek hâkim görüş olarak ortaya çıkmıştı.⁴⁹⁶ Lozan Antlaşması'ndan sonra Türk delegeleri, adalet sisteminde gerekli düzeltimlerin yapılacağını belirten yazılı bir açıklama yapmaları konusunda hemfikir olmuştu.⁴⁹⁷

Cumhuriyet'in ilanından sonra "Türk Medeni Kanunu" nun hazırlanması çalışmaları başlatıldı. Kanun tasarısı hazırlanırken eski mevzuata dayalı yeni bir kanun yapmaktansa, Batı'nın modern kanunlarından birini aynen almak gereği kuvvetlenmişti. Bu düşünceden hareketle çalışmalarını 1925'te tamamlayan komisyonlar dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in yayımladığı sert bir tebliğ ile İsviçre Medeni Kanunu'nun benimsenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁸

Komisyonun İsviçre Medeni Kanunu'nu benimsemesinin sebeplerinin başında söz konusu kanunun basitliği, demokratikliği ve pratikliği gelmektedir. Ayrıca söz konusu kanun, en son yürürlüğe sokulan, en yeni ilkeleri benimsemiş, modern bir kanun olma özelliği de dikkat çekicidir. Burada söz konusu olan "İsviçre Medeni Kanunu" nun alınmasıdır. "İsviçre Hukuku" nun alınması gibi bir durum yoktur. Zaten böyle bir şeyin olabilmesi de söz konusu değildir.⁴⁹⁹ Bunlarla beraber İsviçre Medeni Hukuku, o zamana göre insan hakları konusunda, kadın erkek eşitliği, çocuk

⁴⁹⁵ M. İlhan Ulusan, "Türk Medeni Kanunun Dünü ve Bugünü", **Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1-2, Y.2002, s. 157,159.

⁴⁹⁶ Dursunüst, **a.g.m.**, s. 170.

⁴⁹⁷ Turan, **Türk Devrim Tarihi 'Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)'**, s. 218.

⁴⁹⁸ Ulusan, **a.g.m.**, s. 158.

⁴⁹⁹ Bilge Öztan, "Medenî Kanunun Kabulünün 70 inci Yılında Aile Hukuku", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.44, S.1, Y.1995, s. 80-81.

hakları konusunda, devrimci, laik ve çağdaş nitelikleriyle çağın en ileri medeni kanunlarının başında gelmekteydi.⁵⁰⁰

17 Şubat 1926 tarihinde T.B.M.M. saat 16.00 sularında tarihi oturumlarından birini daha açarak Türk Hukuk devriminin temel taşlarından biri olan Türk Medeni Kanun kabul edilmiştir. Böylece Türk Devrimi daha da güçlendirilmiş oluyordu. Mecliste 17 Şubat 1926 günü kabul edilen alınan karar 4 Nisan 1926'da Resmi Gazete'de yayınlandı. 4 Ekim 1926 tarihinde de yürürlüğe girdi.⁵⁰¹

Türk Medeni hukuku, eski hukukumuzdan farklı olarak kişisel özgürlüğe ve bireysel girişime geniş bir yer vermiştir. Buna göre kişisel özgürlük esaslarının benimsenmiş olması ve bu kanunun demokratik bir ruh taşıması ise onun devrimci yönünü ortaya koymaktadır. Medeni Kanunumuz, eski hukukumuzun aksine herkese her ortamda her şartta eşitlik hakkını tanımıştır. 4 Ekim 1926 tarihinde de yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde 'laik' özel hukuk sisteminin başlangıcını oluşturdu. Bu kanuna gelinceye kadar daha öncesinde özel hukuk tamamen şeriat kurallarına bağlı işlemekteydi.⁵⁰² Yeni kanunun hükümleri ise dini bir mahiyetten tamamen uzak olup dönemin ekonomik, sosyal ihtiyaçlarının ve siyasi beklentilerinin bir ürününü teşkil ediyordu. Türk Medeni Kanunu ile dünyevi bir mahiyete sahip olan medeni ve hukuk müesseseler dini müesseselerden tamamen arındırıldı. Medeni haklar geliştirilerek eşitlik ilkesi geliştirildi. Buna göre her şahıs kanunun sınırları çerçevesinde her türlü haklara sahip olabiliyordu. Söz konusu kanun ile esirlik, kölelik gibi hürriyeti sınırlandıran eski müesseseler tamamen kaldırıldı. Mukavele serbestisi, ferdi mülkiyet esasları da yine bu kanunun dayandığı önemli hususlardan olmuştur.⁵⁰³ Türk Medeni Hukuku, bir yurttaşlar yasası olma özelliğine sahiptir. Şeriat hükümlerinin yerini laik düzenlemeler almıştır. Böylece hukuk alanında bir nevi devrim gerçekleştirilmiştir.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Tahir Büyüktanır, "Türk Medeni Kanunu 'Değişiklikler ve Yeniz Düzenlemelere İlişkin Açıklamalar'", **Ankara Barosu**, S.2, Y.2002, s. 55.

⁵⁰¹ İlhan Uluhan, **a.g.m.**, s. 159.

⁵⁰² Aytekin Ataay, "Bir 'İnkılap' Yapıtı Olarak Medeni Kanun", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.45, S.1-4, Y.2011, s. 49-55.

⁵⁰³ Dursunüst, **a.g.m.**, s. 169.

⁵⁰⁴ Turan, **Türk Devrim Tarihi 'Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)'**, s. 22-223.

Laik bir özelliğe sahip olan Türk Medeni Kanunu, tek evlilik, medeni nikâh durumu, çocuk üzerinde ananın da babayla velayet hakkına sahip olması, boşanma nedenlerinin kanunen saptanması (kanuni boşanma) ve bunun hâkim kararlarıyla gerçekleşmesi, kadın erkek arasında eşit miras payının varlığı, laik karakterlerinin görünüm biçimidir. Bu bağlamda Türk Medeni Kanunu kadın ve erkeğin birbirine eşit sayılması medeni kanunun en temel taşlarından olmuştur. Ayrıca Medeni Kanun, hâkimlere geniş yetkiler tanınması açısından da en önemli bir yere sahiptir. Hâkimin, sistem içerisinde boşluk buldukları zaman kural koyma yetkisine sahip oldular. Böylece hukukun gelişerek yeni çıkan ihtiyaçlara kolaylıkla cevap verilebilmesi sağlanmıştır.⁵⁰⁵

4. Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması

Günümüz Türkiye'sinde kadın haklarının ulaştığı noktayı sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için kadın haklarının cumhuriyet öncesi dönemden günümüze değin yaşamış olduğu gelişmeleri geniş bir yelpaze muhakeme etmek gerekir.⁵⁰⁶ Osmanlı Devleti'nde kadınların gündeme gelmesi ve kadın hakları tartışmaları ilk kez Tanzimat dönemi ile başlamış ve ilk gelişmeler yaşanmıştır.⁵⁰⁷

Nitekim 1839 ve 1856 tarihlerinde ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı tebaasına ait bireyler arasında düşünsel bir gelişme sağlanmıştı. Bu dönemlerde yeni açılan okullar ile beraber kız öğrencilere de eğitim öğrenim alanında çeşitli haklar tanındı. Kız öğrencilerin de eğitim hayatına aktif bir şekilde girmesi ile ileride kadınlar arasında aydın bir kesimin oluşmasını sağladı. Bu düşünsel gelişmeyi dönemin bazı gazete ve dergileri destekledi. Ayrıca kadın ve aile konusunu işleyen yayınlar da yapılmaya başladı. Ve hatta sadece kadınlar tarafından çıkarılmış olan yayınlar dahi çıkmaya başladı. Bu yayınların amacı ülkedeki kadınların aydınlanmasını sağlamaktı. 1868'den 1871 yılına kadar çıkan "Terakki" adı altındaki gazetelerde kadınların hem yazıları, hem de kadın hayatına ait yazılar

⁵⁰⁵Ulus, a.g.m., s. 160.

⁵⁰⁶Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", **Yasama**, S.10, Y.2008, s. 5.

⁵⁰⁷Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 60, S.1, 2011, Ankara, s. 162.

sürekli yer aldı. 1876 yılında Kanun-i Esasi Anayasası ilan edilerek meşruti yönetime geçilmişti. Ancak bu anayasada siyasi anlamda kadın haklarından hiç bahsedilmemiş, hiçbir gelişme görülmemişti.⁵⁰⁸

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber yepyeni ve eskisinden çok farklı bir özgürlük ortamı doğmuştur. Bu ortamda artık kadınlar da toplumsal hayatta daha etkin rol almaya başlamıştır. Bu hürriyet ortamında kadınlar hem bireysel hem dernekler kurarak Osmanlı Devleti içerisinde ekonomik ve askeri alanda da yer almak ve ülke kalkınmasına katkıda bulunmak istediklerini açıkça ifade etmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nde kadınlar artık çeşitli örgütler kurarak arz ve taleplerini ifade etmeye başladılar.⁵⁰⁹ Bu arz ve taleplerin en önemli olanı ise Osmanlı kadınının artık siyasi alanda da var olma düşünceleri olmuştur. Çeşitli kadın dernekleri ve basın-yayın organları ile Osmanlı kadını özellikle kadın haklarını koruma ve savunma yoluna giderek artık açık açık siyasi hak talebini dile getirmeye başlamıştır.⁵¹⁰

Kadınlar, arzu ettikleri siyasal haklara Cumhuriyet döneminde kavuşmuştur.⁵¹¹ Milli Mücadele yıllarında Kurtuluş savaşında cephelerde erkeklerin yanında yer alan kadınlar toplumsal hayatta aktif bir şekilde var olduğunu fiilen de kanıtlamıştır. Bu durumu çok iyi gören ve çok iyi analiz eden Türkiye Cumhuriyeti'nin baş mimarı M. Kemal Atatürk, kadınlara sosyal ve siyasi hayatta hak ettiği yeri sağlayabilmek amacıyla birçok reform gerçekleştirdi. 16 Haziran 1923 yılında kadınlar tarafından Türk kadını da siyasal hakkını elde etmek maksadıyla Nezihe Muhittin başkanlığında “Kadınlar Halk Fırkası” kuruldu. Bununla beraber 1924 yılında kadınları sosyal ve siyasal haklara sahip bir konuma getirmek arzusuyla “Türk kadınlar Birliği” adı altında resmi bir dernek kuruldu.⁵¹²

Siyasi alanda Türk kadınının ilk defa aktif olarak rol alması 1930 yılında oldu. T.B.M.M., 20 Mart 1930 tarihinde Belediye Kanunu görüşmelerinde seçme ve

⁵⁰⁸ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, T.İ.B. İstanbul, 2009, s. 334-340.

⁵⁰⁹ Cemile Burcu Kartal, “II. Meşrutiyet'tin Cumhuriyet'e Mirası: ‘Makbul Kadınlar’”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38 (Mart 2008), s. 218.

⁵¹⁰ Konan, **a.g.m.** s. 157-158.

⁵¹¹ Bengül Salman Bolat, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları**, S.19, Yıl. 10, Y. 2014, s. 28.

⁵¹² Konan, **a.g.m.**, s. 165-166.

seçilmek şartı olarak “Türk olmak” maddesinin kabul etmişti. Bu gelişme kadınların da belediye seçimlerine katılmasına imkân sağlıyordu. Yeni Belediye Kanunu’nun 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilmesi ile beraber Türk kadını da siyasi hayata aktif bir şekilde giriş yaptı. Bu gelişme ülke genelinde özellikle kadınlar arasında sevinçle karşılandı. Kabul edilen bu kanun ile kadınlar, 1930 yılı belediye seçimlerinde ilk defa seçme ve seçilme haklarını kullandılar. Nitekim seçimler sonucunda da İstanbul’da Nakiye, Refika Hulusi Behçet, Latife Bekir, Safiye Hüseyin, Rana Hanımlar, İzmir’de Benal Nevzat Hanım, Bolu’da Behire Bedis Hanım ve bu hanımlarla beraber daha niceleri de meclisteki yerlerine kavuştular ve uzun yıllar boyunca belediye meclislerinde üye olarak görev aldılar.⁵¹³ Türk demokrasi tarihinde kadınların bu hakkı kazanmasında “Türk Kadın Birliği” gibi Türk Ocakları’nın da büyük rolü olmuştur.⁵¹⁴

1934 yılında genel seçimlerin yenilenmesi gündeme geldi. İsmet İnönü Hükümeti, kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmesi arzusuyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik yapılmasına dair teklif sundu. Bu kanun teklifi 5 Aralık 1934 yılında T.B.M.M. oturumunda kabul edildi. Dönemin başbakanı T.B.M.M. kürsüsünden yapmış olduğu konuşmasında; “...yeni teklifimizle, *Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz*” diyerek Türk kadının Milli Mücadele’deki göstermiş olduğu gayretlerle bu hakkı elde ettiğini belirtmiştir.⁵¹⁵ Böylece Türk kadını, 5 Aralık 1934 tarihi ile beraber seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nde 1935 yılında yapılan genel milletvekili seçimlerinde Millet Meclisine 18 kadın milletvekili girdi. Türk parlamentosunda kadınlar, % 4,5 oranında temsil edilmişlerdir. Ayrıca kadınların elde ettiği seçme ve seçilme hakkı, henüz bu yıllarda Avrupa, Amerika ve Asya’daki birçok ülkede bulunmuyordu. Bu da konunun önemini daha da artırmaktadır.⁵¹⁶

⁵¹³Nuray Özdemir, “Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar”, **History Studies**, C. 6, S. 5, Y, 2014, s. 179.

⁵¹⁴Sevilay Özer, “Kadınlara Seçme Ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.21, S.85 Y.2013, s. 141.

⁵¹⁵Özdemir, **a.g.m.**, s. 180.

⁵¹⁶Gökçimen, **a.g.m.**, s. 5-6.

Günümüz Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında 10. Maddede “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.” (Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.) “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.” (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.” (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) maddeleri kadın haklarını belirten ve koruma altına alan kanun hükmünde yer almaktadır.⁵¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti’nde 20. yy’da Türk kadını, hak ve görev eşitliği bakımından en üstün bir duruma sahiptir; seviye bakımından dünyanın en uygar ülkelerinin kadını ile arasında fark yoktur. Türk kadınının uygar ve çağdaş dünya toplumunda hak ettiği değere sahip olmasında M. Kemal Atatürk’ün büyük katkısı tartışılmaz bir yerdedir.⁵¹⁸

5. Türkiye Cumhuriyeti’nde Çok Partili Hayata Geçilmesi

Osmanlı Devleti’nde 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasi mücadeleler hız kazanmıştır. Çok partili hayata geçişin ilk denemelerini de yine bu dönemde görmek mümkündür. II. Meşrutiyet sonrasındaki dönemlerde de farklı fikirleri savunan, farklı ideolojilere sahip partiler kurulmuştur. Ancak bu dönem uzun sürmemiştir. Yönetimde etkin olan ve baskılarını da arttıran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tutumu yüzünden bu partileşme dönemi son bulmuştur.⁵¹⁹

Partileşme konusu üzerindeki olumsuz tavır, cumhuriyetin ile de son bulacaktır. Bu dönemde tekrardan çok partili siyasi hayata geçiş çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1924 yılında “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, 1930 yılında ise “Serbest Cumhuriyet Fırkası” kurulmuştur. Ancak dönemin toplumsal koşulları içerisinde meydana gelen olaylar sebebi ile bu partileri kapatılmış ya da kapatılmak zorunda kalmıştır.⁵²⁰ 1930 yılında muhalefetin olmaması sebebiyle Türkiye’nin

⁵¹⁷ Ayşegül Güngör (ed.), **Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri**, Koza Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 11

⁵¹⁸ İnan, **a.g.e.**, s. 331.

⁵¹⁹ Abdulvahap Akıncı, Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, **K.M.Ü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar**, C.17, S.29, Y.2015, s. 41.

⁵²⁰ Akıncı, Usta, **a.g.m.** s. 276.

diktatörlük ile yönetilen ülke algısı oluşmaktaydı. Bu durum halkı da huzursuz etmeye başlayınca artık muhalefetin oluşması zorunlu kılındı. Bu duruma son vermek isteyen M. Kemal'in telkini ile Fethi Bey tarafından 12 Ağustos 1930'da "Serbest Cumhuriyet Fırkası" kuruldu. İlk başlarda güzel hava estiren bu parti ise uzun süreli olarak varlığını sürdüremedi.⁵²¹

Nitekim Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde II. Dünya Savaşı'nın önemli etkisi olmuştur. Şöyle ki; II. Dünya Savaşı'nı kazanan taraf demokrasi cephesinde yer alan müttefiklerdi. Müttefiklerin yenilgiye uğrattığı ülkelerde ise otoriter, tek partili ve diktatörlük anlayışına dayanan yönetim anlayışı hâkimdi. Bu sebeple tek partili, diktatörlük yönetimine dayanan siyasal rejimler önemini kaybetti. Bunun yerine serbest seçime dayanan demokratik rejimler ön plana çıktı. Bu durum içerisinde Türkiye, yönünü batı cephesine çevirerek demokratik hayata geçiş arzusunda olduğunu etmiştir. Böylece Türkiye'de, toplumsal değişim ve dönüşümün yaşanmasında iç faktörlerin olduğu kadar dış faktörlerin de önemli rol oynadığı söylenilebilir.⁵²²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de hâkim olan Cumhuriyet Halk Partisi (C.H.P) egemenliğindeki tek partili sistem anlayışı, 1945 yılı ile beraber çok partili demokratik sisteme doğru bir dönüşüm başlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne girebilme arzusu da bu dönüşümde etkindir. Bunların yanında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de demokratik sisteme dayanan bir Türkiye kurma isteğindeydi. İnönü, Bu konudaki tavrını 1939 yılında henüz savaş başlamadan evvel İstanbul Üniversitesi'ndeki bir konuşmasında milletin gerçek anlamda iktidarı denetleyememesi halinde "halk idaresinden söz edilemeyeceğini" vurgulayarak "...biz halk idaresinin milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz...", söylemi ile demokrasiyi Türk halkı için ideal rejim olarak tanımlamıştır.⁵²³

⁵²¹ Ayşegül Şentürk, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Ve Necmettin Sadak", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.12, S.25, Y.2012, s. 159-160.

⁵²² Akıncı, Usta, **a.g.m.**, s. 277.

⁵²³ Ahmet Gülen, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci'nin İlk Yansımaları: 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.15, S.30, Y. 2015, s. 222.

1945 yılının Ocak ayında T.B.M.M.'ne “Toprak Reformu” tasarısı sunulmuştu. Bu tasarı, C.H.P içerisinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve kutuplaşmanın baş göstermesine sebep olmuştu. Toprak Reformu tasarısı ile bir kesim alınan bazı önlemler ile Türkiye’yi bağımsız bir mülk sahibi köylüler cumhuriyetine dönüştürülmesi ve böylece toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin siyasal gücünü kırma düşüncesinde hareket ediyorlardı. Ancak tasarıyı eleştirenler kesim ise hükümete ekonomik ve anayasal olumsuzlukları ifade ederek iki nedenle karşı çıkıyorlardı. Muhaliflere göre Toprak Reformu, ekonomik açıdan değerlendirildiğine bütün olumsuz sonuçlarıyla beraber üretimde azalmaya yol açacaktı. Anayasal sıkıntı ise anayasanın garanti altına aldığı özel mülkiyet ilkesi de ihlal edilmiş olacağı görüşü hâkimdi.⁵²⁴

Nitekim C.H.P içerisindeki muhalif kanat, 7 Haziran 1945 günü “Dörtlü Takrir” vererek tavrını iyiden iyiye keskinleştirdi. Eski Başbakan Celal Bayar ile beraber Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’ın imzaladığı meşhur dörtlü önergede genel olarak; Türk Anayasası’nın demokratik niteliği, hükümeti daha demokratik hale getirmek için Atatürk’ün yaptığı teşebbüsler, gericiliği önlemek endişesiyle anayasayı sınırlama zorunluluğunda kalındığı ve savaş zamanı şartlarının bu sınırlamaları devam ettirildiği vurgulanıyordu. Önergeyi hazırlayanlar, bu tekliflerin açık açık tartışılmasını istiyorlardı. Özenle kaleme alınmış olan bu önerge, görünürde C.H.P. değiştirmek amacını taşıyordu. Ancak bu dörtlü önergenin kabul edilmesi, memleketin politika hayatında aniden köklü bir değişmeye sebep olacaktı. C.H.P Meclis Grubu, bu önergeyi 12 Haziran 1945 tarihinde değerlendirmeye alıp gizli olarak yedi saat görüştüktan sonra red etti. Red etmedeki sebebi ise önergenin mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı değil, Millet Meclisi olduğu gerekçesi idi.⁵²⁵

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, partinin hazırlanan önergeye karşı tutumunu üzerine “Vatan” gazetesinde yazdıkları yazılar ile açık muhalefette bulunuyorlar, partilerini eleştiriyorlardı. Yazdıkları yazılarda genel olarak millete denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması,

⁵²⁴Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s. 148.

⁵²⁵Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 232-233.

antidemokratik hükümlerin ilgası, baskının kaldırılması, v.b. gibi, liberal ve demokratik temaları konu ediniyorlardı.⁵²⁶ Yazdıkları eleştiriler sebebiyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, C.H.P'den çıkarıldılar. Arkadaşlarını savunan yazılar yazan Refik Koraltan da C.H.P'den ihraç edildi. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden, ardından C.H.P'deki görevinden istifa etti. Yaşanan bu gelişmeleri büyük bir merakla takip eden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar'ın aradığı niteliklere sahip olduğuna kara verdi. Daha sonra kendisine “Atatürk ilkeleri” çizgisinde bir muhalefet partisi kurmasına izin verdi.⁵²⁷ Celal Bayar, 1 Aralık 1945'de basına verdiği demeçte yeni bir parti kurulacağını ifade etmişti. 3 gün sonra da İsmet İnönü, Celal Bayar'ı yemeğe davet ederek istişarelerde bulundular.⁵²⁸

Daha önce C.H.P içerisindeki muhaliflerden bir kesim, “daha fazla demokrasi” talep ederek 18 Temmuz 1945 günü dönemin İçişleri Bakanlığı'nın onayıyla Nuri Demirağ başkanlığında “Milli Kalkınma Partisi” ni kurmuşlardı. Partinin diğer kurucu üyeleri içerisinde Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atilhan da yer almıştı. Ancak Milli Kalkınma Partisi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ciddi bir siyasi gelişme olarak değerlendirilmedi ve hatta partiyi tanımadı. Bu düşüncesini ise 1 Kasım 1945 günü T.B.M.M.'nde yaptığı konuşmasında “...*bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır...*” söyleminde bulunarak tescillemiştir.⁵²⁹

Ancak Celal Bayar önderliğinde bir partinin kurulmasını İsmet İnönü kendisi arzuluyordu. Nitekim devlet başkanının ve dolayısıyla iktidar partisinin de tasvibini almış olan kurucular, (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan) 7 Ocak 1946 yılında resmen “Demokrat Parti” (D.P) adı altında bir parti kurdular. Böylece çoklu parti hayatı yeniden başlamış oldu.⁵³⁰ D.P, kuruluşu aşamasında sol görüşlü hareketler ile arasında bir takım yakınlaşmalar olmuştur. Dunun etkisi ile D.P, toplumsal muhalefetin tamamına ulaşmak amacıyla bazı sol

⁵²⁶Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi)**, (2.Baskı), İmge Kitapevi, Ankara, 1990, s. 11-12.

⁵²⁷Gülen, **a.g.m.**, s. 222-223.

⁵²⁸Eroğul, **a.g.m.**, s. 11-12.

⁵²⁹Gülen, **a.g.m.**, s. 222-223.

⁵³⁰Eroğul, **a.g.m.**, s. s. 11-12.

görüŖlü söylemlerde bulunmuŖtur. Bu dönemde Türk Solu, hem DP hem de Hükümet ile ilişkilerinde belirgin bir umut var tavrı içinde olmuŖtur.⁵³¹

21 Temmuz 1946 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili siyasi hayatın genel seçimleri yapıldı. Ancak seçim öncesi, esnası ve sonrasında bir takım hile ve baskılar yaşandı. Bu d seçimlerin kötü bir ün kazanmasına sebep oldu. Her Ŗeyden öte henüz yen yeni filizlenmeye başlayan Türk demokrasisinin ağır bir yara almasına sebep oldu. 1946 seçimlerinde Türk halkı birinci aktör konumunda oldu partileri tarafında halka çeŖitli vaatler verilip propagandalar yapıldı. Böylece halk artık kendisinin de bu toplum içerisinde yaşayan canlı bir organizma olduğunun farkına vardı. Sahip olduğu 'oy' un devlet bekası için ne derece önemli olduğunu idrak etti.⁵³²

1946 yılında yapılan Ŗaibeli, demokratik durumu hala tartıŖılmakta olan seçimlerin ardından 14 Mayıs 1950 yılında tekrar olağan genel seçim zamanı gelmiŖti. Yapılan seçimler sonucunda D.P, oyların %53,3'ünü alarak 408 milletvekili çıkardı. C.H.P ise oyların %39,9'unu alarak 69 milletvekili çıkarabildi. Çıkan sonuçlara göre D.P, yüksek bir oy alarak iktidara gelmiŖ oldu. D.P'nin iktidara geliŖi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde tek partili iktidar dönemi de resmen sona erdi. Nihayet 14 Mayıs 1950 tarihi ile beraber Türkiye Cumhuriyeti, artık tam manada çok partili hayata geçiŖ yapmıŖ oldu.⁵³³

⁵³¹ Ali Ulvi Özdemir, "Çok Partili Hayata GeçiŖ Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet İle İliŖkileri 1945-1946", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, S. 55, Y.2014, s. 176.

⁵³² Onur Çelebi, "Türkiye'de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri", **Electronic Turkish Studies**, C.10, S.1, Y.2015, s. 251.

⁵³³ Akıncı, Usta, **a.g.m.**, s. 276.

SONUÇ

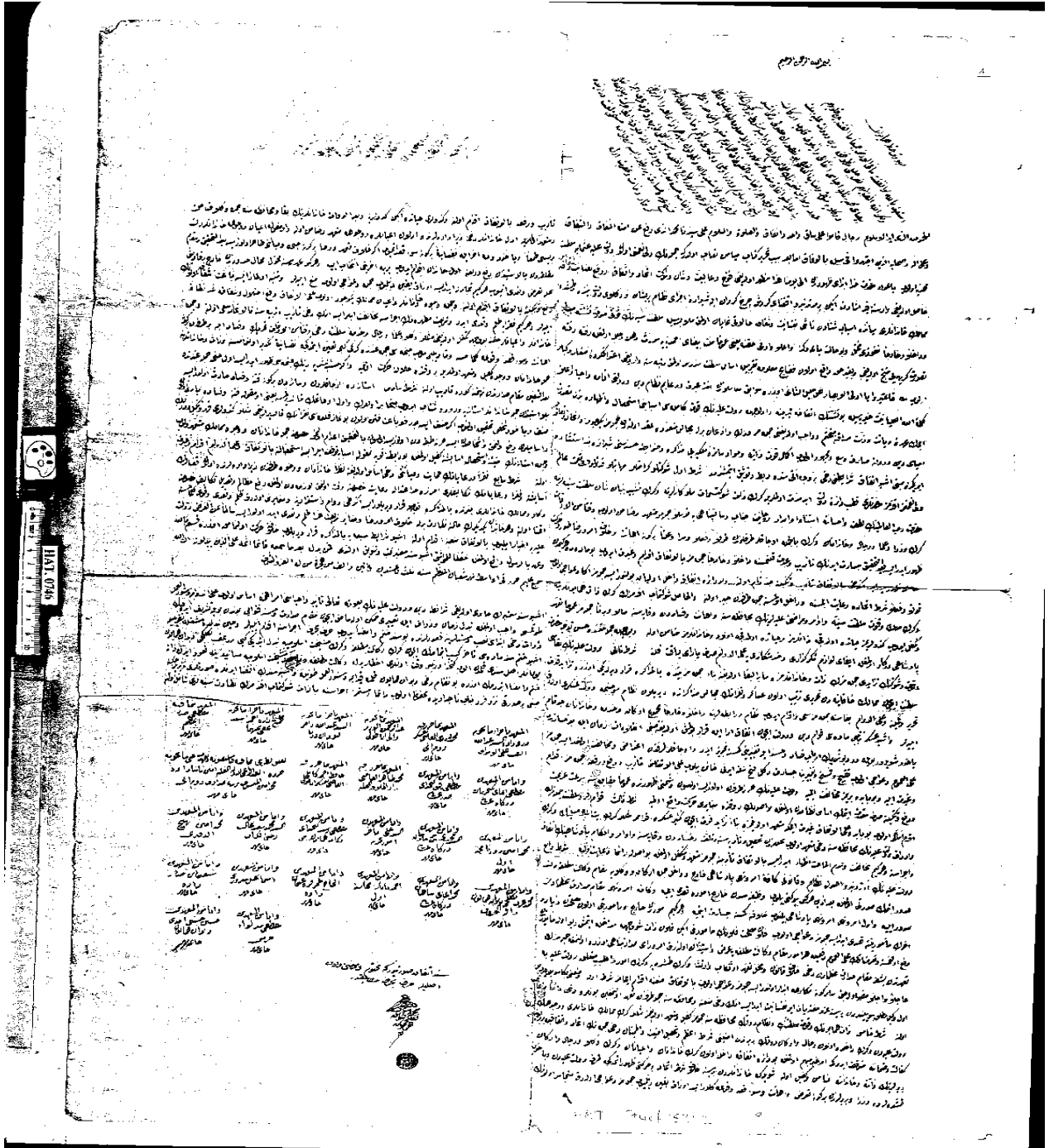
Türkler, tarih boyunca birçok devlet kurmuşlardır. Her bir devletin kendine has yönetim şekli vardı. Türk'lerin demokrasi ile tanışması çok yakın bir tarihe ait bir durum değildir. Aksine Türkler'de geçmişten günümüze bağlı olduğu bir demokrasi geleneği mevcuttur. Zaman içerisinde de çeşitli süreçlerden geçerek günümüzdeki haline bürünmüştür.

Bu gelenek İslamiyet Öncesi Türk Devletleri ile başlamıştır. İslamiyet Öncesi Türk Devletleri “Töre” adı verilen yazı olmayan hukuk kuralları çerçevesi dâhilinde yönetilirdi. Ayrıca Eski Türklerde, Kurultay, Toy, Kengeş gibi farklı isimler ile adlandırılan meclisler görülmüştür. Türklerin İslam Dini'ni kabul etmesiyle beraber Müslüman olan Türkler'de demokrasinin vazgeçilmez gereği olan meclis unsuru, danışma kurulu özelliği olan Meşveret Meclisleri ile devam ettirilmiştir. Türklerin kurmuş olduğu Osmanlı Devleti, dünya tarihinde büyük izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti ortalama 600 yıl boyunca hüküm sürmüştür. 17. yüzyıl ile beraber Osmanlı Devleti, zihniyet değişimi ve gelişimi sürecine girmiştir. Devamında 18. ve 19. yüzyıllarda büyük anlamda demokratikleşme faaliyetleri görülmüştür. Özellikle 1839-1876 yıllarında Tanzimat ve Islahat Hâtt-ı Hümayunları ile yepyeni bir döneme girilmiştir. Kişisel hak ve hürriyetler ön plana çıkmıştır. 1876-1918 yıllarında da meşrutiyet dönemleri yaşanmış ve kişisel hak ve hürriyetler anayasanın güvencesi altına girmiştir. Yine bu dönemlerde parlamenter sistem de her dönemde üstüne koyarak gelişme sağlamıştır. Nitekim Türkiye'nin demokratikleşme süreci 1923 yılında Cumhuriyet rejiminin ilanı ile devam ederek demokrasi alanında birçok inkılaplar yapılmıştır. Halk egemenliğine dayanan milli irade ile yönetilen bir ülke haline kavuşulmuştur. “Egemenlik kayıtsız şartsız” milletin idaresine verilmiştir.

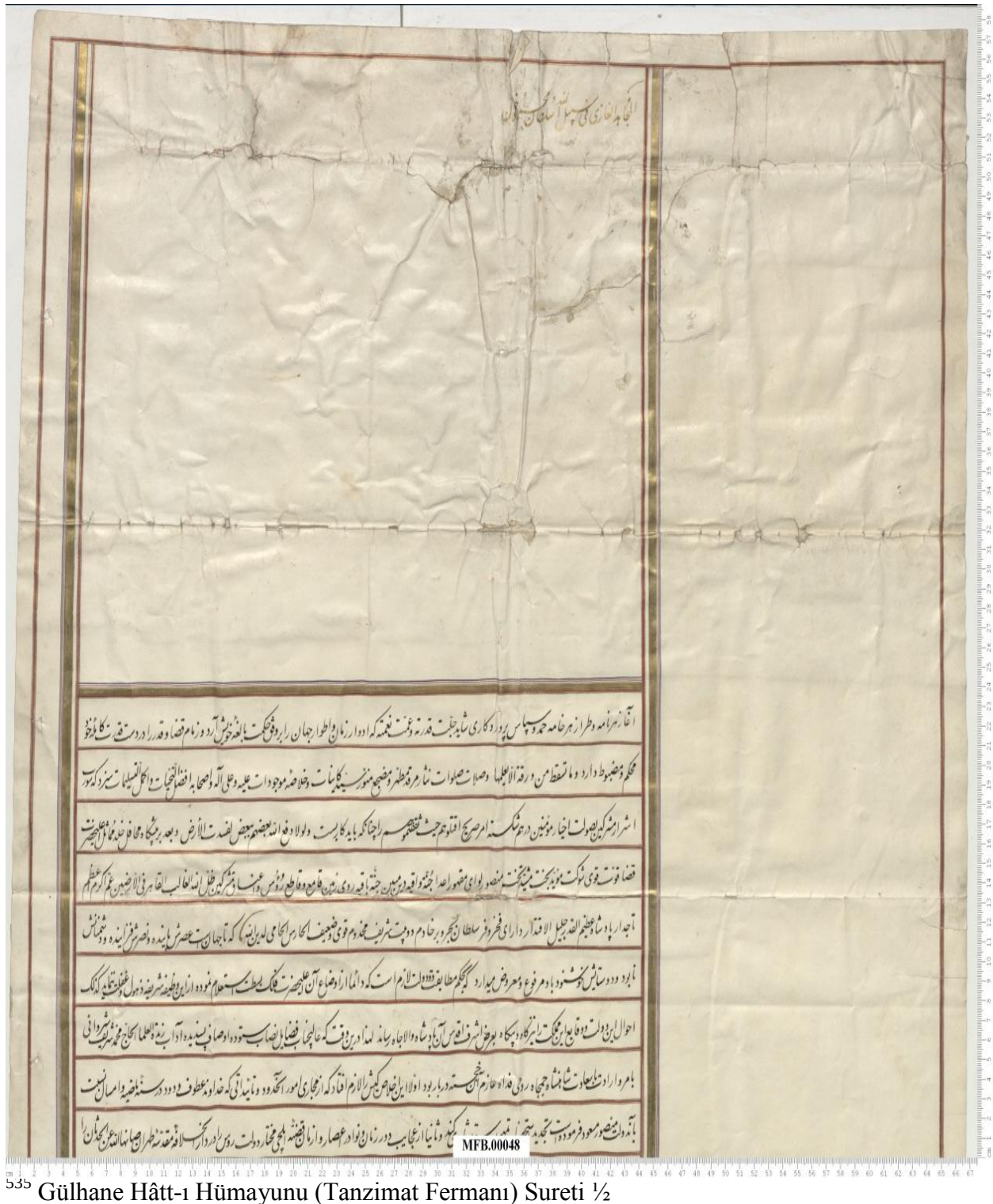
Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci ve Parlamenter sisteme kavuşması oldukça zorlu süreçlerden geçerek günümüzdeki şeklini almıştır. Unutmamalıdır ki Türk milleti, tarihte her zaman var olmuştur, gelecekte de her zaman var olabilmesi için demokrasiden ve parlamentodan ödün verilmemelidir. Çünkü Millet egemenliğinin üzerinde hiçbir güç yoktur.

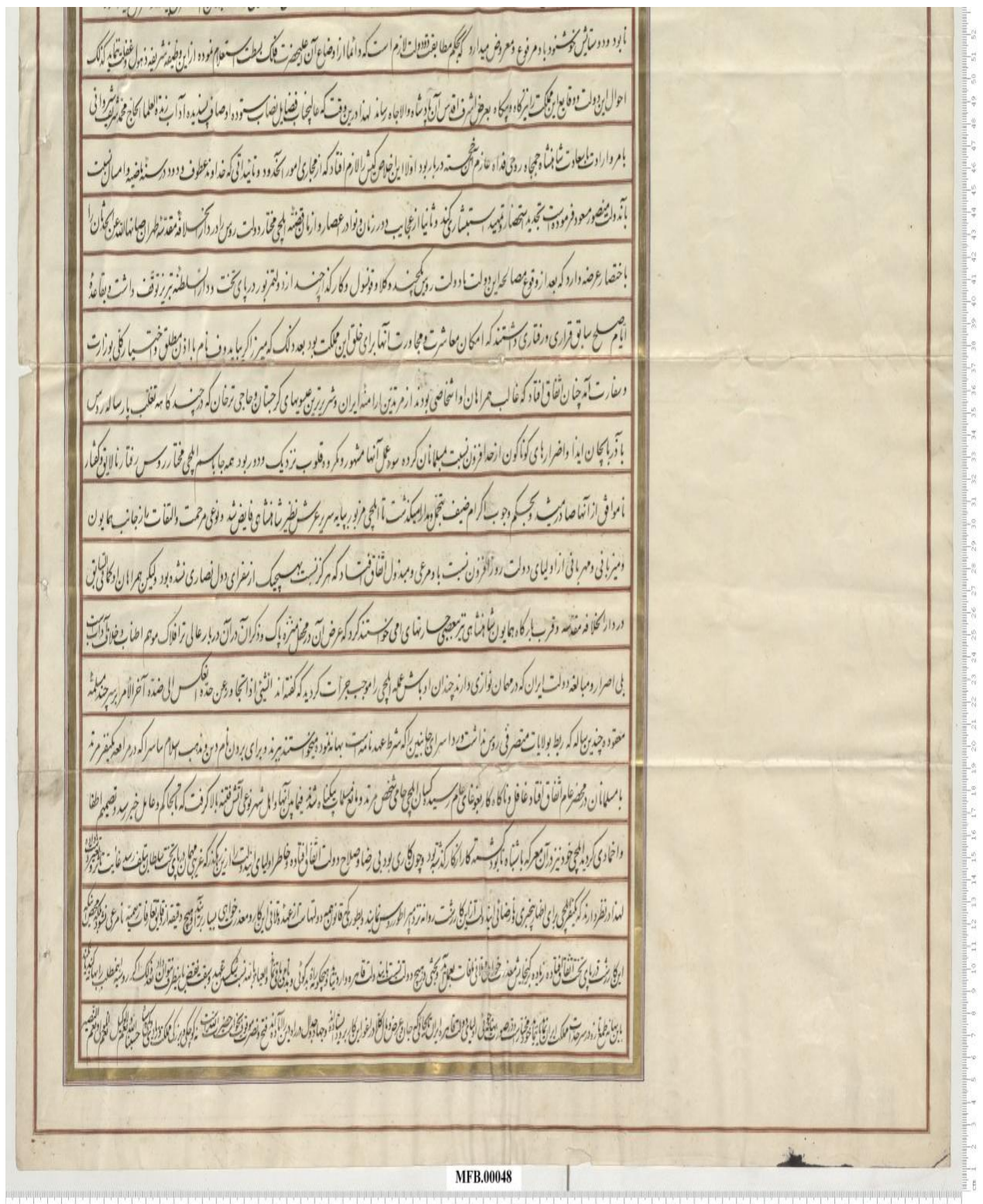
EKLER

EK-1. 1808 Sened-i İttifak Metni Sureti

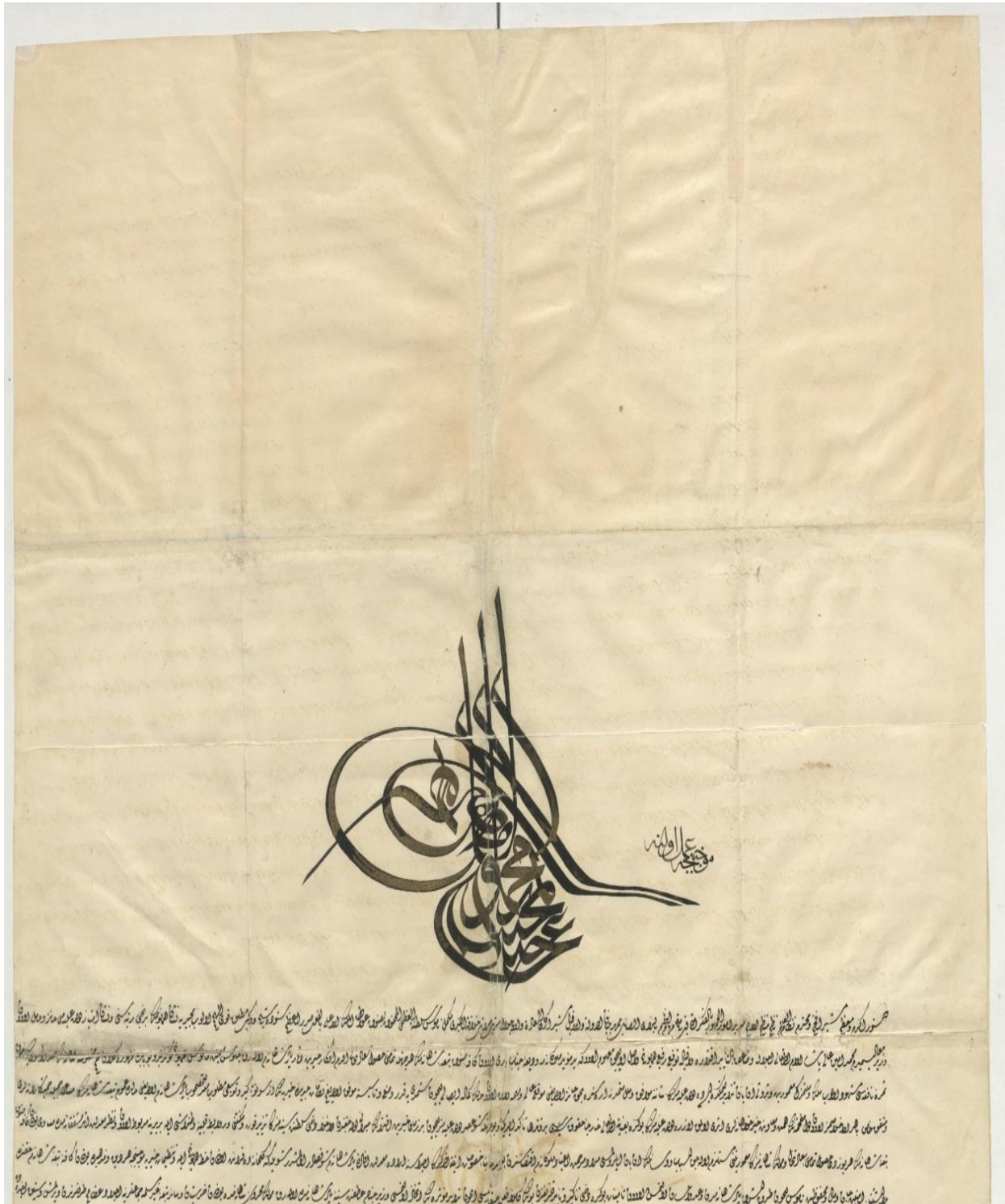
EK-2. Gülhane Hâtt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) Sureti

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) 2/2

EK-3. Islahat Fermanı Sureti

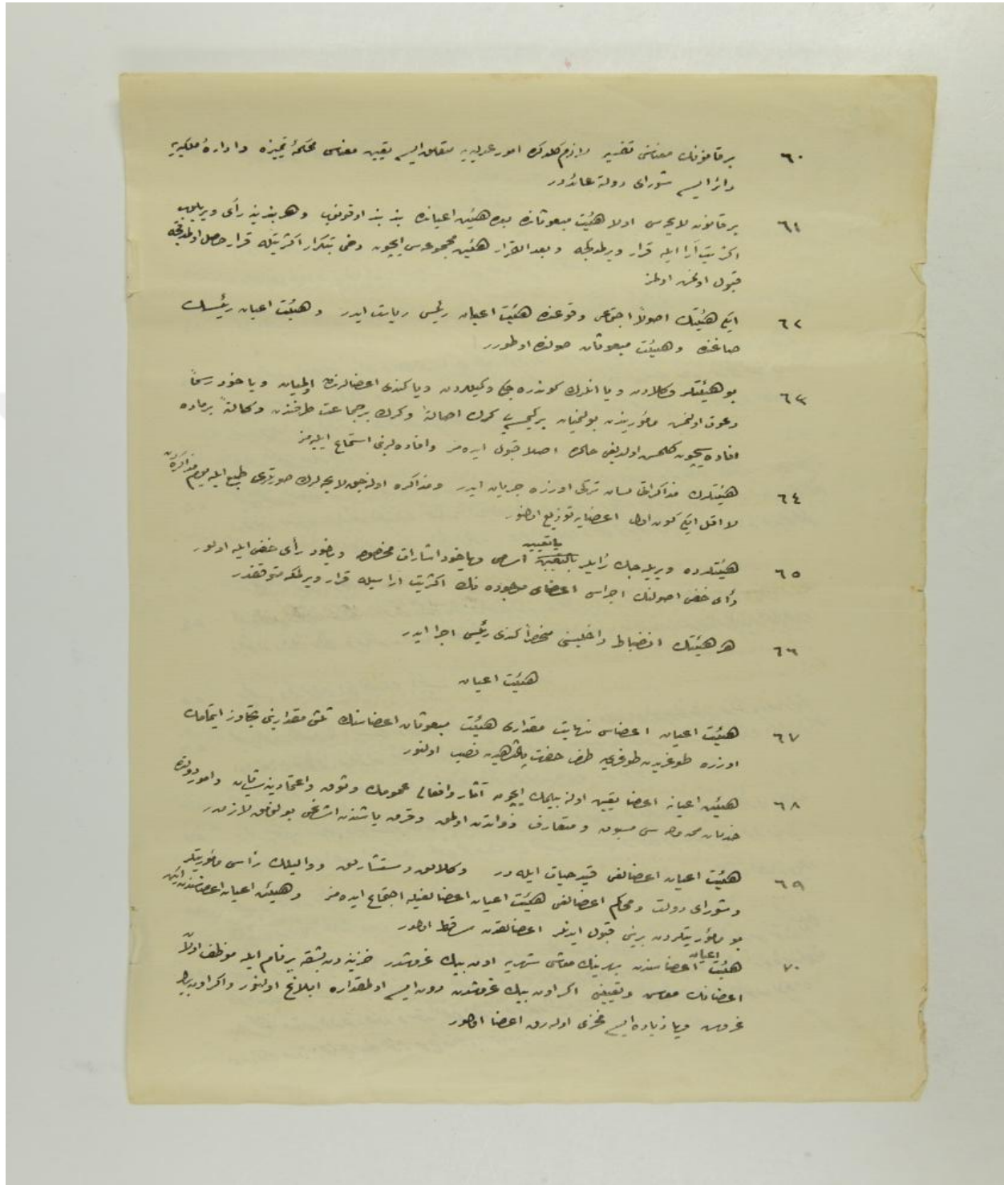
⁵³⁶ Islahat Fermanı Sureti 1/3

⁵³⁶ Islahat Fermanı 1/3, B.O.A., MFB,663.

Islahat Fermanı Sureti 3/3

EK- 4. 1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti

537 1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti 1/14

⁵³⁷ 1876 Kanun-i Esasi Anayasası; B.O.A., Y,EE,71.4,

مجلس عموم اعضا هیئت انتخاب دیا نصیب اولنامه در وقت بر وجه آن عیناً تکلیف اولور

صورت تکلیف

دانه هفت باقی بقیه در طریقه و صورت صدقت و قانونه اسس احاطه و هر چه که توریع اولنامه طریقه رعایت خلاف قنده بجانب این هفت هفتای هفت قسم اید مکتب . قسم ایدیم

۵۱ کون هئیت اعیان و کون هئیت معوضانده هری چه استخاضه نقد مندر دافینت کونست طریقه

۵۲ مجلس عموم اعضا هیئت رای دمنه باین مختار اولورده بوندورده هری بکون و هر وقت باین قیده اننده بوندور و کون ویریدی را بوندور و کون مجلس مذکورانی استخاضه باینه ایی مندر کونست بر وجه اتمام اولورده مذکور مجلس نقد مندر دافینت خلاف حرکت اعیان اولور بوندورده نقد مندر مذکور خنجه مدله کور

۵۳ مجلس عموم اعضا هیئت بر این حیانت و قانونه اسس نقد و انعام قصه و اطلب بوندورده بریدن اولورده منسوب اولورده هئیت تناسه اکثریتله قرار ویریدور و بوندورده باینه برهیبیه بی مستند بر این محکوم اولورده اسس اعضا اولورده صفت زالی اولورده و بواسطت داعی اولورده بکون و جانی عامه اولورده محکم مدتی و حکم اید

۵۴ مجلس عموم اعضا هیئت هری رای بالنامه اعضا اید و هر بیک مذاکره و در بعضی بر ماده نیک رد و قبول دار رای ویریدورده اعضا هفته وارد فقط اجتناب اسباب موجبین باینه ایی محکوم

۵۵ بکیم ذکر اولورده ایی هئیت اعیان بر وجه اعضا اولورده

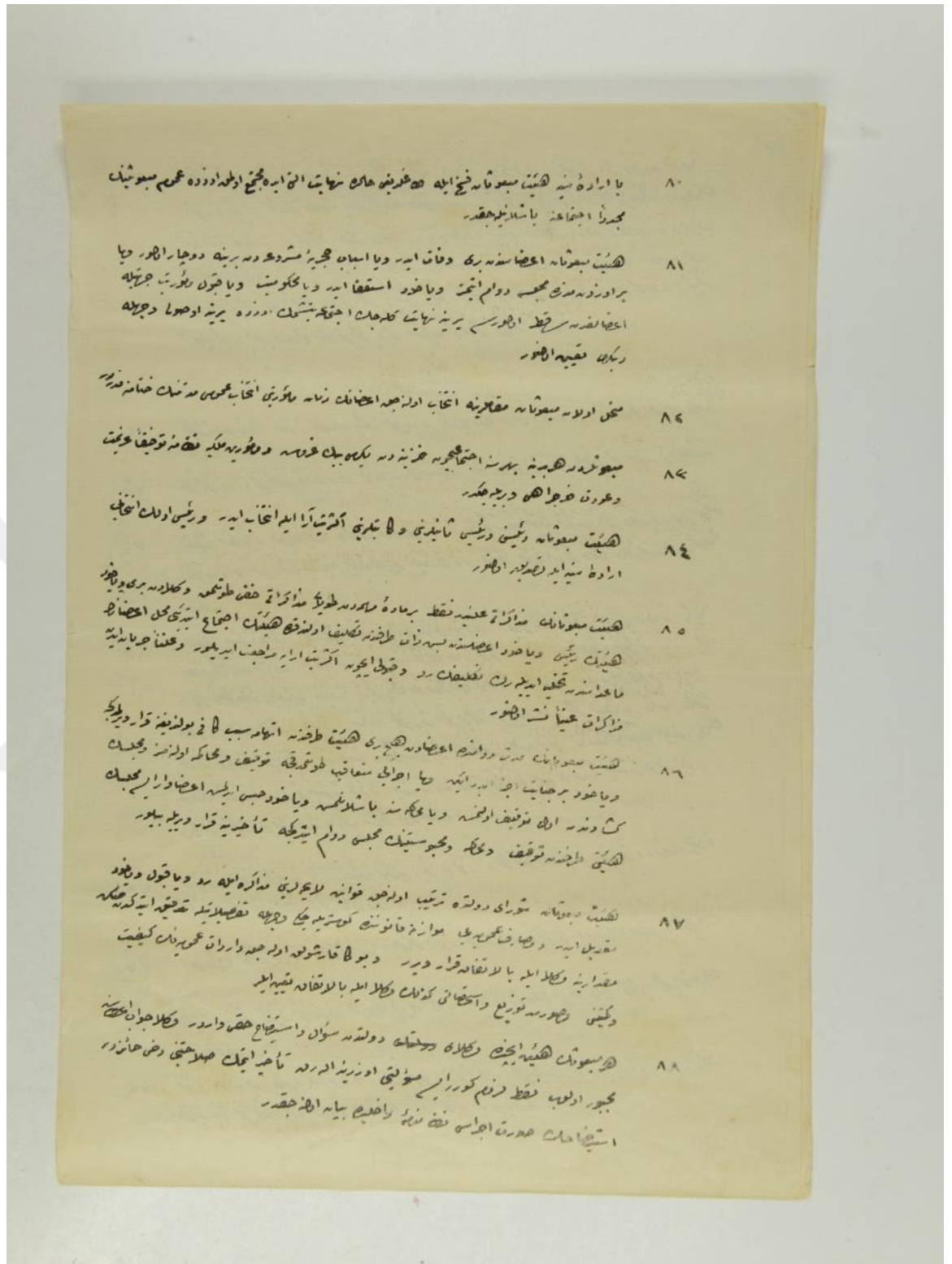
۵۶ مجلس عموم هئیت اعیان و هیئت دمنه و متساویه اعضا نیک ملاقی نصف حاضر بوندورده مذاکره بر مبادرت اولورده و اکثریت اکثریتله مشروط اولورده خصوصیات حاضر بوندورده اعضا نیک اکثریت را بید قرار کیر اولورده و مساوی آرا و قوت مذاکره اولورده ماده رد اولورده

۵۷ بر کیم بعضی مقامه دعواست عامه اولورده و هیئت دوله و هیئت او موزرک تابع بوندوری و کانه اصول و طریقه مراجعت اید اولورده مجلس عموم هئیت ایی هئیته قضیه و حواله دیر اید قبول اولورده

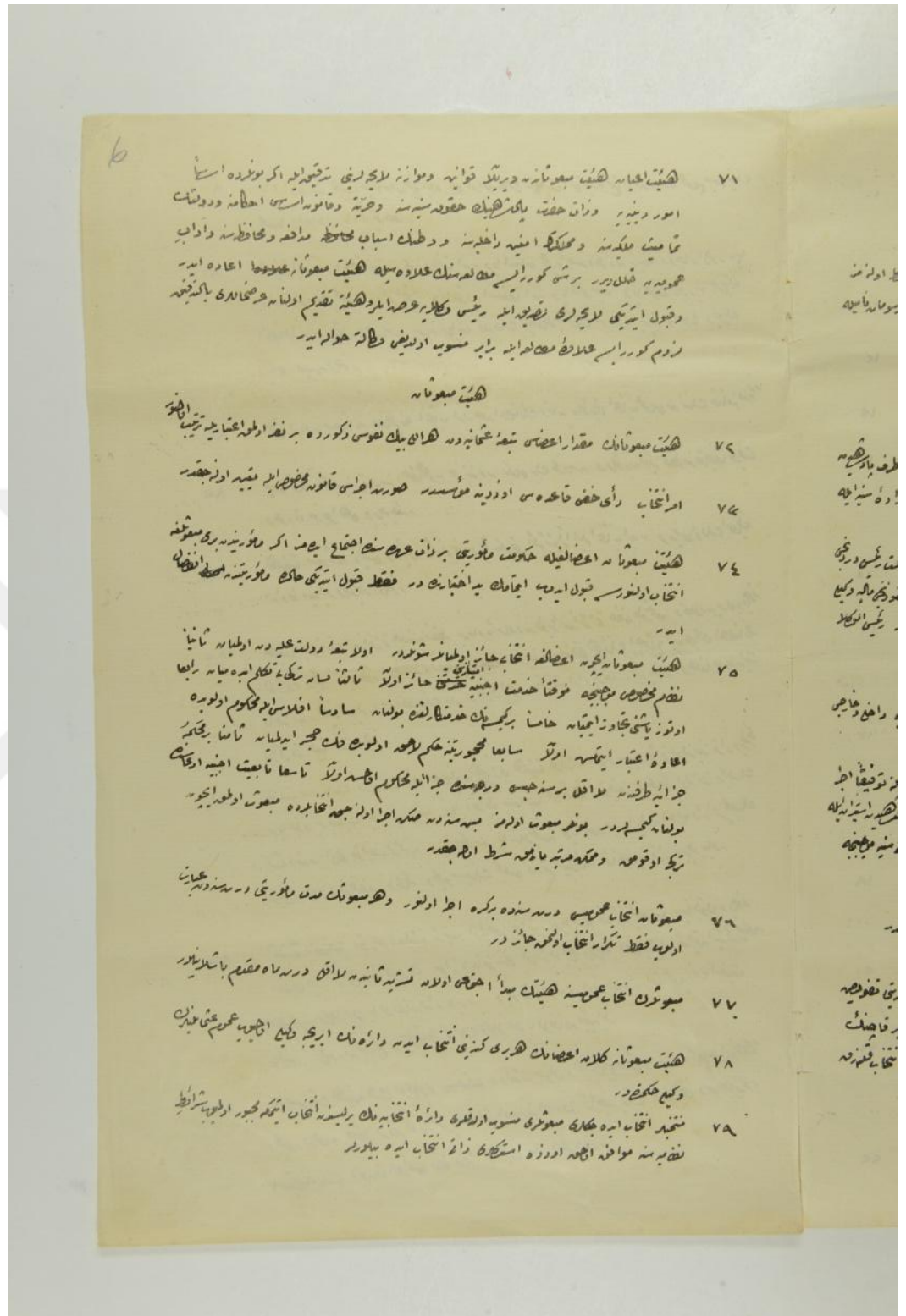
۵۸ مجید و قانونه مجلس دیا قانونه موجوده در بر این قیدی طبع مندر هئیت و کله دیا هئیت اعیان و بوندور هئیت معوضانده عامه در

۵۹ یکصد بر قانونه مجلس و یا موجود اولورده قانونه بر این تصدیق حقیق طبع و قوت لایحه سوزان و کون قیده انعام اولورده هیئت معوضانده بعضی هئیت اعیان بوندور و قبول اولورده و اجراء احاطه اراده سینه خنجه باینه مندر اولورده مندر دستور العمل اولورده و مذکور هئیت بر این طبعیا رد اولورده قانونه لایحه اسس نیک مدتی اجتناب مندر تیار مودع مذاکره بوندورده

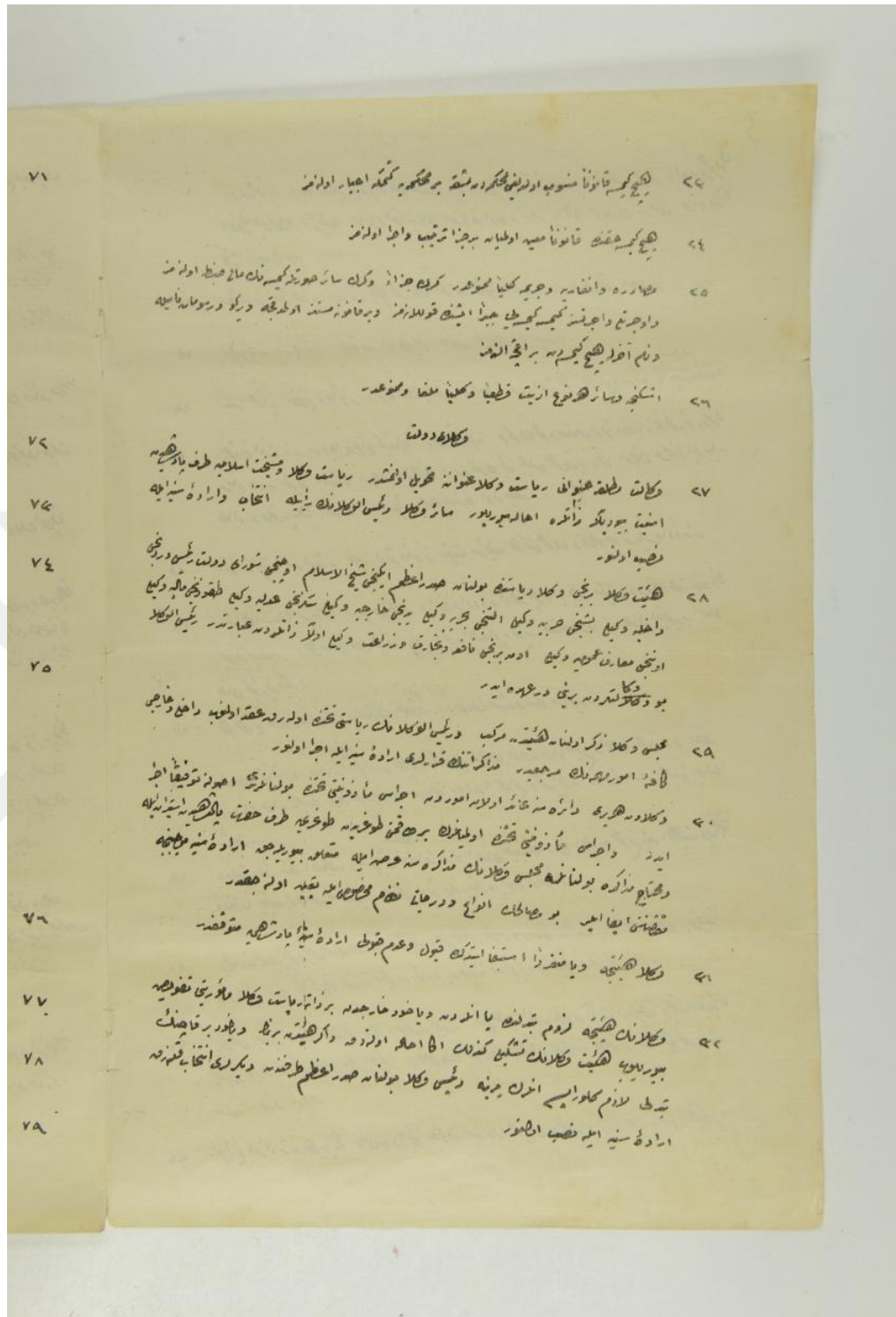
۴۰	وکلایه هرری استبدادی زمانه مجلس معونانده یا بالان بولنده و یا خود معینگی رؤسای مؤثرین بری طایفه وکلایه بولنده جلد	۵۰
۴۱	وکلایه هرری که مختصانه مراد بر هر یک استبداد استبداد و یا خود معینگی رؤسای نظم استبداد حق حاکم در آنچه که نوشته دای و بر ملک صلاحیت یوندر	۵۱
۴۲	استبداد ماده ایچو وکلایه بری طایفه مجلس معونانگی اثریله قرار و بر برک دعوی اولونق یا بالان بولنده و یوندر معینگی رؤسای مؤثرین بری کوندر وکلایه ایراد اولونجه سؤالده جواب ویریه جلد	۵۲
۴۳	مجلسه مؤثرین نظامیه اولونجه مسکونگی اهل و کجی اولونق مؤثرین انتخاب اولونجه و قانونی مجلس نایب اولونجه و یا استقامت ایچیکه و یا خود دولت بر سبب هر یک کورلرک عین و تبدیل اولونق و همه حرکت و استقامت احسان اولونق و دولت بر سبب هر یک عین ایندر نظامی مجلسه نایب اولونجه و عین و تقاضا و معذرت معذرت نایب اولونجه جلد	۵۳
۴۴	که مؤثرین و خلیفه نظامی مجلسه نایب اولونجه جلد	۵۴
۴۵	مؤثرین آمریه امریه قانونیک نایب ایچیکه دایره ی مؤثرین خلاف قانون اولونجه امریه امریه سؤالده خورنجه صارا اولونق	۵۵
۴۶	مجلسه عمومی لایحه احکامه و لایحه معونانده نایب ایچیکه ایچیکه مختص	۵۶
۴۷	مجلسه عمومی ایچیکه بر سر نهاده ایچیکه مختص ایچیکه دایره نایب ایچیکه و عین امریه نایب ایچیکه نایب ایچیکه بر سر نایب ایچیکه مختص ایچیکه دایره نایب ایچیکه و عین امریه	۵۷
۴۸	وقت حقیقه یا در هر وقت که در هر یک از این مجلسه عمومی یا در هر وقت که در هر یک از این مجلسه عمومی مجلسه اجتماع عین مختص ایچیکه	۵۸
۴۹	مجلسه عمومی بر سر نهاده ایچیکه مختص ایچیکه دایره نایب ایچیکه و عین امریه وکلایه دولتی ایچیکه مختص ایچیکه دایره نایب ایچیکه و عین امریه اولونجه امریه ایچیکه مختص ایچیکه دایره نایب ایچیکه و عین امریه سنة جاریه طریقه دولتی احوال را خیر و مناسبات خارجیه سنه و سنه ایچیکه مختص ایچیکه دایره نایب ایچیکه و عین امریه که در هر یک از این مجلسه عمومی یا در هر وقت که در هر یک از این مجلسه عمومی	۵۹

1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti 5/14

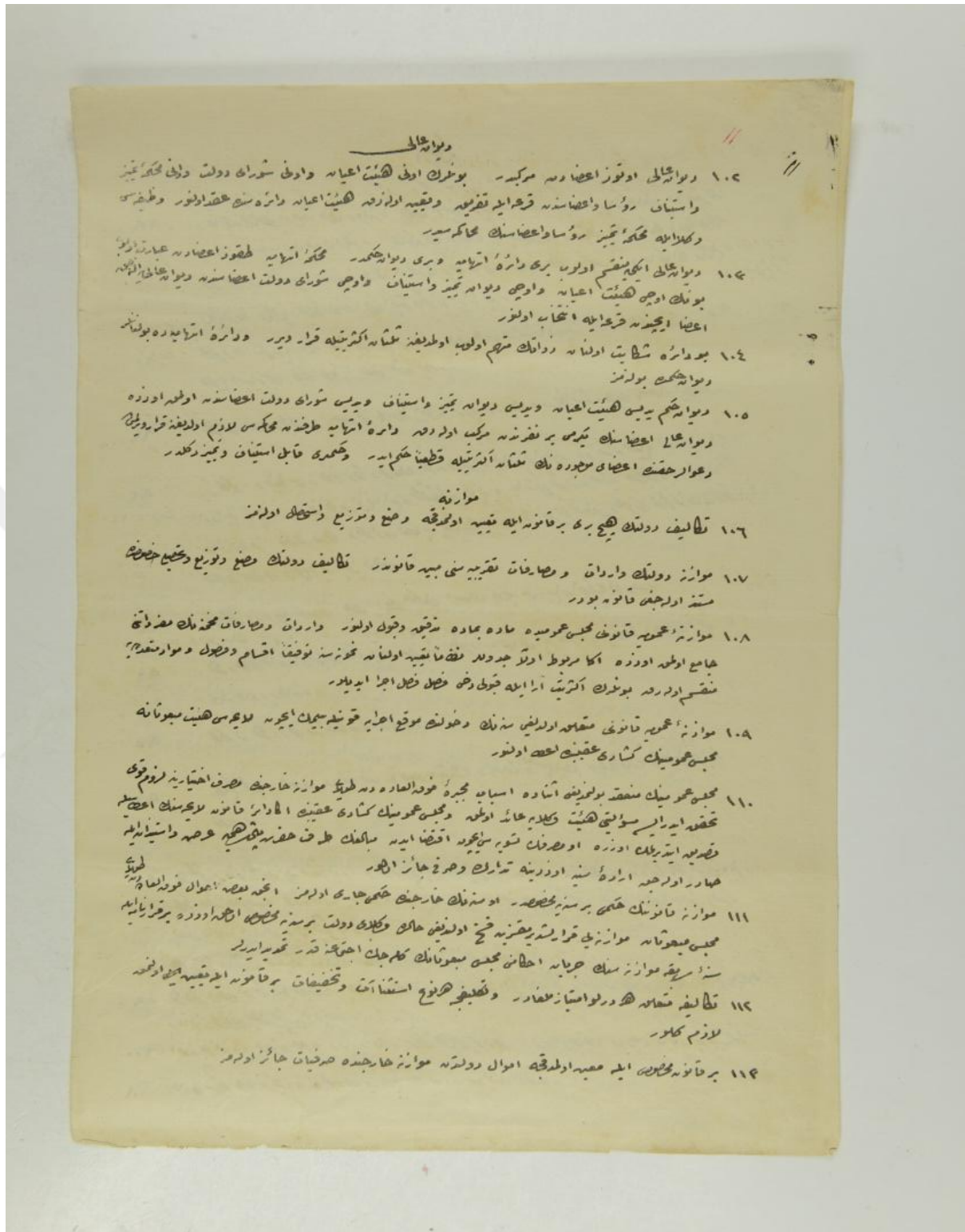

1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti 6/14

1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti 7/14

- ۱۰ دولت عثمانیه دریه اسلام ادرینه مؤسسده بواسطه عقل کتور دولت واسطه مدق و اهل کتور
اهل اعیانک شریعه ممالک عثمانیه ده معروف اولاده سار باجمه اویانک سبک اچرس دوز
تحت تأمین در
- ۱۱ ممالک آن تفریده مصور هیچ کیمیک سکوی قانونا معیه برسیب اولدقجه اچیلدر
و طبعیات سربدر حقوقه و وضع نفس قانونه مخصوص اید معیندر
- ۱۲ سید عثمانیه نفوس و قانونه داره سه فاجان وضعف در اعتدایجه هر نوع سربدر تأسیس مالدیه
تکلیف
- ۱۳ عثمانی افزاندنه بر دیار بر قیام کسک کتور شخصیه و کتور عموم مقیمه اولدقضا ماله کتور کتور
برداره ده لویک ایشک رجعت عرضی دیر کتور کتور محبس عموم بر رض اضا عرضی اید بیه
همه و مالدیه آن فاعانه اسطایه مالدیه اولدقجه
- ۱۴ امر تریس سربدر معیه اولدقانونه تبعیه شریعه هر کس عموم و خصوص سربدر ادر
سید عثمانیه کتور برسیب اقرار و انقار ادرده اولدقجه باجمه متبدر دولت تحت نفوذ
بولدقجه و هر کس ملل مختلفه کتور امور احتقار اید مقیم اولدق اصول تعلیم اید
عقل کتوریکله
- ۱۵ هر عثمانی حضور قانونک و ممالک حقوقه و وضع نفس مالدیه مساویه
منافع
- ۱۶ ممالک عثمانیه بولدق اقراریه هر کس کتوریه مخصوص اولاد ساء تعلیم و تعلیم مختار در فقط
دولت ساء تعلیمی ترکیه اولدقجه خدمان دولت استخدام اولدقجه کتور دولت ساء تعلیمه
شرطه
- ۱۷ دولت مالدیه اعیانک و منویتی دیار درلو اضا حینیک دفع اشیای عموم تبع اکتب و لایق
دفعه ناقیه اولدقجه سکدریه مواقه اولدق مالدیه کتور اولدق
- ۱۸ مالدیه عموم اشیای حکومت اید بالانقاده قرار دیردی تالیف یا ایدجه دفعه مالدیه
مالدیه عموم اشیای حکومت اید بالانقاده قرار دیردی تالیف یا ایدجه دفعه مالدیه
- ۱۹ هر کس اصولا دفع اولدق مال و ملکه اید منافع عموم اشیای رومن ثابت اولدقجه و حقیقه
یشیه و بر لایق کتور کتور ملک انز و قاضی دولت جواز اولدقجه حکومت طرخه جی هیچ کیمیک
سکدر و مندر کتور
- ۲۰ عثمانی افزاندنه هر یک ناموس دینی حکومت سید کتور حمایت و عموم افرادن نقاده سربدر
تحت

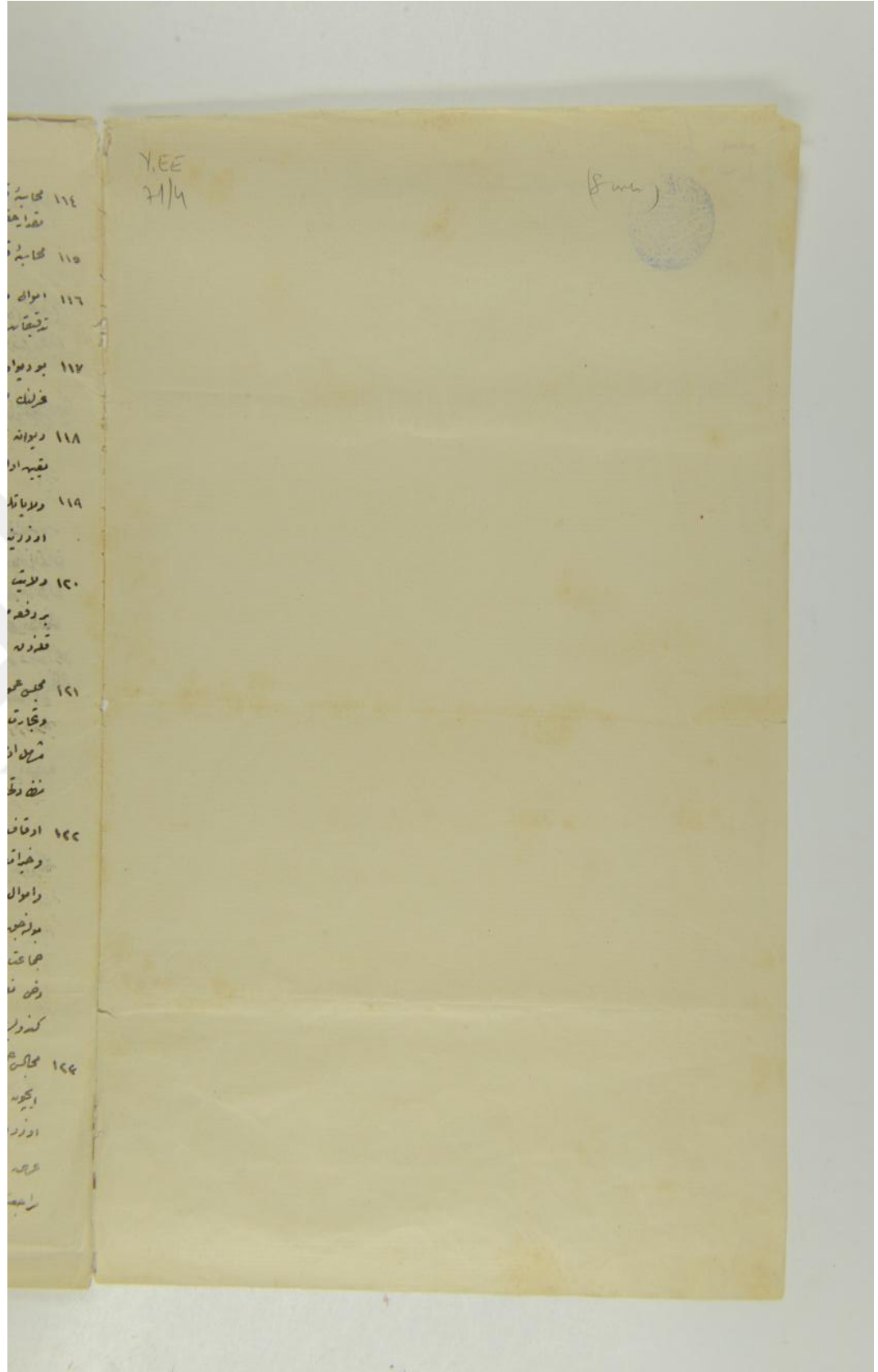

1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti 9/14

قانونہ اساس (مروہٹ قانون)

مساجد و دکن عثمانیہ

- ۱ دولتشاهی ممالک و قطعات خاصه فی وایلات ممانه فی محوی و اصول ارادسی اساسی سرباطه
سنه و مریطه
- ۲ ممالک دولتشاهی باوجود اولیاد هم بر زمانه هم بر سبب انعام قبول امتز
- ۳ دولتشاهی ملک بای قبیله استخوان شریک و شهر مذکورک سار بدوشاهی دله ایره اولورده بکون اعتبار
و معانی یوقه
- ۴ ان حق بدار شه
- ۵ سلطنت میله میله بی حلقه کبری اسلامیه فی حاضر اولورده سلطنت آلی ممانه اصول قدیمس و جهیم اکبر اولور
هله
- ۶ ان حق بدار شه حسب الخلاف و سیه اسلامیه حامی و باجمعه تبعه عثمانیه ملک حکم و بدار شه
- ۷ دکلانک عذ و دینی و ربه و منصب توفیر و شایسته و وایلات ممانه ملک شرایط اعتبار برینه
توفیق اجای توفیر و موقوفات عرب و خطبه نهم بدار شه ذکر و دول اجیه بدو ممانه
عقده و عرب وضع اعدای و حرمان عکیده و لاف احکام شرع و قانونیه ملک اجری و مجازات قانونیه
تدبیر و باغوری و محسن عموئیک عقد و قطعی و دی ارضه محسن بکون ملک اعظم بکیده بکانه و فقه
شرعی قبیله حق و حق بدار شه
- ۸ بجه عثمانیه ملک حق بدار شه
- ۹ دولتشاهی باقیق برلانه اشراف محسنه هفت و دیه و دهره اولور برلانه و سیه بلاد استخوان
تعبیر اولور و عثمانیه قانونا معیه اولور احوال کوره استخلافه و اضاعه ایدیلور
- ۱۰ عثمانی نولورک لافرس حرسه تحریک برینه مالک و افره حق و حربه لوتنیه و شیع و دانونه قبیله
ایرانی حد دی قانونا استخلافه
- ۱۱ حرسه تحریک هر دینو قریه و صورت هم کیم قانونا قبیله ایلی سیه و صورت و قانونا موجب استخلاف
اولور احوال دله و اضاعه برلانه ایره توفیق و عیس اولور قبیله کیم نفس و سار هر ریه قانونا اولور

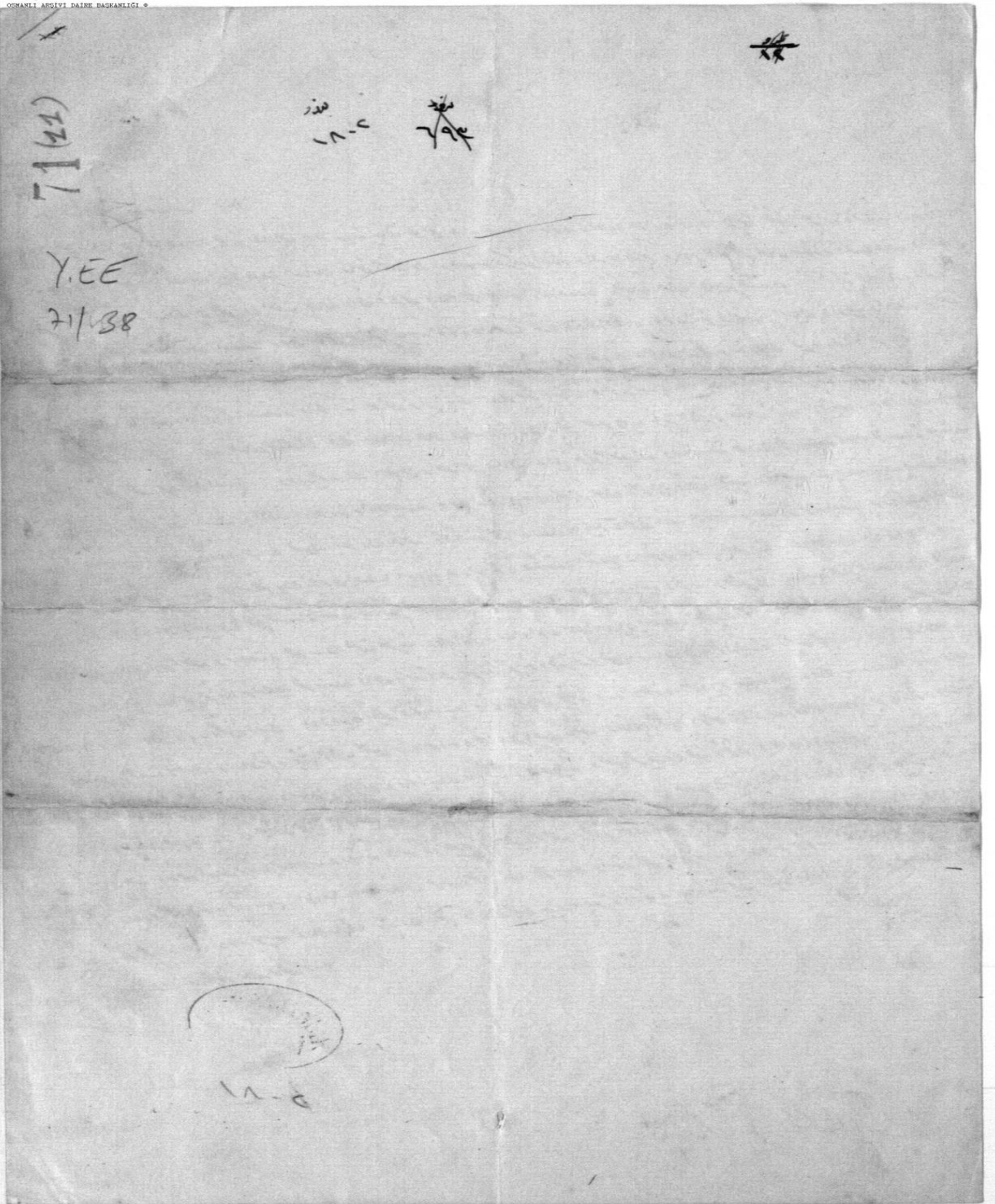
1876 Kanun-i Esasi Anayasası Sureti 14/14

Ek-5. II. Abdülhamid'in Mithat Paşaya Kanun-i Esasi'yi İlan Ettiğini Bildiren Hâtt-ı Hümayunu Sureti

[illegible]

⁵³⁸ II. Abdülhamid'in Mithat Paşaya Kanun-i Esasi'yi İlan Ettigini Bildiren Hâtt-ı Hümayunu 1/2

538 B.O.A., Y, EE, 38.1

Y.EE.00071

II. Abdülhamid'in Mithat Paşaya Kanun-i Esasi'yi İlan Ettiğini Bildiren Hâtt-ı
Hümayunu 1/2

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Sened-i İttifak Sureti; B.O.A., Hat, 746/3542.

Gülhane Hâtt-ı Hümayunu Sureti; B.O.A., MFB, 48.

Islahat Fermanı Sureti; B.O.A., MFB,663.

Kanuni Esasi Sureti; B.O.A., Y,EE,71.4.

II. Abdülhamid'in Mithat Paşa'ya Kanun-i Esasi'yi ilan ettiğini bildiren Hâtt-ı Hümayunu sureti; B.O.A., Y,EE,38.1.

KİTAP KAYNAKLARI

AHMAD, F., **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (2. Baskı), çev. Sedat Cem Karadeli, İ.B.Ü. yay., İstanbul, 2007.

AHMAD, F., **İttihat ve Terakki 1908-1914**, (5. Basım), çev., Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, Eylül 1999.

AHMAD, F., **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.

AHMETBEYOĞLU, A., **Sorularla Eski Türk Tarihi**, (2.Basım), Yeditepe Basım Evi, 2015, İstanbul, s. 22.

AKIN, F., "1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı", **A.K.Ü., Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.3, s. 8.

AKŞİN, S., **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, C.1**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997,

AKŞİN, S., **Kısa Türkiye Tarihi**, (19.Basım), T.İ.B., İstanbul, 2015.

- AKYILDIZ, A., **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, (4. Baskı), İletişim Yay., İstanbul, 2012.
- ANIL, Y.Ş., **Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu**, (1.Baskı) , Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006.
- ASLAN, Y., “T.B.M.M. Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923), **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 37-38.
- ATATÜRK, M. K., **Nutuk**, (Marmara Üniversitesi İçin Özel Basım), Korza Yay., Ankara, 2008.
- AYBARS, E., **İstiklal Mahkemeleri: 1920-1923/1923-1927**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.
- AYBARS, E., SERÇE, E., **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Yay., İstanbul, 1994.
- AYDOĞAN, M., **Ülkeye Adanmış Bir Yaşam, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı**, Umay Yay., İzmir, 2005.
- BAYKAL, B. S., **Heyet-i Temsiliye Kararları**, T.T.K., Ankara, 1989.
- BAYUR, Y.H., **Türk Tarihinin Ana Hatları**, (Yusuf Hikmet Baytur’un Türk Tarih Kurumuna Armağanıdır), İstanbul Devlet Matbaası, 1930.
- BERKES, N., **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (19.Basım), Y.K.Y., İstanbul, 2013.
- BEYDİLLİ, K., “Nizâm-ı Cedid”, **T.D.V.İ.A.**, C.33, s. 175.
- BEYDİLLİ, K., **Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi**, Seyfi Kenan, (ed.), İ.S.A.M., İstanbul, Aralık 2010.
- BORAY, F.E., **Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi, C.2.**, Kum saati Yay., İstanbul, 2010.
- BOZARSLAN, H., **Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze**, çev. Işık Ergüden, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

- ÇANDARLIOĞLU, G., **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.
- ÇAVDAR, T., **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1991.
- ÇAVDAR, T., **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, (2. Baskı), İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1999.
- DOĞAN, İ., **Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları**, (6.Baskı), Pegem Yayınevi, İstanbul, 2006.
- DURDU, M, B., “Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, **O.T.A.M.**, C.14, S.14, Y.2003, s. 293-294.
- EFENDİ, M.S., , **Hilafetin İlgasının Arka planı**, çev; O. Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul, 1998.
- ENGİN, V., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2015.
- ERASLAN, C., **Atatürk İlkleri ve İnkılapları Tarihi-I**, (1. Baskı), Anadolu Ü. , A.Ö.F. Yay., No: 1690, Eskişehir, 2012.
- ERASLAN, C., Olgun, K., **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yay. İstanbul, 2006.
- ERİK, J.Z., **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (7. Baskı), İletişim Yay., çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, 2000.
- Eroğul, C., **Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi)**, (2.Baskı), İmge Kitapevi, Ankara, 1990.
- FİNDLEY C.V., **Dünya Tarihinde Türkler**, Kitap Yayınevi, çev. Ayşen Anadol, İstanbul, 2008.
- GÖZLER, K., **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2007.
- GÖZLER, K., **İdare Hukukuna Giriş**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009.

- GÖZLER, K., **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2000.
- GÜNDÜZ T., (ed.), **Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı** (2. Basım), Grafiker Yay., Ankara, 2013.
- GÜNEŞ, İ., “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, **T.D.V.İ.A.**, C.41, s. 593.
- GÜNEŞ, İ., **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet C.1.**, T.B.M.M. Vakfı Yay. No.: 14, Ankara 1997.
- GÜNGÖR, A., (ed.), **Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri**, Koza Matbaacılık, Ankara, 2012.
- HALAÇOĞLU, Y., **XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, A.K.D.T.Y.K., Ankara 1991.
- HAYTA, N., ÜNAL U., **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, (6.Basım), Gazi Kitabevi, Ankara, 2013.
- İŞIKLI, Ş., **Ortaöğretim Demokrasi ve İnsan Hakları**, Ekoyay Yayıncılık, Ankara, 2014.
- İĞDEMİR, U., **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, (2. Baskı), T.T.K. Yay., 1989, Ankara, s. IX-XIII.
- İNALCIK, H., **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, (4.Basım), Kırmızı Yay., İstanbul 2012.
- İNALCIK, H., **Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı)**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1992.
- İNALCIK, H., **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, “Tanzimat Nedir?”, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, (5. Basım), T.İ.B., İstanbul, 2015.

- İNALCIK, H., **Tarih Vesikaları** “Tanzimat ve Fransa”, Maarif Matbaası, 1942, İstanbul, s. 1.
- İNAN, A., **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, T.İ.B. İstanbul, 2009.
- KAFESOĞLU, İ., **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınevi, (34. Basım), İstanbul, 2012.
- KAFESOĞLU, İ., **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- KANSU, A., **1908 Devrimi “Elusive Transformation: The Revolution Of 1908 In Turkey”**, (1.Baskı), çev. Ayda Erbal, İletişim Yay., 1995, İstanbul.
- KARABEKİR, K., **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, (2. Baskı), Y.K.Y., İstanbul, 2011.
- KARACA, T.N., **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, T.T.K., Ankara, 2004.
- KARAL, E.Z., **Osmanlı Tarihi C.5., Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat (1789-1856)**, (8. Baskı), T.T.K., Ankara, 2007.
- KARAL, E.Z., **Osmanlı Tarihi C.6., Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, (7. Basım), T.T.K., Ankara, 2007.
- KARAL, E.Z., **Osmanlı Tarihi C.8., Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri (1876-1907)**, (5. Basım), T.T.K., Ankara, 2000.
- KARAL, E.Z., **Osmanlı Tarihi, C.9., İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)**, (2. Basım), T.T.K., Ankara, 2009.
- KARPAT, K., **Kısa Türkiye Tarihi ‘1800-2012’**, (4.Basım), Timaş Yay. İstanbul, 2014.
- KARPAT, K., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- KASABA, R. (ed.), **Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye, C.4**, (2. Baskı), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016. **a.g.e.**, s.116.

- KAZICI, Z., **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, (1.Baskı), Bilge Yay., İstanbul, 2003.
- KURAN, A.B., **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi**, (1.Baskı), T.İ.B., İstanbul, 2009.
- KURAN, A.B., **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, (2.Basım), Kaynak Yay., Nisan 2000, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, M. S., “Layiha”, **T.D.V.İ.A.**, C.27, s. 116.
- LEWİS, B., **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, (3. Baskı), çev; Hamdi Aydoğan - Esra Ermert, Y.K.Y. İstanbul, 2007.
- MANAZ, A., **Atatürk Reformları ve İslam**, (2. Baskı), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010.
- MERÇİL, E., **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, (6.Basım), T.T.K., Ankara, 2011.
- ORTAYLI, İ., **Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyete**, Timaş Yay. İstanbul, 2012.
- ORTAYLI, İ., **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapları, İstanbul, 2007.
- ORTAYLI, İ., **Osmanlı İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yay., İstanbul, 2008.
- ORTAYLI, İ., **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- ÖGEL, B., **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, ‘Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre’**, (2. Baskı), T.T.K., Ankara, 1984.
- ÖZALP, K., **Milli Mücadele 1919- 1922**, C.I, (3. Baskı), T.T.K., Ankara, 1988.
- ÖZCAN, A., “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, **Tarih İncelemeleri**, C.10, S.1, Yıl.1995, s. 13-14.
- ÖZCAN, B., “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedid)”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.7, Y. 2000, Ankara, s. 671-683.

- PAZARCI, H., **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.: 571, Ankara, 1989.
- SAĞLAM, F., “Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları”, **75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, T.İ.B., İstanbul, 1998.
- SARAY, M., **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)**, (2.Basım), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 2015,
- SARAY, M., **Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- SEVİM, A., MERÇİL, E., **Selçuklu Devletleri Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1995.
- TANÖR, B., “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye**, c.1, İletişim Yay., Ankara, 2002, s. 13.
- TEMİZTÜRK, H., Seyhan, S., “II. Meşrutiyet ve Millet Gazetesi” **Atatürk İletişim**, C.1, S.2, Y.2011, s. .3.
- TUNAYA, T.Z., “1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yay..
- TUNAYA, T.Z., **Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1., İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984.
- TURAN, M., **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart**, Çelikkilt Matbaası, 1964, İstanbul.
- TURAN, Ş., **Türk Devrim Tarihi C.1., ‘İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe’**, (1.Basım), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.
- TURAN, Ş., **Türk Devrim Tarihi C.3., ‘Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938), (Birinci Bölüm)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- UÇAROL, R., **Siyasi Tarih (1789-2014)**, (10.Basım), Der Yayınevi, İstanbul, 2015.

UĞURLU, N., (baş.), **İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları C.I (1923-1938)**, Yenigün Haber Ajansı, Ankara, 1998, s. 23.

VELİDEDEOĞLU, H.V., **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yay., İstanbul, Eylül 1990.

ZÜRCHER, E.J., **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (7. Baskı), İletişim Yay., çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, 2000.

MAKALE KAYNAKLARI

ABADAN , Y., “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, S.1, Y.1957. s. 15-16.

AKINCI, A., USTA, S., “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, **K.M.Ü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar**, C.17, S.29,Y.2015, s. 41.

AKKOR, M., “Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet’in İlgası”, **History Studies**, C.1, S.4, Y.2012, s. 18-19.

AKŞİN, S., “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan”, **A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi** C.25, S.1, Y.1970, s. 20

AKYILDIZ, A., “Meclis-i Mebusan”, **T.D.V.İ.A.**, C.28, s. 246-247.

AKYILDIZ, A., “Meclis-i Meşveret”, **T.D.V.İ.A.**, C.28, s. 248.

AKYILDIZ, A., “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, **T.D.V.İ.A.**, C.28, s. 250.

AKYILDIZ, A., “Tanzimat”, **T.D.V.İ.A.**, C.40, s. 1.

ALİEFENDİOĞLU, Y., “Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.16, 1999. s. 96.

- ALPAR, G., “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, C.5, S.1, Y. Mayıs 2013, s. 80.
- ARSLAN İ., “İlk Türk- İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri” , **Ekev Akademi Dergisi**, S.51, Y. Bahar 2012, s. 74.
- ARTUÇ, N., “II. Meşrutiyet’in İlânı”, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.1., Yıl, 11, S.45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 67.
- ASLAN, S., “Sivil Toplum ve Demokrasi”, **S.D.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2010, C.15, S.2, s. 360.
- ATAAY, A., “Bir ‘İnkılap’ Yapıtı Olarak Medeni Kanun”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.45, S.1-4, Y.2011, s. 49-55.
- ATALAY, İ., “Türk Dünyası'nın Coğrafyası”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 319.
- ATALAY, İ., “Türk Dünyası'nın Coğrafyası”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 319.
- AYBARS, P., “Orta-Asya Türk Hukukunda ‘Töre’ Kavramı”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.58, S.2, Y.2009, s. 359.
- AYDIN, M. A., “Kanun-i Esasi”, **T.D.V.İ.A.**, C.24, s. 329.
- AYTEPE, O., “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, S.29-30, Y. Mayıs-Kasım 2002, s. 16.
- BAL H., “Anthony H. Birch’in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, S.31, Y.2014, s. 306.

- BERİŞ, H. E., “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C.63, S.1, Y.2008, s. 61-62.
- BİRECİKLİ, İ. B., “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **G.Ü. Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3 Kış 2008, s. 217.
- BOLAT, B.S. “1930- Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları**, S.19, Yıl. 10, Y. 2014, s. 28.
- BUCAKTEPE, A., “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **D.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S.42, Y. Ekim 2014, s. 46-47.
- BÜYÜKTANIR, T., “Türk Medeni Kanunu ‘Değişiklikler ve Yeni Düzenlemelere’ İlişkin Açıklamalar”, **Ankara Barosu**, S.2, Y.2002, s. 55.
- ÇAKIR, C., “Türk Aydınının Tanzimat’la İmtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar”, **T.A.L.İ.D.**, C.2, S.1, Y. 2004, s. 10.
- ÇELEBİ, O., “Türkiye’de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri”, **Electronic Turkish Studies**, C.10, S.1, Y.2015, s. 251.
- ÇELİKER, H., “İslâm Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, **O.D.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.26, S.26-27, Y.2008, s. 251.
- DEMİR, N., “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, **Ege Akademik Bakış**, C.10, S.2, Y.2010, s. 597.
- DEMİRCİ, H. A., “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, **Doğu-Batı**, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.1., Yıl, 11, S. 45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 87-88.

- DOĞAN, N., “Türk Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet”, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.1., Yılı.11, S.45,** Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 134.
- DURHAN, İ., “Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme”, **A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, S.1-4, Y.2001, s. 67-86.**
- DURMUŞ İ., “Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, S. 2, Y. Bahar 2008, Ankara, s. 26-27.**
- DURSUNÜST, E., “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenîsi, **Usûl İslam Araştırmaları, C.12, S.12, Y.2009, s. 169.**
- EFE, H., “Türkiye’nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi”, **K.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 6, S.11, s. 158.**
- EFE, H., Kemahlı F., “Türkiye’nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi”, **K. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.6, S.11, Y.2015, s. 152.**
- ERAVCI, H.M., KİREMİT, İ., “Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, **Tarih Okulu, S.8, Y.2010, s.83.**
- ERDEM, G., “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.51, S.1, Y.2010, s. 332.**
- ERGÜN, M., “İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914), **Ocak Yay., Ankara, 1996, s. 37-38.**
- EROĞLU, İ., “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, **Yasama, S. 14, Y.2010, s. 79-80.**
- EROĞUL, C., “Demokrasi ve Ulus Kavramları Öznel Değerlendirmeler”, **Mülkiyet Birliği Dergisi, C.19, S.148, Y.1992, s. 42.**

ERTAN, T. F., “Atatürk’ün Demokrasi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, (Atatürk Haftası Armağanı), **A.T.A.S.E. Daire Başkanlığı Yay.**, Ankara, Y. 2012, s. 1.

GÖDE, K., “Türkler’de Saray Teşkilatı ve Hayatı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S.3, Y.1989, s. 435.

GÖKBAYIR, S., “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat Ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, **Ç.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, S 1, Çankırı 2012, s.71.

GÖKBUNAR R., GÖKBUNAR, A.R., UĞUR, A., “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri’nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri”, **Maliye Dergisi**, S.159, Temmuz-Aralık 2010, s. 71.

GÖKÇİMEN, S., “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, **Yasama**, S.10, Y.2008, s. 5.

GÖZLER, K., “Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı”, **Türkiye Günlüğü**, S.64, Y. Kış 2001, s. 109.

GÜLEN, A., “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci’nin İlk Yansımaları: 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.15, S.30, Y. 2015, s. 222.

GÜLSOY, U., “Islahat Fermanı”, **T.D.V.İ.A.**, C.19, s.185.

GÜLSOY, U., “Islahat Fermanı”, **T.D.V.İ.A.**, C.19, s.185.

GÜMÜŞ, A. T., “Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet-Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar”, **G.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.18, Y.2014, s. 536.

GÜMÜŞ, M., “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, **A.Y.Ü. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Y. Güz / 2008, S. 47, s.219,236.

- GÜMÜŞ, M, “Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, **Tarih Okulu**, S.14, s. 164.
- GÜNEŞ, İ., “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, **O.T.A.M.**, C.1, S.1, Y.1990, s. 178-179.
- GÜVEYİ, Ü., “Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi”, **G.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.16, S.3, Y. 2012, s. 138.
- HALAÇOĞLU, Y., “Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 8.
- HALAÇOĞLU, Y., “Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 8.
- HANIOĞLU, M. Ş., “Jön Türkler” , **T.D.V.İ.A.**, C.23, s. 584-585.
- IŞIK, M. F, “Platon ve Demokrasi Algısı”, **Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.2/2, Y.2/2014, s. 329.
- İLERİ, İ., “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **O.T.A.M.**, Y.1, Ocak, 2005, s. 2.
- İPŞİRLİ, M, “Unvan”, **T.D.V.İ.A.**, C.42, s. 166
- İPŞİRLİ, M, “Unvan”, **T.D.V.İ.A.**, C.42, s. 166
- KAFESOĞLU, İ., “Yazılışının 900. yılı münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü**, S.1, İstanbul, Ekim 1970, s. 1.
- KAFESOĞLU, İ., “Tarihte ‘Türk’ Adı”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 422.
- KAHRAMAN, M., ÇALIŞKAN, Z., “Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Y. 2007, s. 1.

- KAPLAN, İ., “Demokrasi-Hukuk-Otorite”, **A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.49, S.1, Y.1994, s. 267.
- KARAGÖZ, M., “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, **O.T.A.M.**, C. 6, S.6, Y. 1995, s. 174-175.
- KARAKOÇ, İ., “1876 Tarihli Kanun-ı Esasi’de Yürütme Organı”, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.8, S.2, 2006, İzmir, s. 120.
- KARTA, N., “17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Avrupa İle İktisadi İlişkileri”, **Electronic Turkish Studies**, C.8, S.11, Y. Ankara, s. 164-165.
- KARTAL, C.B., “II. Meşrutiyet’tin Cumhuriyet’e Mirası: ‘Makbul Kadınlar’”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38 (Mart 2008), s. 218.
- KAŞIKÇI, O., “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı”, **Türkler**, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 1565.
- KAŞIKÇI, O., “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı”, **Türkler**, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 1565.
- KILIÇ, S., 1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **O.T.A.M.**, C.30, S.30, Y.2011, s. 35-36.
- KILIÇ, S., 1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **O.T.A.M.**, C.30, S.30, Y.2011, s. 35-36.
- KILIÇ, S., **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.
- KIZILTAN, Y., “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmnalı Meclis-i”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 1, Y.2006, s.257-258.
- KOCA, S., “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, **Türkler**, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 1448.

- KOCA, S., “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, **Türkler**, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 1448.
- KOCA, S., “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”, **Türkler**, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 160.
- KOCA, S., “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”, **Türkler**, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 160.
- KOCA, S., “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 992.
- KOCA, S., “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, **Türkler**, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 992.
- KONAN, B., “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 60, S.1, 2011, Ankara, s. 162.
- KUYAKSİL, A., ALTUNBAŞ, A., “Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, **M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.19, Y.2012, s. 26-27.
- KUYAŞ, A., “II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye”, **Doğu-Batı**, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.1., Yıl, 11, S.45, Y. Mayıs-Haziran Temmuz, 2008, s. 52-53.
- KÜÇÜK, C., “Abdülhamid II”, **T.D.V.İ.A.**, C.1, s. 222.
- KÜÇÜK, C., “Türkiye”, **T.D.V.İ.A.**, C.41, s. 567.
- KÜÇÜK, M., “Birinci T.B.M.M.’nin Açılışı ve Anlamı”, **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 8-9.
- NÉMETH, G., “Türklüğün Eski Çağı”, **Türkler**, C.1, s. 541
- NÉMETH, G., “Türklüğün Eski Çağı”, **Türkler**, C.1, s. 541

- OCAK, A.Y., “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, **A.İ.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.13, S.13, Y.2013, s. 256.
- ORAL, M., “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilafet ve Saltanat Sorunu”, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, C.5, S.18, Y.199, s. 58
- ÖZCAN, A., “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)”, **T.D.V.İ.A.**, C.17, s. 549.
- ÖZCAN, A., “Lale Devri”, **T.D.V.İ.A.**, C. 27, s. 81-82.
- ÖZCAN, B., “Cumhuriyetin İlânı ve Yankıları”, **Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları**, C.11, Y.1999, 291-292.
- ÖZDEMİR, A. U., “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet İle İlişkileri 1945-1946”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, S. 55, Y.2014, s. 176.
- ÖZDEMİR, G., “Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi”, **C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C. 20, S.1, Y.2013, s. 1.
- ÖZDEMİR, N., “Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar”, **History Studies**, C.6, S.5, Y.2014, s. 179.
- ÖZDEMİR, Y., ÇİYDEM, E., AKTAŞ, E., “Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı”, **Kastamonu Eğitim**, C.22, S.1, Y.2014, s. 333-335.
- ÖZER, M. A., “Parlamentolar ve Denetim Fonksiyonları”, **Sayıştay**, S.33, Nisan-Haziran 1999, s. 24.
- ÖZER, S., “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.21, S.85 Y.2013, s. 141.

- ÖZKAYA, Y., “Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha”, **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, C.31, S.1,2, Y. 1987, s. 398.
- ÖZTAN, B., “Medenî Kanunun Kabulünün 70. Yılında Aile Hukuku”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.44, S.1, Y.1995, s. 80-81.
- POLAT, Ş., “Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi”, **Askeri Tarih Araştırmaları**, S. 9, Yıl.5, Y. Şubat 2007, s. 107-108.
- SAĞLIK, Ş., “Bir Tanzimatçının Tanzimat’ı Tenkidi”, **O.D.M.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, Y.1993, s. 213.
- SAKLI, A. R., “Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S.33, Y.2012, s. 2.
- SARAY, M., “İdeal Bir Diplomatın (Elçinin) Ortaya Çıkışı”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, C.50, Y.2005, s. 1204.
- SARAY, M., “Sultan II. Abdülhamit’i Doğru Biliyor Muyuz”? **Yayınlanmamış Makale**, İstanbul, 2017, s. 58.
- SARAY, M., **Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk**, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- SARAY, M., **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- SEYİTDANLIOĞLU, M., “Eski Türklerde Devlet Meclisi ‘Toy’ Üzerine Düşünceler”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.28, S.45, Y.2009, s. 5.
- SÜSLÜ, A. “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, **T.D.V.İ.A.**, C.3, s. 145.
- ŞAHİN K., “Eski Türklerde Merkezi İdare”, **Türk İdare Dergisi**, Y.77, 2005, s. 152.

- ŞAKUL K., “Nizâm-ı Cedid düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, S.19, Y.2005/2, s. 117.
- ŞENTÜRK, A., “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Ve Necmettin Sadak”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.12, S.25, Y.2012, s. 159-160.
- ŞOMEL, S.A., “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, **S.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi**, İstanbul, 2007. s. 6-7.
- TALAS, M., “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”, **T.Ü.B.A.R.**, S.29, Y.2011,Bahar, s.3 90.
- TAMER, M. G., “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 27, S.1, Y. Haziran 2010, s. 91.
- TAŞ, N.F., “Tanzimat'ın Getirdikleri”, **Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.3, Y.1989, s. 535.
- TAŞAĞIL, A., “Türk”, **T.D.V.İ.A.**, C.41, Y. 2012. s. 467.
- TAŞAĞIL, A., “Türk”, **T.D.V.İ.A.**, C.41, Y. 2012. s. 467.
- TOPRAK, S, V., “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, S.26, Y.2013, s. 172.
- TURAN, N.S., “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet’e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, Y. Mart 2008, s. 316.
- TURHAN, M., “Anayasa ve Anayasacılık”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.27, S.3, Y. Eylül s. 7-8.
- TÜRKER, H., “Basında Hanedan-ı Hilafet Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılışı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C.4, S.8, Y.1998, s. 67.
- ULUSAN, M.İ, “Türk Medeni Kanunun Dünyü ve Bugünü”, **Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1-2, Y.2002, s. 157,159.

UZUN, H.. “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6, S.2, Y.2005, s. 149,153.

ÜNAL, U., “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedid Çabaları”, **O.T.A.M.**, C.14, S.14, Y. 2003, s. 274-275.

YAYLI, H., Pustu Y., “Yerel Demokrasinin İlkeleri”, **K.A.D.**, S., 16, Y. Kış 2008, s. 133.

YUMUK R., “İbn Haldun’da Devlet Görüşü”, **Atatürk Ü. İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi**, C.3, Y.1978, s. 251

İNTERNET KAYNAKLARI

AZARKAN A. E., “İbn Haldun’un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S.4, Y.2003, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067895>, e.t. (08.02.2017)

KABAL E., “Egemenlik, Milli Egemenlik ve Atatürk”, **Çeşitli Açılardan Milli Egemenlik Paneli**, 22 Mayıs 1987, Antalya, yayınlayan, <https://www.tbmm.gov.tr>, e.t 08.02.2017, s.29.

T.D.K., “Demokrasi”, <http://tdk.gov.tr>, e.t. (31.01.17).

T.D.K., “İnsan”, e.t. (31.01.17)

T.D.K., “Toplum”, e.t. (31.01.17).9

T.D.K., “Ülke”, e.t. (08.02.17)

T.D.K., “Millet”, e.t. (02.02.2017)

T.D.K., “Egemenlik”, e.t. (08.02.2017)

T.D.K., “Hükümet”, e.t. (13.02.2017)

T.D.K., “Parlamento”, e.t. (14.02.2017)

T.D.K., “Anayasa”, e.t. (14.02.2017)

T.D.K., “Sivil Toplum”, e.t. (14.02.2017)

T.D.K., “Nizam”, e.t. (02.04.2017)

T.D.K., “Cedit”, (02.04.2017)

T.D.K., “İstibdat”, (13.06.2017)

Halkbilim Terimleri Sözlüğü “Hükümet ”,

T.B.M.M. Resmi Web Sitesi, “Siyasal Patiler Kavramı ve C.H.P”,
<https://www.tbmm.gov.tr>. e.t. (14.02.2017)

WİKİPEDIA, “Orta Asya”, <https://tr.wikipedia.org>., e.t. (23.02.2017)

ÖZGEÇMİŞ

20 Temmuz 1990 tarihi, İstanbul ili Şişli ilçesi doğumluyum. İlk, Ortaokul öğrenimimi İstanbul Bağcılar'da Türk-İsveç Kardeşlik İlköğretim Okulu'nda tamamladım. Lise öğrenimimi ise yine İstanbul Bağcılar'da İbn-i Sina Anadolu Lisesi'nde tamamlayarak 2009 yılında buradan mezun oldum. 2010 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Tarih Bölümünde lisans eğitime başladım ve 2014 yılında mezun oldum. 2014 yılının bahar döneminde İstanbul Beykent Üniversitesi'nde Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitime başladım...

Fatih AL